ГАРТ

1930

5

ДВУ

ГАРТ

ВСІМ, ХТО ХОЧЕ ПРОТЯГОМ 1930 РОКУ БУТИ В КУРСІ СПРАВ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ Й ЗНАЙОМИТИСЯ СВОЄЧАСНО З НОВИМИ ТВОРАМИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ТАК УКРАЇНСЬКИХ, ЯК І ЗАКОРДОННИХ, НАГАДУЄМО:

ЧИТАЙТЕ ★ ПОШИРЮЙТЕ ★ ЖУРНАЛ „ГАРТ“

ОРГАН ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ★ ЧЕТВЕРТИЙ РІК ВИДАННЯ ★ ЗА РЕДАКЦІЄЮ: І. КИРИЛЕНКА, В. КОРЯКА, І. КУЛИКА (ВІДПОВІД. РЕДАКТОР), І. МИКИТЕНКА, С. ЩУПАКА

В „ГАРТІ“ 1930 РОКУ ЧИТАЙТЕ:

РОМАНИ, ПОВІСТІ, ОПОВІДАННЯ, НОВЕЛІ, ПОЕМИ, ВІРШІ, ПОДОРОЖІ, ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ СТАТТІ, НАРИСИ, РЕПОРТАЖ, НОТАТКИ, ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ЛІТЕРАТУРНІ ПАРОДІЇ, УКРАЇНСЬКУ Й ЗАКОРДОННУ ХРОНІКУ І Т. ІН. КРІМ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКИХ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ, ЖУРНАЛ МІСТИТИМЕ ТВОРИ ЗАХІДНЬО-УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ, А ТАКОЖ ПЕРЕКЛАДИ З ВИДАТНІШИХ ЧУЖОЗЕМНИХ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

В. Антонюк (Харків), М. Альбертон (Дніпропетровське), Анрі Барбюс (Париж) В. Бобинський (Львів), Владіслав Броневські (Варшава), Б. Буачідзе (Тифліс), Йоганнес Р. Бехер (Берлін), М. Бірюков (Харків), Ф. Вайскопф, Еріх Вайнерт (Берлін), Роберт Вульф (Нью-Йорк), Вайль (Прага), М. Волинець (Канада), А. Габор (Москва), Карл Грюнберг, Альберт Готопп, Клявс, Герман (Берлін), Майкл Голд (Нью-Йорк), К. Гордієнко, М. Гаско, С. Голованівський (Харків), М. Дубовик, Ю. Дубков (Київ), А. Дикий, М. Доленґо, І. Дорожній, І. Дубинський, (Харків), Д. Загул (Київ), Ом. Заратустра, Наталя Забіла, М. Зісман (Харків), Ю. Зоря (Київ), Мате Залка (Москва), Мирослав Ірчан (Харків), Бела Ілеш (Москва), Гейнц Каґан (Москва), П. Козланюк (Львів), Курт Клебер (Берлін), В. Клементіс (Братіслава), К. Кессер (Кельн), Франц Корічонер (Відень), Є. Крук (Нью-Йорк), Б Коваленко, М. Козоріс (Київ), А. Клоччя, В. Коряк, І. Кулик, Ів. Кириленко, В. Кузьміч, М. Качанюк (Харків), Іван Ле (Артемівське), О. Лан (Київ), М. Ледянко (Харків), С. Ю. Масляк (Прага), Май Дніпрович (Балта), І. Микитенко, М. Майський, М. Мотузка (Харків), В. Миколюк (Одеса), Я. Мацієвіч (Зінов'ївськ), М. Новицький (Харків), Ґергарт Поль (Берлін), Л. Підгайний (Київ), П. Педа (Одеса), Л. Первомайський, Л. Піонтек, В. Рунін (Харків), Аптон Сінклер (Нью-Йорк), Суат-Дервіш-Ханум (Костянтинопіль), Я. Савченко, Л. Смілянський (Київ), В. Сосюра, Лев Скрипник (Харків), Л. Селіван (Одеса), В. Сутирін, А. Селівановський (Москва), Микола Тарновський (Нью-Йорк), І. Топчій (Сталіно), С. Тудор (Львів), М. Терещенко (Київ), Ів. Ткачук, П. Усенко, С. Федчишин (Харків) Дм. Чепурний (Київ), М. Шеремет, А. Шмигельський, Ю. Шовкопляс (Харків), С. Щупак (Київ), Н. Щербина, В. Юринець (Харків), Бруно Ясенський (Москва), С. Яровий (Зінов'ївськ) та інш.

ПЕРЕДПЛАТА:

на 1 рік — **6** крб., на 6 міс. — **3** крб. **25** коп., на 3 міс. — **1** крб. **75** коп., на 1 місяць — **65** коп. Окреме число — **75** коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЄ:

СЕКТОР ПЕРІОДВИДАНЬ ДВУ (Харків, Сергіївська площа, Московські ряди, № 11), УПОВНОВАЖЕНІ, ФІЛІЇ ТА КНИГАРНІ ДВУ, ПОШТ. КОНТОРИ ТА ЛИСТОНОШІ ПО ВСІХ МІСТАХ УСРР

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: ХАРКІВ, ПУШКІНСЬКА, № 46, ТЕЛ. 57-28

ГАРТ

ГАРТ

ГАРТ

„ЗРОЗУМІЛО, ВУСПП — ЦЕ НАЙБЛИЖЧА ДО НАС ОРГАНІЗАЦІЯ, ЩО ОБ'ЄДНУЄ НАШІ НАЙПЕВНІШІ ЛІТЕРАТУРНІ КАДРИ. ЦЕ САМО СОБОЮ ЗРОЗУМІЛО. АЛЕ ЦЕ Ж НЕ ВСЕ. ВУСПП'ом ПИТАННЯ ПРО НАШІ ЛІТЕРАТУРНІ КАДРИ, А НАДТО ПРО ЛІТЕРАТУРУ НЕ ВИЧЕРПУЄТЬСЯ... МИ НЕ МОЖЕМО НІЯК ПОГОДИТИСЯ З ТИМ, ЩО ВСЯКОГО, ХТО НЕ ВХОДИТЬ ДО ВУСПП'у ТРЕБА ВІДКИНУТИ ВІД СЕБЕ... В ОДНОМУ, БЕЗПЕРЕЧНО, МАЮТЬ РАЦІЮ ТОВАРИШІ З ВУСПП'у. ЦЕ В ТОМУ, ЩО МИ ПОВИННІ РІШУЧЕ БОРОТИСЯ ЗА ПОЛІТИЧНУ, КЛЯСОВУ ЛІНІЮ В ЛІТЕРАТУРІ“.

С. КОСІОР (З ДОПОВІДІ НА XI З'ЇЗДІ КП(б)У).

H A R T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»

REDAKTIERT VON: I. KYRYLENKO, B. KOWALENKO, W. KORJAK, I. KULYK, I. MYKYTENKO, H. OWTSCHAROW, S. TSCHUPAK

STAATSVERLAG DER UKRAINA JUNI 1930

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ

IV-ТИЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. КИ
РИЛЕНКО, Б. КОВА
ЛЕНКО, В. КОРЯК,
І. КУЛИК, І. МИКИ
ТЕНКО, Г. ОВЧАРОВ,
С. ЩУПАК
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ
1930 ЧЕРВЕНЬ

№ 6

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Обкладинка художника А. Страхова

Перша друкарня ДВУ ім. Г. І. Петровського. Укрголовліт № 3921. 16/VII 1930 Замовлення № 1557. Тираж 2300 примірників

К. ГОРДІЄНКО

АТАСКА

Дванадцять кіп я в день нав'язувала, а неколи й більше. Ти в'яжеш, а Марта хвоста тяга, іде. Першим членом комнезаму була я в Черняхові. А вже потім написалося тридцять шість дворів. Там такі були: дванадцять душ, дві десятини землі. Проклямації розкидали більшовики. В головах закрутилося... О. Мелентій хвилюється: невже революція в нас повстане? А що пишеться? — питаю.— На ось тобі житіє св. Варвари, почитай.

Вийшла заміж, то свекор лютий. Чоловік на війні. На руках діти малі. Один у свекра, другого сестра взяла. Сини. Заробляєш, дітей годуєш. В Черняхові нам лекції читали. А моєї сестри дівер комуну організував, то він мені розказував, як там буде жить. Цілу зиму лекції читали нам. Цілу зиму вагались ми. Ми, то ще нічого, а ось чоловіки.— Нам, кажуть, набридло воювать.— А нам, кажу, набридло по наймах тинятися. Думаю, як підвалину класти, так класти. На весні поробили, гетьман розігнав. Комунари з червоними пішли, дехто зостався. А ми, жінки, хліб доробили. Панські правителі явились, почали нами править. Доробили ми хліб — дві копі нам, а третю йому. А ми самі сіяли. Який не сіяли — одна копа нам, три йому. І збираємо ми, привеземо, вимолотимо. Картоплю ми самі садили, то нам два вози, управителеві три. А буряки покопали, землею вкрили, то тільки труд наш пропав, хуторяни розтягли.

Аж тут чутка: карний загін гасає по хуторах.— Втікайте, виріжуть,— радять нам. Я саме діжу вчинила. Два котли були на дворі, буряки варили. А тут хліб пекти. Як його втікати?

Шістнадцять дітей у нас.— Знаєте що, діти? Ідіть ви з хлопцями, беріть за руки, ведіть на городи, пісень співайте, рватимете ніби фасолю.

Чоловікам кажу: по картоплі, коноплях, куди хочете ховайтесь, аби не в соломі.

Залишилась я біля печі, саме хліб посадила, так я ж не відійду.

Раптом постріл. Ракета пролетіла. Дуб був. Кобець заліз у дупло, щоб стежити за маневрами. Аж тут ракета. Йому здалося, що його побачили, то він там і закляк.

Стукають у вікно: відчиняй, комуністи!

Сірники в кишені ніяк не найду, а на дворі буряки варяться. Бачать, що вогонь є. Засвітила сліпушку, поставила на грубку. Ввалюється шестеро. Навперехрестя кулі. П'яні. За груди цап! — Чого терзаєш? Що треба? Треба хліба — бери. Хочеш гарячого — з печі вийму. Були книжники, вивели нас у чисте поле. Ми знаємо? Я прийшла снопа заробить. Ти воюєш? А хліб хто робитиме? З третього снопа панові роблю. Ми знаємо, що то за халамуна? Трудова партія — ми.— Що за шпички? — Хто прийде — очі виштрикаю.— Що в котлах? — Принесу. Взяла дерев'яні мисочки, наложила. Поставила на стіл. Паркий, солодкий дух розлігся по хаті. Буряки. Як зачали лаяти!— А ми, кажу, тому раді.

Тягнуть мене. Наділа я білу свитку. Там така свитка. Я вже казала: в музей її віддати.

Дали мені п'ять шомполів, кинули в холодну. Другого дня знов питають мене: де ваші комуністи? Хто правував?— Єсть, кажу, Бурмачиха в Черняхові олію продає. Знов мене шомполують. Була я десять день, десять день мене шомполували.

Казав сторож мені: Севрюк, Мелентій раду радять: виволокти її на високе місце, вдарить у дзвони — палками забить усьому миру в науку.

В житомирській в'язниці відсиділа до зими.

Додому ішла, ребра боліли. Ніч. Бур'ян мені ввижається за ліс. Ледве натрапила кінське копито. Напала на тини. Хотіла вже було в снігу заснуть. Аж ні, думка мерехтить, треба дітей побачить.

Ввійшла в сіни, дочка з весілля вернулася, плаче: всі матері є, тільки нашої нема.

Три тижні хворіла, вичуняла, більшовики прийшли. Якби раніш, то змогли б вирізати тих гайдамаків.

А тут обібрано нас. Сорочки забрано. Сіла, пряду. На сімдесят локот напряла. Виткали мої свати. Приходить у комуну — без сорочки — ріж полотно йому.

На голе поле під Славенщину вийшли. Місяць під брезентом жили. Нап'яли байраки такі. Корови коло возів стояли. Хуторяни було з церкви ідуть, обступлять, починають глузувати.— Що це вам, краще тут валяться, ніж дома хазяйнувати? Мов на дикунів дивилися.

Вони сміються, а ми оремо та сіємо.

Восени на зяб орать треба, а коні — каліч сама.

Комнезам дав одного бика, а йому пари нема. То ми ним воду возили. Вода далеко в яру. Аж тут Бурмак каже: давайте спаруємо.

Запрягли корову й бика, цілу осінь орали. Щось до двадцять десятин зорали.

Хуторяни зійдуться: вже комуна доживається, коровами оре. Мало поля хіба трактори наші хуторам зорали?

Ми цілий рік жили на один сміх людям.

Плуги такі — з того леміш, полиця — збір богородиці.

Збили три плуги, щоб орать на зяб.

Продали хату, комору.— Добре, сусіди кажуть, як комуна буде, а як пропаде? — Серед поля стопчу з глини хату, а житиму! Про те я не думаю.

Поки я збилася на ту хату, без здоров'я сама була.— Служи, будеш стараться, робить — хату поставлю,— Севрюк каже. Ніхто не вживався в його, а я живу, працюю. Терплю. Нема прихилища. Роблю за трьох. Пішла від його, дрюка на хату не дав. За п'ять років сили пішло — на п'ять хат стало б. Молодець мій по наймах теж хату заробляє. Ставимо хату, теслярів треба.— Якби харчі, могорич, пішли б до тебе.— Де його взяти? Чоловік зробив тисячу цеглин на грубку одному, той пішов. Пішли до другого.— Як засипеш оцю яму, піду робить. Цілу ніч землю возимо, яму засипаємо. На ранок виходить господар.— Е, ви довго не житимете, раз стільки землі вперли. Ставимо ми хату, то свекор кілка не затесав. Одне вікно чоловік узяв за відробіток, поставили біля печі, друге біля дверей. А ті забиті. Живемо без вікон. Бовдур соломою прикрили, щоб не текло. Сіней не було. Ляжеш на печі — зісподу гріє, згори віє. Теля було, виросла корова. Коня нема. То мій чоловік тільки знає, що ціле літо відробляє.— Давай корову продамо, купимо коня. Кінь є, корови нема.— Давай добудемо корову Годую порося. Чоловік на відробітки все ходить. Гною вивезе, розкида, дасть хто п'ять фунтів муки. Коноплі береш тому, картоплю садиш за паляницю. Своєї землі обмаль, то робиш по людях. На машині у хазяїв заробляєш. Муку наспіл з картоплею вчиняєш. Було крохмаль відходить, кисіль варимо, а то з крохмалем печеш. Пшона нема, до хліба каші зварила б. Як були в комуні, скрутно було попервах, хазяї казали: „Якби бідняк стояв за заможного господаря, ви без хліба не сиділи б. Пішов би ти до хазяїна, попросив його, він би тобі пуд позичив, потім відкосив би". Продали кабана, купили корову. Вже є чим з двору виїхать, є, що на стіл поставить. Рада - радісінька: їду своєю конякою, вже на мене люди дивляться. Поробили два літа, кінь закривив, продали за безцінь. Що заробимо, те й проїмо. Знов бийся. Хай воно, думаю, западе... Продали хату, в комуну пішли.

Руками ще сіяли... Коні коростяві були, здихали, то ми підібрали. Цілу зиму я тютюн варила. Навариш чугун повний бадилля, вихолодиш, обмиваєш коня. А на йому короста, як та лубина. Тоді рядном обв'яжеш, щоб він обігрівся. Від тютюну аж дурний робишся. Ми як поповозились біля тих коней. Я та Ладька. Бурмак приведе — ми, каже, вилікуємо. Оце буде наше багатство. Коней п'ятнадцять. Деяких у бандитів відбили.

Цілу зиму лікували, по весні, як виїхали, всі хутори збіглись. Дивляться, дивуються: до чого славні коні в комуні!

Зима йде, а ми надворі. Ніде ні варить, ні спати. Голова подався до Черняхова, виклопотав хлів.

Перегнали ми скотину,— корови, коні. Самі перейшли. Перегородили дрогами, соломи постелимо, живемо. На ввесь гурт одне ліжко. Малята спали. Самі на соломі. Кожен норовить біля печі лягти. Кладеш хто слабший. Зима. Повставляли по одному вікну. Двері поробили. Обмазали глиною. Стелю накрили. Самі груби ліпили. Диму було найде, очі виїда. А ми співаємо та прядемо. Приїдуть, бува, селяни до нас, на всю Волинь залунала чутка про комуну нашу, аж з польського кордону приїздять, Новоград - Волинську, дивуються: ми самі мов у хлівах живемо, а в комуні на свинарнику вентилятори, електрика. Будинок який. Парове опалення, водопровод. Коровні, свинарники, стайні — оком не вхопищ. Під цинком, інтернітом, а то і під склом. Через залю ідеш, на себе дивишся: підлога мов дзеркало.

Того не знали: моє пальто, чоботи, сорочка. На все хазяйство кожух один і шапка одна. Хто куди їде — вдягає. Один до обід дрова носить, скида, тоді другий іде. А то ганчір'ям обмотав, пішов. Сорочку вдягне, то носить аж полізе. Приходе, голий, босий. Наймит, наймичка. Живе. Навіть заяви не подавали. Халяви без валянок, пітником обшили, переда зробили з ременю, виїздимо в дорогу.

10 Наткали полотна, дітям сорочки пошили. А самі абияк.

На ставку полощимо — я і Ладька. Хуторяни втікають, не хочуть прати на одній кладці. Збереться гурт бабів, на сміх візьмуть. Дрантя саме. Мила нема, то ми крейдою. Лають нас: запоганите воду нам! Було скатерка в кого, рушники,— перешиваємо на сорочки.

Перезимували. За хату, комору виміняли хліб. Самі їли, було на насіння. Взимку дехто робив по хазяях, заробили на засів картоплю, зерна. Як уродили в нас огірки, то міняли за хліб. У нас ранні огірки. Вродив садок. Білий налив. То я їздила по селах — відро яблук — паляниця. А то хороші яблука поспіли. За мішок пуд жита. То їдеш якнадалі, бо поблизу не можна, хутори засміють. Запрягаю сліпу, їду.

Хуторяни сміються, а ми озимий клин засіваємо.

Оце картоплі натовчемо, захолодимо — хліб. А вода — юшка.

Приїздять з Житомира гості. Нема в нас хліба. Біжу до сватів. Дістала паляницю, ставимо чай, молоко, яєшню— живемо!

Перший рік — нічим годувать курей. Бурмак піде, дістане десь снопа, єсть корм.

Хліба не було. Бурмак піде, принесе паляницю, розламає на тринадцять шматків, роздасть дітям.

Сорочки собі не купить, а м'яч дітям принесе.

Селяни приїдуть здаля, не намилуються на дітей наших. Дитдом який спорудили. Біленькі столики, стільчики, ліжка. Просторі, світлі кімнати, велика заля. Рум'яні веселі діти. Ніколи не дивляться бездумно та сумно. Свій ґород у нас, сад. По весні днями на городі кубляться, дивляться, як цвіте сад, самі щось садять. А там, як поспіє ягода, мов ті щпаки гомонять у гущавинах, малину рвуть, вишні, черешні. Коли ростуть хліба — на поле ходять, колекції збирають, змаля вивчають польових, садових шкідників. Садовина поспіла, збирають гуртом. У них там

іграшок, скільки розваг. Узимку ніколи не уздрінеш, щоб дитина наша ниділа. Завжди малюють щось, будують, майструють, на мандолінах бренчать, співають. Коли на червоні свята вистави ставлять, народу з хуторів завжди повно в нас товпиться. Пройдуть піонери наші хуторами, юрма дітей слідом суне. Стали сільські діти собі в піонери записуватися, так пішла чутка хуторами: всіх піонерів печататимуть...

Хуторяни зійдуться було: в них діти годуються, як ті поросята. Хіба наша дитина те бачить, що в комуні? Довга Улита: в мене,— каже,— Льоня в колисці сидить, плаче. То я йому цибулі головку — їсть, аж сльози течуть. Вибрикує. Виріс такий лобуряка. Гарбузом відлучала. Хіба ж такий догляд за дітьми в комуні? Нещодавно трохи пшоном не засипали на хуторі дитину. Мати садить картоплю. Більше хлоп'я в хаті доглядає за меншим. Мале в ночвах лежить. Мішок пшона стоїт побіч. Старше бере і сипле малому в очі, ніс, рот засипа. Прийшла мати, дитина червона від напруги, мало не зайшлася. Якби не прийшла вчасно мати, пропала б дитина. До цурки поламала прута на ньому. Наука. В помийниці з кавунів скибки. Ввійшла мати в хату, дитина залилась. Мати пішла до церкви, батько пішов, щоб діти яблук не рвали. Матері пололи, а діти біля хліва полягали. Дощ пішов, простудився хлопчик, від запалення легенів помер. Ось як за дітьми пильнують на Славенщині тій. Матері на роботі завжди, за дітьми нікому доглянуть. Вогню наложать, дивись зайнялась хата.

Щороку легше ставало робить комунарці. Тепер не побачиш комунарку у нас, щоб в'язала. А то було жінки самі орали, волочили. Павло сіяв рукою, а Ладька волочить. А тепер хутори чистосортове зерно беруть у нас на засів.

Звезли ми п'ять кіп, три палки в руки, збили, на печі висушили, на Севрюковому млині змололи. А тоді хуторянину даси дерева на осі, дрожини, він нам молотарку

 дає. Чи то за відробіток. Тепер молотаркою своєю молотимо всі хутори.

За перше літо до нас мало хто пристав. На зиму збіглося чимало. Голота сама.

Аж тут фондові землі побіч. Хутори самі посягали на ті землі, а нас щоб до цар - дуба сперти. На яри, бугри, солонці. Три полі було.

Як тільки перетягли шнур через поле — ревище! Б'ють дзвони...

Іде моя сваха із ставка через сад.— Нащо це задзвонили? — питаю. Мабуть задзвонили, щоб їм задниці набили.— Сімсот їх матері, каже, сванютко!..

Прибігла дочка: Славенщина, Кручене Поле, всі хутори пішли.

Комунари їдуть на поле, під сіном ґвинтівки. Бурмак каже: запрягайте бочки, їдьте гасить.

Аж назустріч хуторяни з вилами, кілками.— Ходім комуну бить! Попереду вагітні жінки. Біжать, кричать: „Голодаї! Лежнюги! Поколоть вас! Геть землеміра! Хай нам уся земля!"

Севрюки, Тисячники, горлані в синіх чинарках командують.

Почали заходить кругом.—„Геть з землі нашої! З-під тинів поприходили".

Чимало п'яних бідняків з - поміж них.

Павло, Бурмак виступили наперед.—Що ви, за Славенщину прийшли битися з нами? Хазяйнувати хто вам боронить?

Севрюк: покалічимо вас! Марта: порубаємо! Чорна Мотря: поколемо! Білий Пилип: вітер попіл рознесе! Севрюк: усе'дно ми вам тут жить не дамо! Марта: чого ви на наші груди прийшли?!

Тепер хуторяни нарікають: „не хоче комуна хуторів приймать. Самі нажили добра скільки, бояться, щоб не поїли. Англійські свині, корови... Хіба селянин виплекає

таку скотину?" А то комуна каже: суміжні хутори до нас приставайте, а подальші гуртуйтесь самі в артілі. Не можемо ж ми усі хутори прийнять.

Аж ось сунуть бити наших. Летить кілок, цегла. Якби Павло не вступився, то в голову так би вгрузла.

Вистрелили комунари вгору. Хуторяни примовкли.— Ну, годі, все'дно діла не буде,— чуємо.

Бурмак вийняв боклаг: „розійдіться, а то кину!"

З поля разом з комунарами ішли, балакали.

То спочатку слова не скажеш: —„Ми тут розтопчемо вас! Понівечимо!" Павло, Бурмак у саму гущавину пішли, стали розмовлять лагідно.

Коли б не рушниці, то край був би.

Відійшли на гони. Стали лаяти, клясти нас. Щодалі тихше. Наші до них підійшли. Вони до нас. Пішли разом.— Ми не проти комуни,— каже Севрюк, а кілок позаду. Хочете жить собі — живіть, хочете робить — робіть...

Коли тепер виселяли його, благав: ви ж таки люди... трудовики, всі ми... Мій батько з трьома грижами! Мій дід кріпаком був! І моя тут крапля крови впала!

З'ясували ми, хто в дзвони бив, сход каламутив. Приїхала карета, забрала Тисячників, Севрюків. Жінки бігають: мій без вини, мій без вини...

Посиділи вони щось трохи, звільнили їх.

Комунари по хуторах з докладами ходили. Артистів з Черняхова виписали. Хотіли понеділкувать, так не було зв'язку з хуторами. Святкували в неділю. Народу насунуло. Різдво саме.

Приходять Тисячники: чи можна вам свою братську благодарность принести за те, що не захотіли втопить нас. Принесли чверть горілки, ковбас, булок.— Несіть назад,— кажуть наші.

То їх зимою тепер усіх виселили. Там такі були хазяїни. Тридцять десятин по революції було, шість пар биків, скоту в кожного господаря чи не більше, ніж на всю

комуну нашу спочатку було. Наймити круглий рік працювали, а що вже в сезон, то сотні роблять, буряк полять, хмелі рвуть.

Пережили ми скрутні роки. В нас як пішли врожаї! Хуторяни очі вирячили.

Десятина нам давала кіп на двадцять жита. В хуторянина бодай десять. В бідняка того ні.

Спочатку віялку в хазяїв позичали, а то хутори в нас трієра беруть. Трактори молотили зерно по людях. Навіть на буряки сівалки в нас були. Тепер навкруги артілі, то в першу чергу артілі збиваємо.

В нас як вийшли снопов'язалки, хуторяни очманіли.— Лихо на нашу голову хліборобську суне! Отепер хто його зна, що і робить. Трандара вийде було на поле, схилить сиву голову, задумається.— Оце іде, гуде, косить, в'яже... Готові снопи бери, носи... тьху! Голота.

Чистий скот у нас аж сяє...

Коні — коники грають...

Свиня чиста, біла хоч у постіль клади.

Хуторяни було все ходять: чи не продасте поросят? Тут хоча б на СОЗ'и вистачило.

Я як попоходила біля тих поросят. Місячне порося на двадцять п'ять фунтів було. Юшку, кашу варили. На ввесь волинський край славились поросята наші. Ячменю насипемо, їдять. Люди не намилуються. Куліш гречаний варили. Було літом виженеш, увесь двір поросятами захрясне. Зимою купали свиней. Викупаю, аж любо глянути. Щіткою, милом натреш його. Позвикали були — як хлюпнеш, так і ляга. Голова зайде — поросята як діти. Всі й біжать. Я їх стрічками перев'яжу. Мені сьогодні як порося принесли, то оплакала сто раз. Не додивились, свиня і придавила. Фашистка, злюча - презлюча. Десять поросят у неї, годую ложкою. Нікого не підпустить. Зайде хто, кидається як собака. Погризе. А я порося в руки, з ложки молоко даю. Ходить, мурдується, рохка, а не займить. Зайшла

Векла — як схопила спідницю, так і розцанахала! Хлопці не можуть підійти — чистить треба — як зніметь вереск! Зайду, почухаю, вона і втихомириться. Вже як порося найде, нікого не пустить у станок. Не довіря нікому. Там така вередлива. Винесеш рідкого — скрізь зуби ціде. Даєш густішого. Якщо їстиме — буде сало. Якось ненагодувала, так порося з'їла. Коли свиня їстивна, то давай тільки, щоб наїлася. Вівсяної дерти не їдять — давайте ячменю. Не їсть ячменю — давайте гречки.

Сто п'ятдесят свиней у мене, знай що кожному. Чи підміщай дерти, чи помий підлий. Рік свиня в мене, я їй вісім пудів сала наложила. Сто п'ятдесят свиней, вигодуй усіх.

Малі, дивишся, щоб не пузатіли, а ішли вріст. Даю вранці помий, через дві години зерна, тоді знов помий. Піде порося вріст. А як годувать самим місивом — запузатіє. Іноді хто барди над міру дає.

Так, як за дитиною доглядай, щоб не був рахітик.

Три сини в мене, вигодувала яких молодців!

На агронома один учиться в Харкові.

Змальства привчаємо до норми. Підійшло одинадцять — гудуть. Дивись, щоб корму не переводила.

Годовичок був, кабанчик, п'ять пудів сала дав. Я ж не могла йому більше сала наложити. Якби сама доглядала. За всіма не вправишся.

Зачали свині пороситься, жінки бояться, покусають. Стою я на свинарні. Як та відьма з ліхтарем. Цілу ніч не спиш. Люта Фашистка, то і вдень не ляжеш. Бо ніхто біля неї не впорається. Я вже така: коли сама не догляну, то ніхто за мене.

Торік продали сімдесят поросят на вісім тисяч. Придбали бібліотеку, машину.

Лягатиме — дивись, щоб не придушила котре. Це вже наглядай. У всіх діти, а в мене дорослі. Векла саме мастить свинарню. Фашистка як ударить драбину. Векла впала. Як поросят годує, приступу нема. Переведеться

 на ніщо. А тоді за місяць набере. Мати була така — до Житомира на виставку возили. Похвального листа дали. Дітей дванадцять приведе і всіх вигодує. Від Вільямса. Кабанюга був такий. Сала на його ніяк не наложиш.

З молодих ніхто не хоче на свинарнику робить. Не люблять, їм би трактора, на машину.

Тиждень пороблять на свинарнику — нудить.

Це сама тяжка пора, як свині поросяться. День — ніч біля них.

Як у дитдомі була. Тридцять шість дітей у мене. Помиєш підлогу, нагодуєш дітей, викупаєш, прибереш, застелиш, вирядиш пастухів. Ще й увечері вийдеш у поле з дівчатами, співаєш, в'яжемо. Я як пороблю — мов дівка! Комсомольці полють, стою з ними. Я комсомолка!

Травень, 1930 р.

В. СОСЮРА

ДВА ВОЛОДЬКИ

У вагоні нікого.
Туманіє вікно...
На вокзалі росте, наростає тривога,
і цивільних все менше...
Наступає
Махно.
Може чую і бачу востаннє
рейки,
рейки,
що дзвонять, біжать і зливаються в синій смутній далені...
І гармонії срібне ридання
про дитинство і юність мою
нагадало мені...
Сплю.
Це сон,

тільки сон
мій солодкий терпкий і кривавий...
Над холодним задуманим тоном колон
бродять птиці якісь...
І летить
у штиках і трояндах,
мов повстанців заквітчані лави,
на далекі, на дивні, незнані, на сині
й чудесні моря,
в коливанні крови й янтаря,
зоря.
Проснувся...
голий
лежу на канапі:
звісилась ковдра,—
блідо і в'яло рука.
Товариство.
Я вусппівець знову,—
електрон у ВОАПП'і.
Знову пісня моя і ярка і дзвінка...
Знов я той, як у той, у 20 - й,
комунар стовідсотковий знов.
Як тоді, і надхненний і юний,
до Комуни
я крізь кров суперечок прийшов,
як тоді більшовик ніжноокий,
я іду,
і тікає бандитами мла,—
хоч у мене і криза була
вісім років.
Прапор падав,
і ворог із рук виривав
ці тканини шовково - криваві,—
і хитався і плакав зелений мій сад,—
я тоді оглядався з журбою назад,

і дивився в огонь на хитання заграв,
що до зор простяглися ласкаво,
крізь ночі,
на далекі фронти,
на посьолок робочий,—
щоб забути сучасне, як бред,
і крізь Жовтень дивитись вперед.
Вісім весен і зим,
вісім осен і літ,
то тривога, то гніт,
люті чорної дим
налітали круками на мене,
рвали образів листя зелене,
потрясали кістки
ці безумні круки,
і за те, що з собою на герці
я виснажував марно всі сили
не первий,
рвали нерви
і жили
і серце...
Скільки раз я хотів
за нестриманий гнів,
і за дум чорні лебеді й круки,
взявши мавзера темного в руки,—
(щоб надворі летіли сніжинки,
коли небо сліпе і рябе),—
і поставить себе
до
стін-
ки.
І не раз я ставав,
але тільки но брав,
тільки брав я солодкого мавза,—
чорна павза

вибухала вогнем, як пожар:
От чудак.
Це не так.
Я ж
к о м у н а р.
Довго, довго я був із собою в бою...
Обсипалось і знов зеленіло в гаю,
пролітали хвилини, як роки...
Рвали душу мою
два Володьки в бою:
і обидва, як я, карооκі,
і в обох ще незнаний, невиданий хист,—
рвали душу мою
комунар
і націоналіст.
Другий,
(той, що ішов на Айхгорна),
очі мав не вперед, а назад і убік,
об'єктивно й по суті був чорний
або „націонал - більшовик".
Він співав Україну - повію,
забуваючи другу, свою,
що не зраджувала у бою
своє ім'я ніколи:
взята в зброї ворожої коло
не стогнала ніколи
„Я гину!"
Україна
сільської голоти,
вічно мокра від крови та поту...
Перший теж Україну співав,
де чавун і залізо морями клекоче,
Україну Донецьких заграв,
Україну робочу.
Як дитина, що з криком „у - а"

йде крізь болі на світ, у страждання вогні,
гострі шпади схристили востаннє в мені
робітник і дрібний буржуа.
Довго був чорний бій,
то один відступав,
то хитався другий
і згинався тугою дугою,
доставав аж до п'ят головою,
і здавалось не встане ніяк,
голови не відірве з землі,
де накреслив ворожий гостряк
п'ятикутню зорю на чолі.
Ніби серце гнило,—
гнаний човен у морі печалі,—
як дим,
а над морем і ним
небо чорне, грозове було,
тільки блискавки - шпади літали,
од ударів то іскри, то дзень,
вдарить оден,— густішає тьма,
вдарить другий,— мов тьми і нема...
од ударів то іскри, то дзень,—
це два велетні б'ються за ніч і за день.
Мозок танув і гув,—
я у розпачі був,
і немов мої сонячні брами,
що до них я крізь кров
на вершини ішов,
що до них ми ішли тисячами,
затуманились тоскно над нами
й наче танути стали, як дим...
Може й серце гнило,
та не так це було.
Це здавалося лиш,
марно гнівом палало обличчя,

бо вперед, не назад
ми ішли, як раніш:
це маневри були стратегічні.
Я ж по місту ходив, як в огні
все здавалось чужим і ворожим мені,
навіть співи згучали нещиро...
І хотів я розбить, розтрощить свою ліру
об розпечений брук,
забуваючи зовсім про зорі,
про мільйони восторжених рук...
Просто
був
я
тоді
панікьором.
Будні мчали вперед електричні, ясні,
а за ними і я на підбитім коні:
два Володьки було у мені,
що змагались на грані безодні,
той за Вчора,
а той
за Сьогодні.
Як ізгой
серце гнане і хоре
в ребра било, як дзвін на пожар.
Але я ж комунар.
Мусить там
мені бути не ковзько,
де упав той титан Маяковський
на хвилевую радість катам.
Хай і серце,— ізгой,
в шумі гнівному зброй,
та його я не дам на поталу:
я із тих, що змагались на Волзі, Дніпрі і на Сені,—
я не той, не з того матер'ялу,

22 що Єсенін.
Надто довго боролися ми,
продирались до сонця із тьми,
щоб пішов хоч один з нас у морок.
Не обдурить ніколи нас ворог,
бо натягнено рейки, як струни,
як ток,
сонце ширить нам очі і груди,
так юно...
З нас не буде
ніхто
дезертиром
Комуни.

Ю. ЗОРЯ

ДЕПО

РОМАН

ЗАКІНЧЕННЯ[1]

XVII

„У ТРУБУ“

Онисим Каетанович повернувся з базару пів на шосту, хутенько позапинав вікна фіранками і зачинив геть усі двері — в кімнаті багато входів, як у лігві лиса.

Похапцем видобув із кишені гаманця. Бережко, наче якусь коштовну й крихку річ, вийняв звідти десять п'яток— за неписаним законом, діставши плату, завсіди купував на п'ятдесят - вісімдесят карбованців золота. Він зиркав на гроші зворушливо і навіть закохано, як на жінчин портрет. Здавалось, дурмануваті голови Миколи II дивились на нього заохотливо, маючи його за свою, близьку людину. А підтоптаний скнара, до несхочу намилувавшися з блиску

[1] Див. Гарт № 1, 2, 3, 4, 5, 1930 р.

золота, по-хлопчачому ляснув пальцями — великим та підмизинним — і з радости й життьової повняви замуркотів якусь пісню. Потім тремтячою рукою — трохи не забув! поставив п'ятку на столі руба. Ні, не хилиться, значить, не підроблена — казали на біржі, що влада недавно випустила із скарбниці чимало миколаївського золота, позначеного тисяча дев'ятсот третім і п'ятим роками. Даремно переплатив Аврамові півчервінця і налякався.

Онисим Каетанович довгенько підкидав півсотню на долоні. Цю невинну розвагу злякав віддалений шелест — невже хтось іде? Він миттю стрепенувся, обома руками стиснувши коштовний метал. Погляди утекли до дверей, мов полохливі мишенята, що їх зловлено на гарячому. Нараз шум згас,— певно, кицька щось накоїла.

Він скинув із себе френча, розстебнув штани і витяг з-під них широкого брезентового пояса — і вдень і вночі не розлучався з ним. По тому звільнив циганську голку з довгих обіймів нитки — повсякчас у підбійці одягу. В молитовному настрої зашивав п'ятки в пояс — кожну окремо.

Мозок опанували звичні приємні думки. У поясі вже двадцять десяток і — з сьогоднішніми — сорок вісім п'яток, загалом чотириста сорок карбованців. У скрині, в потайній схованці,— тисяча; якби стягнутись ще хоч на триста. І то якнайшвидше, бо Аврам казав: „державні аґенти скуповують усі чисто миколаївські пецики". Золото, золото! Воно ніколи не обезціниться. Ще до непи він купив дві хатини за сімдесят десяток, а тепер за них дають триста червінців. А в минулому, ото йолоп!.. він подобав асиґнації, а надто „катеринки", хотів величезний будинок набути. Зрадливі мрії... Ще й тепер валяється щось із тисячу — решту спродав на базарі за часів денікінщини.

Онисим Каетанович, упоравшись із марудною роботою, натягнув на себе пояса. Повечеряв: сало, хліб і капуста — звичайна їжа. Здебільшого він живився дешевими продуктами і ніби з обов'язку, щоб не почувати голоду.

Він прибрав із столу. Якийсь час мандрував по кімнаті. Її вмебльовували невкладисті, огрядні, як і їх господар, речі: довгастий буфет, широке подвійне ліжко, старовинний годинник. Присадкувата комода була навантажена шкірою, підметками, сукном і перкалем: запас біди не чинить; усе це чекало на нову громадянську війну.

По роботі бачний господар з годину відпочивав, читаючи книжку або газету. Сьогодні дочитував „Мертві душі“. Найбільше уваги приділив Плюшкинові. Щиро обурювався з його скупости і співчував йому — завдовів, бідолашний. От і його Мокрина, дай їй, господи, царство небесне, померла з тифу. Тяжко самотньому, ох, як тяжко! Його зворушені спогадами очі зупинились на розляпуватому жінчиному портреті — самоук змалював з фотографічної картки.

Небавом він поклав книжку осторонь, а думка усе про одружіння... Важко відшукати статечну дружину. Жінки тепер нерозважні, „вертихвістки“: чоловік на службі, а вона вистроїться, як лялечка, і шляється з хлопцями. От Маруся нічого. Ні, дурна. Йому до вподоби лише одна Липова, але вона дуже гарна як на його роки й заміжня. Із ким вона побралась? Її чоловік такий відлюдкуватий, твердий на вдачу. Невже вона любить його?..

Владна, уперта задума поступилась перед турботами — сьогодні треба буде розсіяти їх разом із Липовим. Вечірнє побачення трохи хвилювало його — як поводитися з цією людиною? Що правда, Микола Йванович,— до речі, слід завітати й до нього — цілком звірявся на нового завсклада — давній приятель. Але його досвід і підозра були на сторожі.

Що саме обміркувати — треба розкинути розумом. Звичайно, про підроблені акти, мітичну передачу деяких матеріялів до ТЧ - 5 — ні слова! А втім Липовий може сам дізнатись — адже попередній завідувач двозначно натякав на брак речей. Хоч би, боронь боже, Робітничо -

Селянська інспекція не нахопилась. Тоді... Але він навіть гадку про будь - яку кару сховав до таємної камери мозку, як „С“ 824 на цвинтар.

Він хутенько одягся й хрумкнув ключем.

Двір невеличкий, чотирикутний. Дві дерев'яні, благенькі, але зовні пристойні хатини — з серії тих нечисленних будівель, що, на жаль, і досі соромлять великі індустріяльні міста. Вони на казенний зразок були прикрашені жовтою фарбою — дбайливий господар дістав її з ТЧ - 3, але всередині прикро вражали старістю й брудом.

Липовий чемно запропонував гостеві крісло, а сам хутенько пересів на ліжко. Догоджав, як умів.

Онисимові Каетановичу не подобалась така підкреслена привітність, а особливо холодні, гострі, ніби глузливі очі. Вони збуджували обережність.

Липовий, заклавши ногу за ногу, злегка похитувався; повітря гойдав жовтий стоптаний черевик із потворно кривим підбором — ніколи не шанував узуття.

Співбесідники зацікавились новими ставками й партконференцією.

Онисим Каетанович злодійкувато пильнував вабливих литок господині, що працювала в кухні. Ввесь час лише підтакував, навіть на мить забув про свої наміри.

Липовому здавалося, що майстер прийшов у дуже важливій справі й не зовсім задоволено поглядає на жінку,— мовляв, заважають бабські вуха. Тим то згодом послав її по цигарки.

Погляди Онисима Каетановича з жалем розсталися з блакитною сукнею, а слух — із стукотом туфель.

Тоді він скерував розмову в службове річище. Відразу ж переконався, що з Липового не абиякий фахівець. Виявилось, що той знав навіть про фальшиві акти. Звідки? Очевидно, від Миколи Йвановича. Недовір'я до всіх людей, що зростало з роками, випарувалось. Коли Гузяр доручив йому ліквідувати справу із складом — він повинен діяти

 разом із завідувачем. А патрон навіть сказав: „Робіть, що хочте, але я — осторонь“. Онисим Каетанович оголював свій давно виплеканий плян так полохливо, ніби й вікна мали вуха.

Господареві уважні очі випромінювали кепкування, а вуста, і, здавалось, навіть невеличкі англійські вуса, іронічно усміхались.

Онисим Каетанович зніяковів — невже йому не ймуть віри? Він гукнув сердито:

— Гузяр скаже це саме. От підемо ввечері.

— ?

— Іншого шляху нема. Ми можемо полетіти в трубу.

— ?

— Ось шнур, добрий шнур. Треба запалити...

— Щось не хочеться лізти в це діло,— промовив глузливо Липовий.

Його зігнута постать дихала запитанням — цікаво, що заспіває відповідь.

— Як то не... хочеться? — збентеживсь співбесідник. „Жартує чи насправжки? Звичайно, хоче й собі дещо прибрати до кишені“.

Онисим Каетанович чомусь відкашлявся й висякався.

— Кх!.. слухай. Коли справа вигорить, то будеш гроші пригорщами, звичайно...

— Ну, добре, ходімо в дровник,— відповів Липовий байдужісінько.

Але кожний його нерв, кожна крапля крови, кожна клітина тіла шаленіли буйними радощами — нарешті він удозвіл питиме, на всю губу гулятиме. Він буде багатий, багатий!

Надія не хутко управилась. Майже бігла вулицею, розпатлана й сердита. Доручення укололо амбіцію — ото ще вихватки! Якби не стороння людина — не пішла б: йому ж ноги не поодсихали. А їй роботи, роботи: помити посуд, почистити виделки й мідні ложки.

У дворі вона зауважила, що двері дровника відчинені — чи не злодії часом? О! розмова... металічно-ляскливий Михайлів голос. Щось прогудів Бузейко,— так, це його бас. Що вони там роблять?..

Гостра цікавість і природна обережність наблизили обличчя до щілини. Нічого не видно. Згодом очі призвичаїлись до темряви. Михайло, а поруч — Бузейко, тримає в руці годинника. А долі — що це таке? — якась іскра, ніби шнур палає. Дивно! Навіщо цей шнур? Пекучі жарини думок боляче пронизували мозок.

... По малій годині залящав голос її чоловіка.

— Чого тут думати?

— Бай, звичайно, бачив. Твоя жінка з Гойдаєм крутить.

— З цею робкоришкою? Я його придушу!

— Ні, ні, який ти...

Онисим Каетанович хотів був наблизити співбесідникову волю до своїх намірів, а тут — на тобі! — такий несподіваний вибух гніву. Може й не втихомириш.

— ... Заб'ю!

— Заспокойся! Нема нічого серйозного. Звичайно, жінка — принада. Нехай зустрічаються. У Гойдая буде менше підозр. Недовго йому гуляти.

Липовий злостиво обурювався.

— Ти забув про відступні. Мовчи, бо, звичайно, вилетиш, мало не вигукнув Бузейко.

Загроза поклала край запереченням.

... Надія безсило обперлась на стіну, уже не слухала. Яке паскудство! Про неї говорять, мов за якусь річ. Мерзотники! А що загрожує Гойдаєві? На цю мить в її серці спопеліли рештки прихильности до чоловіка. Геть звідси! Ні, не можна: ще з дровника помітять. І коли вже зникнуть оці негідники?

Нарешті!

Змовники попрямували до хвіртки.

Надія й собі вийшла з-за рогу і — додому. Дорогою всю її істоту опанували тривожні передчуття.

Вечір застукав Миколу Йвановича за суперечкою з дружиною.

Тетяна Захарівна — висока, огрядна жінка, ще три роки тому принадна палкою, південною красою. В минулому — покоївка. Може тому вона подвійними лінощами надолужувала важкі турботи колишньої підконтрольної праці. До того ж вимагала від життя цілковитого достатку й комфорту.

— Купи, кажу, каракулевий сак. Восени його не продадуть і за триста.

— У мене нема грошей, правив своє Микола Йванович.

— Мені нема ніяких ділов: раз хотів...

— А тепер перехотів.

Жінка загаласувала — її не обходить уже ця справа — обіцяв і все.

Микола Йванович кинув у повільний потік своїх речень кілька лайливих, тяжких і легких, як різновзірні гайки, слів.

Розмова, певно, набрала б бурхливого змісту, якби не Рая. Вона ще близько дверей відчула якимсь шостим чуттям, що йдеться про покупки.

— А мені, татку, шифонову сукню, шика-арну,— владно наказувала вона.

Одним-одна укохана дочка розрядила грозову атмосферу пустотливим щебетанням і ласкавими блискавками усмішок.

Тетяна Захарівна притихла, як дитина, що завинила в чимсь.

Микола Йванович вдячно дивився на дочку — все обійшлося гаразд, без гострої сварки.

А вона уже лащилась до батька — з досвіду знала, як довести своє.

Схвилювався дзвінок.

Всі були непевні — хто це?

Слідом за служницею увійшли Липовий і Бузейко.

Розкішна вітальня завсіди пригнічувала останнього, збуджувала йому заздрощі. Сидячи тут, на м'якому кріслі, він мріяв про якусь відповідальну роботу. Тоді він, як і його патрон, викине на ремонт приміщення дві тисячі.

Липового неприємно вразила обстанова; миттю зауважив, що на вмеблювання витрачено більше грошей, ніж смаку — за молодих літ він перебував у панському оточенні.

Кімната була перевантажена речами. Поблизу дверей стояв величезний горіховий буфет із дзеркалом посередині. Широка шкуратяна канапа — угорі, на полиці, лежало без смаку зроблене безділля — чорніла поруч. Далі — шафа і тапчан. Маленький стіл для письма прищуливсь у кутку. Напроти — мініятюрний столик, оточений різнокольоровими стільцями. Філодендри, лапаті кактуси й високі олеандри чинили перешкоди денному сяйву. Здавалось, хтось на швидку руч понакуповував на базарі все, що на очі навернулось, і недоладу розставив отут.

Гості з усіх боків обмірковували актуальні теми.

Партмаксимум і життьовий мінімум.

Недостача варстатів.

Майбутня війна.

Небавом чоловіки лишились самі.

Тоді розмова раптом змінила свій напрямок.

— Ну - у, що нам робити? — закинув вудку Бузейко.

— Да, директиви потрібні.

— Які? — Микола Йванович удавав, що нічогісінько не второпав.

— Ти старший і не без гріха. Скажи своє слово.

— Облиш, Онисю. Я ж тобі говорив: роби, що треба, а...

— Твоя хата з краю — нічого не знаю, — незадоволено відповів Бузейко.

Миколу Йвановича лякали наслідки. Іноді йому в голові роїлося: злочин викрито, допит, суд... Він наївно переконував себе, що, уникнувши непевних балачок, позбудеться можливої кари. Так, адже він нічого не чув, ні сном, ні духом нічогісінько не знає.

— Що ж, звичайно, робити? Треба гуртом викручуватись,— довбав своє Бузейко.

Микола Йванович поквапом заплішував до розмови виправдання:

— Я тут мало що... На те лляв кров, на фронтах воював, може мільойни врятував. Пригадую — зелені трохи не висадили в повітря наш залізничий міст. Хто їх одігнав? Я! із своїм загоном. Не життя було, а мука. А тепер я вже маю право добре жити. До того ж оця клята непа і святого спокусить. А вплив оточення! Дехто з управи таке витворяє.

— А ти? Дивись, Миколо, дуже робітників притиснув, щоб не посковзнувся,— застеріг Липовий.

Не зважаючи на свою молодість, він по - панібратському ставився до свого начальника. Вони потоваришували ще з часів громадянської війни. А потім служили на периферії, де навіть обробили одну з тих справ, що дуже цікавлять економвідділ ДПУ. Молодший приятель, вельми задоволений з нової посади, конче хотів чимсь віддячити старшому.

Микола Йванович відповів замислено:

— Який ти дивак. Хіба я не знаю, що, скажемо, Лазуткін із сім'єю голодує, як офіцерня за кордоном. А що зробиш? Я адміністратор. Та це ж зрозуміло. Я мушу думати в широкому маштабі. Адже нам треба накопичувати свій, ну, пролетарський, капітал, щоб вибитися з - під опіки непачів, розумієте. Ми повинні допомагати пригнобленим робітникам усіх країн, розповсюдити скрізь комунізм,— не зчувся, як підхопив фалшивий тон і либонь пишався з нього: він і господар економний і політик далекозорий.

Нетерплячий Бузейко чимраз більш незадоволено ґедзькався на стільці. Треба діло казати, а не по-дурному базікати. Ет, один до лісу, а другий до бісу.

— Досить ляпати! Час уже щось обмізкувати. О! мало *не забув*, треба Гойдая позбутись. Я придумав, звичайно,— а що Липовий був тут, то він не викрив свою таємницю — небезпечно! — Да-а. І Замрій потрібний нам; доведеться його на техніка дільниці. Він хлопець справний, машиніст, комсомолець. З місцевкомом злигатись, звичайно...

— А може ваш Гойдай скориться? — кинув Липовий іскру сумніву.

— А хто його знає. А він здорово заповзявся, вигадки вигадує, якісь нічні наради. Ціла змова! Не треба й нам ловити ґав. Одним словом, казав сліпий: побачимо.

— Так, — згодився з патроном Липовий, — а як із складом? Небезпечно: ще ревізія наскочить. Ми вирішили червон...

— Нічого не знаю! Що хочете, те й робить!

На цю мить увійшла Тетяна Захарівна.

Розмова згасла. Довго панувала одна з тих кострубатих мовчанок, коли, підшукуючи тему, всі безнадійно борсаються в тенетах нерішучих намірів.

Справу врятував самовар.

Тетяна Захарівна запросила чоловіків до столу.

Але гості, винуватячи вельми важливі причини, попрямували до вішалки.

Подружжя не затримувало їх.

Чай пили утрьох — і Рая.

Микола Йванович уважніше, ніж завсіди, дивився на дочку — її постать наявно розцвітала. Розцвітала! А що вона думала, як і чим жила — він це минув своєю увагою. Так, він куди більше зважав на виробництво, збори й наради, ніж на свою сім'ю. Коли ж його серце застукотіло тривогою — він відчув, що завинив, а надто перед дочкою. Йому ж відомо лише, що вона пристойно вчиться і частенько

зустрічається з Сашком Ячменьовим — майбутній зять. А може й ні? Вона вередувала хлопцями, іноді походжала і з Замрієм.

— Раюню, ти ще не закохалась?

— Ні,— і схилилась до своєї порцелянової філіжанки.

— А хто тобі подобається? Певно, Сашко. А може Замрій? Я бачив, що ти з ним пустувала.

— Це так... собі.

— Чого соромишся? Вони обидва нічого хлопці. Замрій скоро працюватиме за техніка дільниці.

Рая здивовано звела брови. Що це? Натяк чи дозвіл? До сьогодні тато найприхильніше ставився до Сашка, а тепер... Очевидно, він у добротливому настрої. Отже, саме час, щоб одверто поговорити.

— Як вам сказати...— і рвучко крутнулась на стільці.— Я до Сашка звикла, але Замрій мені більше...

Вона, міцно обійнявши м'язисту шию, притулила до шорсткої щітини своє ніжне обличчя й ще незнайомі з карміном, але червоні, уста.

Микола Йванович поцілував „хитру лисицю".

— Він нічого хлопець і вже на дорозі. За багатством я не женуся. Аби ти, Раюню, була щаслива,— а в якомусь далекому закуткові мозку промайнуло: „треба Замрія приручити".

Тетяна Захарівна здивовано і немов неспокійно пильнувала незвичну її очам сцену. З чоловіком сталося щось дивовижне. Він іще справді підшукає жениха, може якогось хвата. Ото йолоп нерозважливий! Це ж її справа. Вона виховувала дочку, не дозволяла їй до пізна гуляти з „кавалерами", щотижня оглядала її брудну білизну — за пересторогу їй було власне легкодумство. Отже, вона, тільки вона, повинна керувати доньчиною долею. Вона навіть має на оці синка знайомого крамаря. Господи милосердний, якби Рая з ним побралась, по - людському, з автомобілями, дружками, у церкві. Хор: „Ісайя лікуй!.."

Ці несподівані думки Тетяна Захарівна хотіла прибрати в слова, насичені обуренням і життьовим досвідом.

Аж нараз дочка підвелася з місця, легковажно порушивши нашорошену тишу.

— Тату, я хочу в кіно. Як то „чого“? Я чекала Нелі. Нема — сама піду.

— Вже пізно: чверть на дев'яту... На другий сеанс? Ну, йди, тільки не барись.

Тетяна Захарівна не докликалася служниці,— певно із своїм міліціонером гуляє. Її різкі рухи віщували негоду.

Миколу Йвановича знов одвідали прикрі спогади — їх стурбувала розмова з ґістьми. Він — розтратник. На його сумлінні майже вісімсот карбованців (решту вже сплатив). Якби хтось позичив. Може продати... Ні, жінка збожеволіє. А мотор і килими... Він у пастці. А тут, як на те, управа наступає на мозолі: дай звіт, хоч здохни. Звичайно, там не викажуть на нього, але перешкодять його кар'єрі. Що робити? Ще раз піти до гіподрому, уже останній. Невже й тепер програє?..

Вагання згорбило його струнку, молодисту постать. Раптом вона випросталась — тишу розбурхала нескінчена валка жінчиних скарг. Це примусило миттю одягнутись.

Що? Він заскочить до приятеля. Ні, не пізно. Так, скоро повернеться: це близько.

Двері рипнули тихою скаргою.

Микола Йванович хутко йшов мовчазною замріяною вулицею. Йшов у супроводі дум про хистку кар'єру й казенні гроші — ще викинув півтораста карбованців, коли справляли ювілей депа. Єдина надія була на виграш.

Чи ж йому пощастить?.. Так, як скоро до тамтого каштана буде тридцять кроків. Він рахував уголос, надміру збільшуючи кроки,— о, вірно припустив.

Він швидко прямував назустріч вуличному гармидерові... і виграшеві.

Величезні електроокі кам'яниці оточила синява сутінь. Авто й трамваї пожвавлювали галасливу метушню. Вітрини принаджували погляди досяжними лише для обраних розкошами. Проспект — серце веселощів. Різнокольорові потоки людей невпинно плазувати від однієї насолоди до іншої — вечірнє міське тло.

Микола Йванович сунувся вулицею. Він пхався, маневрував навколо трьохпудових животів і сухітних грудей, наскакував на чиїсь потилиці і — зчавлений, обштовханий — повз уперед.

Недалечко причаїлась новітня примха буржуазного заходу — електричні перегони.

А вздовж сновигав натовп. Двері ковтали десятки, а викидали одиниці. А над їхніми очима, як принада і водночас насмішка, звисала велика скляна кінська голова. Вона привабливо далекосяжно моргала трьома кольорами.

Жовтий, червоний, білий.

І знов.—

Жовтий, червоний, білий.

Це — механічний гіподром.

Микола Йванович — мозок йому ввесь час підточував шашель нетерплячки — уже всередині. Він недовірливо оглядав оточення, ніби боявся, що хтось схопить його за комір і витягне звідси.

Серед великої, вщерть насиченої електрикою, кімнати — три столи; в центрі — найменший, трохи підвищений. Це — гіподром. На ньому раз-у-раз кружляло семеро невтомних, невідомо з якого металю зроблених коників. Тут — джерело надій грачів.

Обабіч — два довгасті столи; їх поділено на квадрати з числами.

Навколо стиха гомонів жвавий простокутник тіл. Погляди присутніх нервово танцювали на цифрах і грошах поруч них. Тут — прийнято на кін радощі й горе.

Микола Йванович поткнувся до стільців — його новому

вбранню відшукали місце американські окуляри. Він сів, похмуро оглядаючи публіку,— немає часом знайомих?

Просто нього пиховито закопичив губу елеґантно зодягнений юнак — на пальцях без смаку блищали сотні карбованців,— очевидно, непманський синок. Трохи далі — одно з тих підозрілих облич, що завжди і для всіх афішують небезпеку — чи є ще гаманець? Збоку надималося пухлувате, сите обличчя — підрядник або крамар. Поруч злодійкувато рухався люмпен, напевно, злочинець з якогось вузького фаху. Ось шкуратянка. А в далені дискутувало кілька пар мозолястих рук — ішлося про вередування гри.

Микола Йванович уважно стежив за сімкою скутих коней. Потім якось недбало кинув зелененьку банкноту на чотирикутник „5" — може відразу ж дістане п'ятнадцять.

— Громадяни, робіть гру!

— Приймаю на кін!

— Робіть гру, громадяни!

Дві літні жінки запрошували настирливо, але байдуже.

Близько Миколи Йвановича сиділа жінка з підтоптаним надмірним жируванням обличчям і дуже блискучими очима. Вона вигукувала верескливим, роздратованим тоном, що натякав: „Ах, як мені все це остогидло: електричні перегони, гра і ви, громадяни; якого дідька ви труситесь, як на ножі, аж до пізньої ночі".

Дияконський бас круп'є повідомив поважно:

— Гру зроблено!

Коники враз, із невловимою для ока швидкістю, рушили у звичайну путь. Чи щасливу? Ні, такі мандрівки майже всім загрожували злиднями. Нарешті — глядачам хвилини видавалися за години — коники зупинились.

Круп'є вирубав:

— Нечіт, друга половина, третій нумер.

Довгий кий похапцем потягнув до каси гроші — лише синок непи одержав два карбованці.

— Робіть гру, громадяни!

— Міняю карбованця, п'ять по двадцять, прошу!

— Робіть ґру, громадяни!

Якийсь час на стіл лягав дзенькіт металю.

Микола Йванович вийняв з гаманця уже близько сотні; безладно — хіба тут можлива будь-яка система? — поділяв свою прогру між „четом" і „нечетом". Він щодалі більше нервувався.

За його спиною шепотіли два голоси; деренчливий, переконуючи свого сусіда, набирав певности й сили:

— Ех, ти... Сам бачив, як один стяґнув тридцять карбованців з п'ятого номера. От якби я не пропив...

— Боюсь, бо ґроші полетять у трубу.

— Чорт з ними. Я чув, що ці коники дають пацанам сорок тисяч щомісяця. А ти „друг дітей". Молодець!

Деренчлива порада непомітно отруїла настрій Миколі Йвановичу. А й справді слід покласти надію на „п'ятий" — щось його довго не було.

Він кинув троячку на „5". Програв — чи не випадково?.. Рука з грішми знов потяглася до привабливої цифри — якби виграш!..

Його очі уже не „мертві", не байдужі, нервово мацали чотирикутники, бездушне обличчя дияконського баса, коники, що кружляли до... Може п'ятий досягне фінішу?..

Микола Йванович воював довго й безнадійно.

Невдача нарешті сполохала його стриманість: руки йому тремтіли, ніздрі вряди-годи ширило зворушення, з уст ллялися тихі слова, що здивували б і невибагливий слух, а хоробливо-блискучі очі несли туди, до ненажерливого гіподрому, всю напругу тіла.

Запальна гра кружляла.

Двері спроквола викидали зневірених одвідувачів на строкаті бруки і, весело рипаючи, надсилали до залі нових.

А коники ані трохи не стомились, — о, вони ладні

бігати хоч до ранку, аби лише глядачі запасались терпінням і грішми.

Каса квапливо ковтала червінці.

— Робіть гру, громадяни!

— Приймаю на кін!

Ці запрошення дхнули глузуванням.

Миколі Йвановичу рішуче не таланило. Лише випадок урятував щось із півсотні: він побачив завконтори, протеже своєї коханки.

Службовець, якщо на сотню щомісячної платні, то зодягнений дуже розкішно, стежив за патроном запобігливим поглядом.

Микола Йванович до краю знервувався. Цей „паперовий піжон" про себе, певно, глумиться з нього. А може тут іще є його підлеглі. Треба хутчіше тікати звідси.

Він підвівся з стільця: ноги — що за диво — трусились. Близько завконтори промовив, позіхаючи:

— Зайшов, розумієте, подивитись, — а тихше — мене, власне,тут не було. Розумієте?

— Як не... Звичайно, я вас не бачив, не бачив.

Микола Йванович заспокоївся... на мить. Поблизу виходу зустрівся з чиєюсь глузливою усмішкою — невже хтось із депа? Пізнав?.. Власне, йому байдужісінько. А вуха контрольної комісії! Він бубонів заїдливі слова, що їх годі шукати в будь - якому словникові.

А дияконський бас гукнув навздогін:

— Гру зроблено!

Микола Йванович стомлено чвалав вулицею. Все, що наверталось на очі,—і вітрини, і люди, і авто — поглиблювало хмарний настрій. Він тепер ненавидів гомінкі, розкішні пішоходи. Він згадував інші часи.

... Давненько цей пиховитий проспект оповивала глибока мовчанка. Тільки залізничий батальйон стирав підошви об поколупаний набоями брук. Він ішов попереду. З якою насолодою він придивлявся до кожної мишачої нори

 байдужих, нашорошених кам'яниць. Ач, яка тиша! Вулиця, що кілька день тому ділила свої радощі з білими, заніміла. І він, покидьок життя, відчув себе господарем величезних гордовитих кварталів. Його серце вирувало ненавістю. Вихрилися думки про помсту й розстріли, немилосердні розстріли. А цей бучний окремий будинок... О, він дався йому в тямки — ще хлопчиком марив оселитись тут. А он з того широкого венеціянського вікна на червоних дивилися темні, повні жаху очі, очі випещеної містом красуні. Ті погляди з терпкою радістю носила його уява. От і тепер... якби ситий спокій нафарбованих, накармінених кварталів важко сколихнути гарматами, розпорошити кулеметами. Ото була б божевільна, буйна буча!

На розі Микола Йванович зупинився. Невже?.. Ні, тільки не додому — сварка! Може в „Олімп"... Чого? Пиячити в колі товаришів - провинників, краяти собі серце гадкою, що й він також розтратник. Ні, нема бажання і мужности.

Його підсвідоме „я" заздалегідь розв'язало це питання. Звичайно, він одвідає Ліну. Йому не вперше нести до неї свою життьову негоду.

Микола Йванович по - юнацькому бадьоро прямував пішоходом. Думки вже блукали у Лininій кімнаті. А може пізно? Ні, ще... за десять хвилин одинадцять. Вона, певно, вдома, читає.

Він швидко дістався знайомого трьохповерхового будинку. З обгороженого квітника плазували густі пахощі м'яти, любистку, красоль і жасміну. Завітав у двір — чи світиться вікно? — Ліна щодня чекала на нього лише до сьомої години. О! чотирикутник сяйва — прекрасно!

Він попростував до парадних дверей. Східці майже під кутом сорока ступенів — витвір безглуздого архітекта. Миколі Йвановичу дуже боліла трохи ширша вена на правій нозі, а це так дратувало. Нарешті останній поверх,

Він витягував з кишені кокосового ґудзика — випробований сиґналізатор. Кілька разів стукнув у стіну Лінинової кімнати.

В коридорі панувала тиша. Десь рипнули двері. Знайомий шелест кавказьких капців... Ліна! Неґліже, англійська блюза розхристана, на голові — чорний хаос волосся, а обличчя невловимо гарне.

— Це ти!? Ах!.. А я спати... Ох!..

Вона засипала Миколу Йвановича серією гукань. І не можна було добрати, чим вони дихали — здивованням? радістю?

Мовчки йшли коридором. Двері, ще одні — ось мета його марень.

— Навіть не поздоровався,— вередливо, але вже веселіше, промовила Ліна якимсь весняним голосом — у ньому й холодна ласка вітру і сонячна спека.

Він, бувши сердитий, завсіди зосереджено мовчав і ні до кого не вітався. Цього разу виправив свою природну хибу і навіть поцілував коханку; очима пестив її струнке, гоже тіло — почував до нього, як і до всіх інших, лише фізичний потяг.

— Де ти був? Чого так пізно? — запитувала Ліна удавано сонливо.

— От іще... Чого? Де? Там уже нема. Купи, Ліночок, вина, ікри і... сама знаєш.

Він видобув з гаманця шістнадцять карбованців, але три сховав, потім, щось пробубонівши, кинув на стіл два червінці.

— Пізно. Олександра Валентинівна уже спить,— вагалась Ліна, хоча крамарка навіть уночі задовольняла її примхи.

Вона хутенько одяглася. „Залишу трохи на панчохи, шовкові, закордонні"... Рвучко поцілувала шорстке лице і, співаючи „Кірпічікі", пішла на вулицю.

Микола Йванович провів жінку скаламученим поглядом.

По тому пильно, немов уперше, глянув на шезльонґ — останній подарунок — і килими: два великі перські, а один ґобеленівський з різнокольоровими ніжними постатями. Невже їх доведеться повернути назад? Ні, ліпше свої меблі поспродувати. А якої заспіває жінка?.. Важко зідхнувши, мандрував очима навколо.

Чиста, виклеєна стемна-зеленуватими шпалерами, величенька кімната — п'ятнадцять метрів уздовж і одинадцять завширшки. На цьому просторі гармонійно розташувались виборні, незавальні речі: дубовий стіл, блискучий ґардероб, зручні м'які крісла, етажерка з творами клясиків — усе це лишилось по чоловіковій смерті. На стіні — дзеркало й олеографії картин Віхерта „Казка" і Джибсона „Венера". Приємно вражала око відсутність без смаку зробленого безділля. Куток з новеньким ліжком, туалетовим столиком і мініятюрним образом відмежовувала зелена ширма — взагалі цей колір переважав. На всій обставі відбився витончений смак небагатої, але доладної жінки.

Миколу Йвановича нервувала самотність. Він пішов за ширму назустріч солодким, п'янким пахощам. Сів на пружинувате, до приємного тремтіння знайоме ліжко — воно стимулювало мозок працювати в певному напрямку.

Замислені очі зустрілися з сукнею, гаптованою срібними по-мистецькому зробленими візерунками. Погляди довго милувалися з глибокого декольте і розтрубів на спідниці — між дрібненьким плісе. Він без іскорки жалю згадав, що красна крепдешинова сукня — третина його місячного утримання. Він над усе любив коханку в цьому вбранні. Як принадно воно обмальовувало її тіло... Сьогодні він поглибить свою знесилену, але ще палку пристрасть. Його думи довго чекали на жінку — чомусь забарилась. Як непомітно прибирає до рук любов. Останнім часом його незламна воля зазнала хоробливих вагань. Іноді він ішов до Ліни обережно, як злодій — може хтось стежить? Він

навіть намагався був забути її. Але невдовзі вставало владне, могутнє почуття.

Ліна розбудила крамарку і, звичайно, заплатила їй втроє дорожче; замалим не бігла вулицею.

Певно, Колюша знетерпеливився. Любий! Спочатку такий суворий, а тепер добрий, щедрий. А колись... Вона чекала на синьоокого, ще з гімназії вимріяного лицаря. Марно! Сіряві дні чекання минали без променя надії. І от її... куплено. Так, це замаскований продаж. Але подарунки вчасно усипляли хору уяву, і жінка знов тяглася до залізних обіймів, до звичної тремтячої ласки...

...Микола Йванович хутенько пішов на стукіт. Похапцем відчинив двері. Одразу ж прихватився до горілки. Потім — портвайн. Він, як справжній ґурман, спочатку милувався з блиску вина до лямпи. Ніби відчував, що колись доведеться прощатися з ним.

Господиня й собі залюбки вихилила кілька чарок.

Микола Йванович сп'янів. Посоловілими „мертвими" поглядами дивився на стіл, пляшки й велику фотографічну картку: Ліна в білій шлюбній сукні довірливо сперлась на руку чорнявого офіцера.

Ця пара завсіди збуджувала подвійне почуття: невтомне захоплення з юної краси і ненависть до золотих наплічників, до чоловіка — самця. Чому цей офіцерисько перший зустрів Ліну? Чому?.. А хіба ж вона тоді глянула б на замасленого робітника? Лише революція зневолила її тіло.

Ця думка викликала глузливо - гримкий сміх.

Ліна стурбувалась — який дикий реґіт! Що він прочитав на цій давній картці?.. Може десь довідався, що її чоловік активно боровся проти червоних, а не перекинувся до них, як вона усіх запевняла. Тим то він і прийшов надто пізно.

Микола Йванович зиркнув на картку Ліниного родича, завконтори. Зринуло в голові: електричні перегони,

програш, розтрата. Що на нього чекає?—догана, переміщення? Невже його кар'єра зведеться на нівець...

Він сердито стукнув кулаком об стіл — аж бокали підстрибнули. Мовчки дудлив мішану з пивом горілку — хоч алькоголем затуманить собі голову.

А Ліна лаяла тяжку й невдячну службу — ах, коли вже вона житиме на його утриманні!

Він заохотливо хитав головою,— мовляв, хоч і завтра.

Та Ліна зауважила, що він не може дати ради не тільки своїм думкам, але й рухам. Очевидно, заночує. Сусіди знов верзтимуть усякі дурниці. Яка прикра несподіванка.

Микола Йванович, креслячи ногами заплутані візерунки, на превелику силу дістався ширми. Важко упав на ліжко. В голові йому приємно закружляло. Як хороше! Тривога потонула в жагучих ласках...

XVIII

ВЕЧІР ПЕРЕД ГРОЗОЮ

Вітер сипав присмерком, стиха виспівував якоїсь одноманітної, нудної пісні.

На стінах кімнати олеанафтою розіллялася ріденька сутінь.

У кутку сиділа Надія. Непорушно дивилась на якусь невидиму точку. А настирливі думи невпинно кружляли навколо суворих буднів.

Вона підвелася з ліжка.

Присмерк.

Надію одвідали похмурі пекучі гадки. Може чоловік не втерпить уночі... зчавить... заразить... Яка гидота! А вона ще й досі ніяк не зважиться взяти шлюбну розлуку.

Зовсім несподівано вона вилляла своє горе сльозами, їй трохи полегшало.

Аж нараз залунав нерішучий стукіт,

Вона здивовано звела брови — невже Михайло? А казав об одинадцятій...

... Гойдай нерішуче закляк біля дверей — вперше завітав сюди. Ще раз тихо грюкнув клямкою. Хтось іде. Може це... Ні, вона. В коридорі її обличчя видавалось дуже блідим, а пуклі — білявим вихорем — димилися над головою.

Лямпа миттю розігнала чорність по кутках, висока лямпа з фарфоровим, оздобленим весняними мотивами, тулубом і під блакитнявим паперовим дашком.

Гойдай сів на стільця, замаскувавшись приємною для ока ріденькою пітьмою. Якийсь час дивився навкруги, копаючись у мозку,— з чого почати розмову?..

Майже всі знайомі речі. З нових меблів впадала в око канапа на пружинах і з полицею вгорі — звідти линули пахощі квітів. Кімната вражала охайністю і викликала думки про солодкий м'який відпочинок.

Кілька хвилин бесіда кружляла навколо житлової кризи — за це приміщення ще треба заплатити триста карбованців відчіпного.

Гойдай похвалився доганою. Так, за „Чортячу крутню", власне, за боротьбу із затиском.

Обурений діялог чергувався із задумливими перервами.

Гойдай законтрапарив свої думки на Липовому. Він плекав до нього і ворожнечу і ніяковість — може обкрадає чужі права? А втім перше почуття переважало. Він інтуїтивно відчував, що Надіїне життя не дуже й веселе. Чому вона зажурена? Певно винен чоловік. О, він підкреслено певний себе дуже, прихований.

Трохи згодом Гойдай вийняв з - під піджака жовту теку й поклав її поруч, на кріслі.

— Що (тебе, чи вас?)?.. гм... вас висунули? — запитала Надія жваво.

— Ні, це вам на спомин про „Чортячу крутню". Репортерка без портфеля... не - е хороше.

 Він, наблизившись до канапи, поклав дарунок на коліна зніяковілій господині. Сів поблизу.

Вона щиро зраділа. Яка несподівана гарна пам'ятка. Жовта, така саме в моді — вряди - годи навіть мріяла про неї. А всеж відмовлялася — така дорога річ, не зовсім зручно, коли він рішуче стоїть на своєму, то...

— Красненько дякую. Ви ніби знали... Я ж склала іспити на журналістку... Добре, розкажу.

Вона задумливо пестила теку.

— Останнім часом, може чули, переводиться експертиза бібліотекарів, коректорів, учителів тощо.

— Досі я була, ну, липова репортерка,— усміхнулася з власного дотепу.— Також пішла на експертизу. А там черга ген - ген яка. Дехто кілька день стояв. Настрій надмогильний. Публіка, особливо допотопні вчительки, аж трусилися з переляку. Одна одній складали іспити. Тільки й чуєш: з'їзди партії, Зінов'єв, конґреси Комінтерну, Сталін. Самі добре знаєте. Розбалакалася з сусідками. Усі лякали: господи, як ріжуть, хочби з союзу не вилетіти. Заспокоювала, звичайно. І смішно і жалко цих, як каже Божий, „інтеліґенячих" людей. Революція, здається, лише приголомшила їх.

— Зайшла і я в „святе святих". Трохи - и хвилювалась. Кімната велика, довгий стіл, звісно, червона скатерка. Сиділо шестеро, три шкуратянки. Всі комунари, принаймні, так говорили. А брудно ж! Тютюновий дим — нічим дихати. Ну, одним словом, атмосфера наших зборів і засідань, вона морозом усипає, особливо хвору людину.

Звичайно, відразу ж злива питань.

— З якого часу пишете?

— Про що?

— До яких ґазет?

Я, між іншим, подала довідку, що вже кілька років друкую статті й нариси.

Експерти навіть потішили мене,— мовляв, вам можна

видати в державному видавництві книжечку нарисів, у нас жінок - журналісток мало: п'ять - шість на всю губерню.

Я почувала себе вільно; чого мені боятися — з голого, як з святого. Здається, так.

Мене майже не „різали“, запитали про непу і восьмий з'їзд партії.

Тільки що вийшла за двері, а на мене — зграя вчительок.

— Що питають з історії партії?

— А про з'їзди?..

— Скоро взнаєте. Ото тремтять, як миші в пастці,— відповіла сердито.

Уже дорогою прочитала висновок: „...Журналістка 3 - ої категорії“. На хвилину обурилась — чому не другої? А потім засміялась. Адже Жовтень викував із мене журналістку. За царату я лишилася б темна, несвідома робітниця. Правда ж?

Зворушена оповідачка востаннє махнула рукою.

— Я дуже радий, що вам пощастило. Та й не дивно: ви така розумна,— прошепотів захоплено.

Надії, очевидно, припала до вподоби відповідь.

— А ви? Ваша боротьба із затиском, знаєте... Тут щось є... Словом, ви поривaєтесь до знання й тікаєте від життьових насолод.— Глянувши на розгублене обличчя, враз перевела розмову на інше.

Розмова обійняла газетне життя.

Небавом господиня поділилилася своїм неспокоєм: її чоловік і Бузейко в дровникові... непевний діялог... шнур...

Гойдай милувався з глибокого, ніби туманного голосу, а точна робота її мозку приваблювала його, як справна, вивірена машина. Але з її підозри він навіть пожартував.

Може вони хочуть висадити в повітря депо?

Тут глузування ні до чого.

Хай вона не візьме цих слів за зле. Він пишається з її щирости. Коли б йому така дружина, така надійна помічниця — він збожеволів би од щастя.

І даремно. Вона ж разом з ним воюватиме проти затиску. Звичайно, війна тяжка, але й ворогам будуть непереливки. Між іншим, оця балачка у дровнику непокоїть її.

Невже вона боротиметься й проти чоловіка?

За справедливість вона ладна змагатися і з самим богом, якби він існував. А її чоловік, ніде правди діти, диктатор, іноді нікуди не пускає її, ревнує, а сам...

— Що „сам"?

— Ну... взагалі...

— Треба взяти шлюбну розлуку.

— Ні, заробіток у „Червоній Правді" недовгочасний, а тому...

— Це пусте. Є люди, що завсіди допоможуть їй.

Гойдай присунувся ближче. Міцно стиснув м'яку безвільну руку — хіба він не належить до цих „людей"?

Надія зашарілась, немов температура в кімнаті раптом підскочила на чимало ступенів і — з канапи. Збентежено усміхнулась,— мовляв, вони заговорились, а час уже кавою промочити пересохле горло.

Вона швидко поралась коло гасниці. На зогрітому чоловічою ласкою серцеві знялися теплі хвилі радости і, як пряжене молоко в оточенні вогню, невпинно вирували.

Гойдай знечев'я зацікавився новою олеографією: білозора дівчина в „тетянинській", пушкінської доби, сукні годувала голубів; якби її зодягти в модну, вузьку спідницю, розкрутити високу кумедну зачіску і підрізати золоте волосся — викопана Надія.

Він розгорнув свої думки, скоро господиня принесла каву.

Та й собі порівнювала „спритного лестуна" до могутнього запорожця — його прапрадіди, напевно, „гойдали" Річ Посполіту, а чи Крим. До речі, вона майже не знайома з його біографією — чому він не згадає свого минулого, хоч би й тепер.

Гість чемно подякував за частування.

Що йому оповідати — про сварку з мачухою і втечу до міста, про громадянську війну й тяжку працю? Його життя — безбарвне на початку, яскраве за революції і насичене клопітними буднями наприкінці — таких історій мільйони.

Він нервово стиснув руки. Запал молодости й кохання промчали повз нього. Як сумно...

— Несподівано спав на думку один героїчний, навіть історичний епізод. Оце скоро день народження мого Петра, і згадав... Бачте, я трохи не змалечку революціонер. Ось як це сталось.

Мій улюблений єдиний брат привіз мене до себе у гостину — він тоді працював у Київському депі за слюсаря. Якось, здається, серед тижня, захоріла братова, і я поніс йому обід. А тут почалася колотнеча...

Треба розказати про той клятий час. Це було тисяча дев'ятсот третього року, тоді вже зашумував бунтарський дух на виробництвах. „Южно - русский“ завод подав приклад: застрайкував. Робітники й студенти — чимало передяглися в робітничу одежу — пішли до Кадетської рощі на майовку. Вони хотіли були пустити в яму, де стоїть обертальний міст, паротяга, щоб жоден залізний кінь не виїхав з депа, щоб зупинився рух на залізниці.

І от страйкарі вирушили в депо. Дорогою приєднувались жінки, діти, навіть дідусі.

А тимчасом на вулицях козаки й салдати готувались до опору.

Юрба наблизилась з боку Батиєвої гори. Знаєте?.. Так. Всі пішли в депо і розлізлись по ямах, галасуючи:

— Виходьте!

— Кидай роботу!

— За прибавку!

— Хай живе революція!

— Кидайте роботу, братці!

— Забастовка!!!

Чимало робітників свідомо пішли на страйк, частина за інерцією, а декого — Бая та інших панських підлиз — товариші силою відволікли од варстатів. Надворі чорнорукий натовп зустріли жінки й діти. Скільки було радости, сміху! Ніхто й не думав, що трохи згодом тут проллється кров.

За начальника дільниці тоді працював Куліш. Він умовився з офіцериськом — це потім з'ясувалось — за всяку ціну розігнати несподіваний мітинґ. А чинитимуть опір — на приціл.

Куліш послав до робітників нарядчика.

Той пішов до обертального мосту, де скупчилась юрба, і гукнув:

— Освободіть лінію, бо буде стрільба!

Тут усі враз загаласували:

— Сволоч!

— Не залякаєш!

— Кровопивці!

— Настя, Настя! ходім додому,— верещало сопрано.

— Чово? Тут одна баба за десять мужиков справ...— відповідало контральто.

— Сволочі!

— Страйк!!!

Нарядчик відповів злякано:

— Чаво ви? Дурні! За що купив, за те й продаю.

А до залізниці уже під'їхали козаки. Юрба вичікувала. Кілька чоловіка крадькома утекли. Мало хто злякався. А козаки, наблизившись до схилу, покрутились трохи і чомусь — ходу на Караваївську.

Натовп задирливо загукав,— мовляв, вони злякались. Десь пролунав постріл — може якийсь провокатор... Хтось тривожно засурмив — до гурту! Усіх обгорнули веселощі ще не здобутої перемоги.

Козаки, уже з салдатами, знов наблизились до депа — тепер ніхто не боявся. І даремно! Салдати лавою рушили

на збіговище і немилосердно, куди трапиться, били прикладами.

Робітників опанував розрух. Частина озброїлася дровами — багато було на лінії — і вперто оборонялась, а решта — до Батиєвої гори. Салдати, зламавши опір, уже полювали на втікачів.

Я забув про брата. Він відщукав мене в умовному місці ще до колотнечі й відвів у депо. Я тягнув його додому, до хворої дружини, але він... тільки поцілував і побіг... на гору.

Я дивився на нерівний бій з „нарядчеської" контори — вона була на другому поверсі, де тепер читальня.

Салдати в кров роз'юшили юрбу прикладами. Нікого не милували — ні жінок, ні дідусів, ані навіть дітей. Чорнява дівчина обороняла маленького хлопчика і... впала закривавлена...

Деякі робітники виявили надлюдський героїзм, особливо Демидов, Лазуткін і Божий — це мені уже потім розповіли. Вони не бігли на Батиєву гору, а до депа, щоб пустити паротяг в яму.

Але їм не пощастило: колеса були заклінцьовані, тиск пари мізерний, щось із три атмосфери, і підойми — на центрі; а за законом тих часів трохи не всі реґулятори були на замках — адміністрація, певно, передбачала заколоти.

Страйкарі нарешті подалися від залізничого терену. Майже всі скупчились на Батиєвій горі і, розкамінюючи брук, атакували ворогів важким дошкульним градом.

Розлютовані салдати почали стріляти, але нікого не забили.

Робітники ще завзятіш кидали з гори каміння, глузуючи:

— Вони з холостих!

— Не зачеплять нас.

— Бояться!

— Кровопивці!

— Гу - у - у - у!!!

— Гр - р - р - р!!!

Раптом офіцер наказав:

— З коліна!

Салдати випалили в чорні одяги.

Кам'яний град стих. Лави революціонерів порідшали. Всі порснули урозтіч. А постріли не вщухали. Іноді кулі потрапляли в паротяги і стукотіли, наче брязкітки.

Багато тоді загинуло й сторонніх. Вони прийшли до депа, щоб глянути на нове, цікаве видовище, а знайшли там смерть.

Супротивники обступили Батиєву гору.

Робітники ховались по хатах і ярах — там їх чимало є. Дехто мчав до паротягового цвинтаря; одні лізли в холодні топки, інші в тендери, або сами себе закопували у вугілля.

А їх наздоганяла салдатня.

Тут я побачив Петра, брата. Біг на „Сахалін". Я — за ним; догнав аж коло цвинтаря. Він виліз на тендер, а я засипав його вугіллям. Потім хтось ударив мене по голові, осюди, коло вуха. Коли я опам'ятався, брата вже забили...

Дорогою я зустрічав переможців, вони шукали, арештовували втікачів.

Біля депа панувала тиша.

Якась жалісна бабуся, плачучи, ходила серед поранених. Вона збирала в запілку хустки й кашкети і все це роздавала на вулиці бідолашним жінкам.

Незабаром примчали два фаєтони; забрали поранених, кілька дітей.

Чимало робітників приплатилися за свою відвагу. Лазуткіна, Божого і ще кількох чоловік завдали до в'язниці. Тоді ж хтось пустив приказку.

— „Хочеш прибавки — іди в депо".

Оце і вся історія, може трохи кривобока.

Між іншим, робітники склали пісню про головного „героя“ незабутнього кривавого дня Трепова; її співали нищком:

„Вздумал наш Трепов царю угодить,
пулей, нагайкой народ усмирить“.

і приспів:

„Россия, Россия, жаль мне тебя,
бедная, горькая участь твоя“.

Гойдай знов пережив безпосередній жах минулого.

Надія дихала уривчасто. Вона не любила романів і кіно-фільм з останнім ура-акордом. А це простеньке оповідання, як і ще недочитана „Неделя“ Ю. Лібединського, стиснуло їй серце злістю до ворогів. Колись і вона стане до бою.

— І мені тяжко...

Вона співчутливо глянула на закам'янілого сусіду; хотіла й собі розповісти — як вона порозносила снагу на роботі, а потім утекла з набридлої самоти до весілля. Але натомість задирливо розвітрила золото пуклів.

— Нема чого журитись. Хочете, я вам заграю і заспіваю, але сумне і не наше. Чула в клюбі...

Вона зняла з цвяшка ґітару — разом з іншими речами привіз чоловік — і розбурхала кілька акордів.

Кімнату виповнив вальс „На сопках Манжурії“ і якась тендітна хвильна мрійність.

Гойдай, захоплюючись, слухав скарги струн — ніби лежав десь на пухлому сіні під теплим дощем ваблививих звуків.

По тому вона заспівала під ґітару.

Низьке грудне контральто повільно виливало сум мелодії; вона звучала, як несподіване боязке признання.

Пісня і тихий, мов розмова листя, акомпаньямент причарували Гойдая. Він змалечку кохався в піснях і музиці:

 досить хороше грав на балабайці, а надто на „андреївській лад“, частенько відвідував театр М. Садовського, де майже всі вистави йшли під супровід співів. Але останніми роками його енерґія якось непомітно завертілась у чорториї громадської праці — найактивніший організатор! Може тому дехто, винуватячи свої, іноді мітичні, немочі, додавав до дванадцяти його навантажень своє останнє. Коли народжувалось оновлене мистецтво,— його дні зазборились, занавантажились. І це здавалось нормальним бажанням. Але тепер в ньому з іще нечуваною силою народилось прагнення жити не тільки радісним галасом зборів, ба й піснями, музикою.

І його серце смуткує, але не за минулими днями: воно завсіди билось різноманітним темпом часу. А тепер його непокоїть майбутнє — невже оте незнане „колись“ не таїть для нього любови? Невже?..

Ці думки й манлива сусідка запалили йому настрій.

Надія вичерпала свій не дуже то багатий репертуар.

Серце Гойдаєві застукотіло легковажним молотком, щодалі більше прискорюючи темп,— це кохання заохочувало до рішучого вчинку.

— Ви так граєте і...

Надія нараз відчула на своєму стані владну руку. Вона здригнулася, наче дерево перед могутністю грози. Її обійняла солодка, бездумна порожнеча.

Пристрасть владно наблизила уста до уст.

— Ти моя... моя...— шепіт повний бажання.

Надія тремтіла ніби з остуди. Невже вона?... Так, палкі поцілунки... Дихання нема... Це божевілля?!. Насолода!

Зненацька заскреготіли клямкою двері — що за напасть.

Пара, немов ґальванізована нападом лихоманки, злякано шарпнулася з канапи.

Надія миттю прибрала себе до рук: поправила волосся й кофточку і відчинила двері.

Невже чоловік? Ні, знайома засмальцьована сукня, нахабне обличчя...

— Позичте мені, золотко, трохи сала. Знаєте, приїхав мій з роботи,— лаяла, „бісової пари“ життя.

Гойдай ледве вгамував своє пересердя. Його очі говорили: з якою насолодою я стопив би на сало тебе, стара широкогубко.

Загожена сусідка пішла до господи.

Надія сіла уже віддаля канапи. Чомусь нишпорила поглядами долі. Наче шукаючи давно загублену коштовну річ. Щось говорила про чоловіка, але слова раз - у - раз розклеювались.

Незабаром Гойдай оглядівся — треба йти: до його „забігайлівки“ далеченько.

— Заходь, любий... – обгорнув його мелодійний голос.

Вона знов лишилась на самоті з думами — які ж вони в'їдливі, остякуваті! Висновок — гріх?!

Але тіло заперечувало: воно палало, тремтіло з жаги — пекучої та непорушної, як соняшна ласка. Надія зібгалася на канапі — її і вабило і лякало це повне раювання й непевности свято давно закутих почуть.

Ні, не гріх!

XIX

НАЗУСТРІЧ СМЕРТІ

— Я завірю маршрут, а ти тут води...— сказав Гойдай квапливо.

— Добре.

Замрій наздогнав машиніста лиховісним поглядом; щось пробубонів зозла, широко позіхаючи: до півночі був у пивниці.

Поруч паротяга височів гідравлічний крант.

Замрій похапцем закручував вентиль...

А Гойдай маневрував поміж складами.

Станція гуркотіла надвечірнім жвавим рухом: приходили і вирушували у знайому путь поїзди, маневрували з різнокольоровими вагонами на причалі, бігали хутко.

Біля головних залізничних майстерень дріботіла „Кукушка“ в супроводі підтоптаного панцерника.

Гойдай, усміхаючись, дивився на широку зелену міць — де це його „Гром“?

— Ех, колись було життя - полум'я, а тепер — шлак,— мимрив він, а небавом сам себе налаяв „кислослюнним“. І в сучасному не менше полум'я, треба тільки зуміти його відчути.

Він швидко упоравсь із своєю справою.

Паротяг уже стояв під поїздом.

— О, дригнув ногою! — вигукнув стрілочник.

Гойдай здивовано глянув на семафор — відкритий! А він не зрозумів був натяку.

— Як там вода? Треба, братуню, одним духом до поста.

— Накачав аж до ригачки; за мною зупинки не буде. Погано, що труба тече. Ні, це не дурниці.

Замрій дивився похмуро, з - під лоба, а на його припудрованому вугляним пилом обличчі біліла уїдлива усмішка.

Машиніст, відкривши реґулятора, попрощався з вокзальною метушнею задирливим свищиком — гу - у - у!

Залізний кінь швидко - прудко тягнув ваґони, шелестів вітром.

У будку плигали пасма соняшного проміння й мішалися з чорним порохом, що виблискував скрізь срібним піском.

Замрій сифонив і лопатив,[1] помпував воду в казан і прискавкою мочив вугілля — біла дуґа води й пари ллялись на дрібненький „скакун“[2] і антрацит найнесподіванішої стереометричної форми.

До будки залітав тихий вітрець, навіював вабливі спогади, як і краєвиди, що линули назустріч.

[1] Кидав вугілля до паливні.
[2] Вугілля.

Кантом ішли селяни.

Гойдай, глянувши на них, з палицею в руці й усмішкою на устах пішов із будки. Немилосердно дубасив казана. Іще раз! Іще!!

— Нажми, Васю, жар швидше! А, вези, дармоїде!

Білявий підліток шарпнув за сорочку діда, показуючи йому рукою на дивовижу.

— Дивіться, дивіться, машинистий б'є паровоза.

— То він, синку, мусить везти, як його так молотити,— прошамкав старий.

Гойдай відчинив дверцята паливні; посеред руштавиці підносилась маленька стрілиця. Він спритно разгорнув м'яке, мов тісто, вугляне тіло. Чотирикутне море вогню буяло.

По маневрах, уже ввечері, Гойдай поїхав на Петрівку.

Вихідний семафор глянув на нього своїм зеленим, загадковим поглядом, а по тому — і на довге намисто ваґонів.

Гойдай оглядав краєвиди: кучерявий ліс, ставок, оточений журбою білих верб, сади із ушикованими шереґами дерев — на англійський зразок.

Гори й долини наближались із невблаганною послідовністю. На горбочку ребрами бідности хижка; дим з її комина по - братньому перемішувався з паротяговим. Краєвиди насувались, чергувались, наче в калейдоскопі.

Присадкуваті хатки околиці. Осторонь, на полі — стандартизовані будинки. Чорніли заводи. Ген - ген склад пишався дебелими штабелями дров. Віядук. Унизу черепахою повз трамвай, а вгорі — залізний кінь. Вони їхали однаковими рейками, але різними коліями індустрії.

Роз'їзд.

Близько насипа корови й вівці. Вони стояли так спокійно, немов до них наближався пастух, а не гуркіт коліс — звичка. Свищик розігнав череду. Лише бугай, флегматично помахуючи хвостом, прямував назустріч паротягові. Аж

 нараз зупинився, вперто хитаючи головою, ніби хотів стати на герць. Линули хвилини... Мчав захеканий паротяг, більшав. Бугай заревів стурбовано й зліз із канта — поступився.

Звідкись вихопився собака й біг за поїздом, аж поки його не зупинила поразка.

Схил.

Паротяг, пронизуючи сивий присмерк жовтими очима, одчайно пірнув під міст.

А за ним навздогін — тінь і пітьма.

В будці було темно, затишно й парно; де - не - де дьогтем розіллялись калюжі мороку; нервово блимав низькоокий ліхтарик, висвистували інжектори.

Замрій крутився по будці. Відхилив дверцята. Посеред паливні єдиним зубом у старечому роті підносився вугляний шпиль. Жвавим різаком він вирівняв вогняне місиво. По тому пожадливо дихав задимленим, згірклим повітрям.

Заскиглила запобіжна хлипавка.

Замрій помпував воду.

Раптом інжектор завередував і... зіпсувався.

Замрій здригнувся — невже починається?.. „Чому ти не набрав води? — він лаяв сам себе.— Ще казан вибухне. Ні, дурниці".

Паротяг залізною довгастою хуртовиною різав повітря, хитався й підстрибував; фартух сіпався в усі боки, мов людина, якій свердлять хворого зуба.

А назустріч ніч чорна, як чистильникове обличчя. Довгий, покручений, зміястий тунель під небесною стелею; він крицевими пасками вперезав підстаркуваті гори. Цей тунель прорив тисячоногий, тисячорукий кріт - техніка, та техніка, що збудувала Ейфелеву вежу, Бруклінський міст і прохопилася до Дніпрельстану.

Гойдай задумливо дивився у вікно. Миготіння телеграфних стовпів, хаток і дерев підказувало йому, що поїзд мчить із швидкістю сорока верстов на годину. Він звик до швидкої

їзди, щоб аж у вухах свистіло, але Петрівський схил із своїми дерев'яними мостами вимагав розміренішого ходу й подвійної обережности. Гойдай загальмував тендерові гальма — дуже розігнався поїзд.

Тихо, жалібно, як мала дитина спросоння, пхикнула запобіжна хлипавка: манометрова стрілка помалу - малу наближалась до червоної риски.

— Балянси шумлять. Качни там,— промовив Гойдай нетерпляче.

Замрієві не пощастило напомпувати води: інжектор рішуче зайстрайкував. Хлопцеві аж у литках застигло — він не підрахував усі деталі. Власне, тут провинили його самовпевненість і бажання якнайшвидше вислужити сподівану посаду. Він вірив, що підтопляться зашрубки — та й по всьому. Але загайні маневри на посту знищили чимало води. Потім — паротяг на горішньому живленні. Отже вода хоч і є в тендері, але труби не сягає. Ця прикра несподіванка розпорошила рештки його спокою.

— Ото ще корова! роздратувався Гойдай.

Він перейшов до лівого крила. Уперто ворожив біля інжектора: продув парою у тендер, закріпив слабкого паророзподільного кранта, брався на різні штуки — марно! Приглушено дихала парою водовідвідна труба. Гарчав хлипок: хляц - хльо! хляц - хльо! він немов глузував, мовляв, хоч як ти припадай до роботи, а я відпочиватиму — хляц-хльо!

— Погано: клапан спартачився.

Якийсь час Гойдай стояв зацепеніло: правий інжектор давно вже зіпсувався. Небезпечна історія! Він стукнув молотком по верхньому, а тоді по середньому водомірному крантику — вони загрозливо шипіли повним тиском. Лише нижній випльовував воду.

Обидві запобіжні хлипавки розикалися.

— Що робити?..

Зустрівшись і з небезпекою, жук удає мертвого, а

 Гойдай сміливо назустріч невідомості. Та й чого йому боятись? Хіба він не опанував усі ґатунки машиністового досвіду. Хіба він не з тих, що поступаються перед дрібницями, але надто спокійні підчас катаклізмів.

Що робити?

Насамперед приборкати ходу — так! — він запорався коло інжектора, а поїзд уже біжить із схилу експресом. Потім. Тиск пари чотирнадцять атмосфер — ще казан вибухне. Отже, треба кантрапарити і прикидати жарину.

— Крани! Гаси вогонь! — наказав Гойдай гостро.

Тієї ж хвилини він тричі протягом свиснув — на гальма!

Обличчя Замрієві враз затаврував переляк, ніби з - під паротяга повилітали усі колішні. Він виконував накази швидко, але полохливо.

Нестямно сичали парою циліндри, а паливня чорніла, умирала.

Гойдай відкрутив кранта Ля - Шательє і трохи відкрив реґулятора.

Запобіжні хлипавки дудніли протяжливими й голосними сиренами.

Поїзд гуркотів, звивався гадюкою, що їй чимсь важким притиснуто голову. А по тому летів рівно, як стріла. Ставши до боротьби з часом, простором і людиною, він мчав переможно.

Але машиністові думки ще хутчіше летіли назустріч безвісті... смерті...

Що буде? Невже вибух? Ні! Паливня згасла. Води в казані, певно, вистачить до станції. Якби зупинитись — до дідька інструкцію! — десь на перегоні. Ні, це навіть неможливо. Адже кондуктори... так!.. загальмували вагони, аж іскри блищать під колесами. Але на цьому величезному схилі ніяка сила не загнуздає паротяга, ні! Ет, пощо тут розумувати. Треба їхати на станцію по воду — та й край.

Замрій стояв за лівим крилом. Йому на обличчі плигав

сполох, зуби цокотіли, а серце колотилось — аж дух займався.

— Павле, йди сюди! — наказав Гойдай.

Замрій навіщось облизав губи — вони посмагли з ляку й спраги. А ноги немов прилипли до дошки. „Води нема — казан вибухне. Треба ті - ка - ти“...

Мовчанка здивувала Гойдая.

„Де цей чортів плохута!? Невже плигнув? А може?“...

Йому по тілі перебіг блискавично - швидкий ток підозри. Він кинувся опукою до тендерових крантиків. Відкрив верхнього — нема води, середнього — нема води, нижнього— також нема води. Не йняв віри своїм очам — яка байдужість! Ні, підлість!

Він попрямував до свого помічника, але раптом—хряск!.. Грр!..

— О - о - о - й! — не своїм голосом вигукнув Замрій.

Із грізними риканнями грому розчахнулись дверцята. З горлянки паливні виринула пара і — до тендера. Вона пронизала тиху пітьму враз, пронизала бризками розтопленої криці. Збурені покошлані кужелі кружляли по будці невтомно.

Анемічне ліхтарикове сяйво, що свердлило рідке молоко пари, згасло. Ніби вмерло проміння порятунку.

Небезпека зрушила Замрія з місця. Він пішов до ґанку. За щось зачепився. Впав у темінь...

На цей час Гойдай спритно, як гімнаст, метнувся до дверей. Лівою рукою схопився за одвірок, а правою шукав вікна. Мало не повис над пересипом. Пара дошкуляла йому в обличчя й руки, а надто в ніс і пучки.

„Тріснула труба — справа кепська“.

Залізний кінь — слабко зчеплений з тендером — на швидкому ході коливався. Він пирскав і здриґався, гарячково і важко тремтів. Розгніваний ґалас перекидався й плигав у будці. Паротяг бухав димом і парою, летів уперед нестримно.

Мозок машиністові ще змалечку призвичаївся до швидкости й ясности.

„На станції паротяг наскочить на вагони... Катастрофа... Треба стати на герць із хуртовиною пари, попередити кондукторів“.

Правою рукою Гойдай зловив тягу — як боляче пече!— і ще раз свиснув на гальма, а потім на сполох.

Свищикове мідяне горло чавили спазми — він репетував протягом і жалібно, як на пожежу.

Гойдай знесилювався. Остружки вітру ранили попечене лице. Непевність висмоктувала йому з тіла вадвагу. Пара так боляче жалила пучки, що доводилось охолоджувати їх язиком і слиною. Він стояв кінець фартуха, а руки — на одвірку; не видно, як упаде в незриму, глибоку безвість.

На мить заплющив очі. В голові йому кружляли різноманітні пляни порятунку. Без угаву спокушали його і лякали: в казані, певно, нема води, він от - от вибухне.

Вистигла думка: „плигай на пісок“. А контр - думка заперечувала: „поїзд мчить до катастрофи — хіба ж має він право тікати?“

На цю хвилину Гойдаєві спала на пам'ять остання мандрівка панцерником...зруйнований міст... А по тому в уяві— золоте волосся... Замрієві машачі зуби... Як він одчайно лементував,— очевидно, зварило парою. Туди йому й дорога. Несподівано зринуло в голові попечене парою обличчя його колишнього кочегара - велике, потворно - набубнявіле. І серце виповнив жаль до Замрія.

Паротяг летів. Його запакували рухливі сиві простирадла. Він ніби наздоганяв гуркотнечу, що линула геть навкруги.

Поїзд сумлінно загальмовано. Дерев'яні коробки вагонів гуділи колішнями і скиглили, немов протестуючи проти своїх мук. Криві блискучі зуби гальм, вп'явшись у тверді тіла колес, без перерви кресали водоспади і фоєрверки іскор.

А на східцях повисло сім миґтючих огників. Налякані вереском пари кондуктори чекали на катастрофу. Лише острах перед смертю стримував їх. Вибух — і вони плигнуть униз.

Гойдай правим оком ґлянув на станцію. Червоний вогонь, рука семафора, рівнобіжно землі, і рух на приймальній путі доповідали на мигах, що наближається катастрофа.

„Путі завантажені складами... Контрапарити боязко: вибух! Ще чверть години,— і поїзд наскочить на вагони. Тріск... м'ясо... Жах!..“

Що робити???

Гойдай мобілізував рештки енерґії. Натягнув на руку кашкета, щоб не дошкуляла пара. Відшукав ручку від реґулятора і відчинив її до кінця — раптовий вибух а чи порятунок. По тому свиснув на сполох. Свиснув так пронизливо, гостро, що, здавалось, байдуже небо скривилося з ляку.

Машиніст вивчив залізницю, як досвідчений капітан море. Він добре розумів, що паротяг іде на вірну смерть. Що ж, нехай смерть. Тяжкі, наче налляті живим сріблом, руки сповзали з одвірка. Мить, і піде шкереберть у чорну відхлань.

Свавільний паротяг дихав уже нерівно, передсмертно, болісно гугуркав. Він заповнив станцію свистом пари й торохнечою машини. Наблизився до вокзалу. Пролинув поміж похмурими вулицями вагонів. Важко хрипів і тіпався, як величезний поранений звір. Нарешті на узвозі — ґар - дзяр! — зупинився.

Гойдай улад паротягові хитнувся вперед, а потім назад і впав на землю.

Стрілочник довгенько висурмлював і вимахував ліхтариком зупинку.

Але Гойдай не брав до уваги сиґналів — він ніби навіки прикляк до піску.

 Занепокоєний службовець нарешті рушив з місця.

Навколо залізного коня блукали парові кужелі, примари ще не зниклої небезпеки. Але що? Людина?! Стрілочник наблизив ліхтарика до розпатланого обличчя.

Гойдай тремтів, як з пропасниці: зуби цокотіли, тіло злегка здригалося. Здавалось, що він, мов хворий на чорну неміч, от - от почне кидатись.

— Т - там пом - мічник... Д - о - о - октора — насилу промовив.

Стрілочник, наблизившись до паротяга, намацав коло фартуха товсту парусину, а під нею — щось тверде, як дерево,— кістка?...

— Та він уже одубів,— і охолоджував пальці, що таки добре попекло парою.

Гойдай знепритомнів.

— Що його в світі робити? Гепеу покликати, чи що? — стрілочник тюпком побіг до вокзалу.

Трохи згодом надійшли аґент ДПУ і черговий станції. Останній бубонів задоволено:

— На щастя, вчасно прибрав вагони. А то катастрофа — як двічі два.

— А з механіком слабо. Щоб не збожеволів, як наш...

— Можливо. От так аварія! І де він їхав?

Нерухомого Гойдая понесли до кімнати лікарської допомоги.

Черговий станції попередив про пригоду депо.

Агент ДПУ пильно оглянув паротяга — матеріял для акту: руштавиця чорна, запобіжні зашрубки підтоплені, стеля паливні погнулась.

— Безперечно злочин,— вирішив він, ідучи до вокзалу.

Путі оточувала густа темрява. Занерухомів мертвий паротяг. А обабіч — стрункі шереги ваґонів і післягрозовий спокій.

Ген - ген за Дніпром причаїлося мовчазне село. Говірке електрооке місто заспокоювалось. Постаті ліхтарів тремтіли на мінливих хвилях. Навколо моторошна тиша паротягового цвинтаря.

Кінець першої частини

Київ, 1926-29 р.р.

І. МАЛОВІЧКО

СОЦІЯЛІСТИЧНА ВЕСНА

УРИВОК З ПОЕМИ

ЧАСТИНА П'ЯТА

Вечірній дзвін, вечірній дзвін,—
багато дум наводить він.
Вечірній дзвін,
чи дзвін надвечір'я,
до церкви прохожан
скликав.
Гидка твоя роля,
в минулих віках
вечірній дзвін
твого
надвечір'я.
Надворі зима.
Мороз.
Сніг.
Холодний дзвонів
з дзвіниці клекіт,
що заблудився
у віках далеких
і шукає
назад доріг.
Що заліг
в глитайських серцях,

за підрясниками
автокефальних
предтечів,
які з ножем,
із одрізом
чекають на вечір
і на подвиги
живого мерця.
Вечірній дзвін,
надвечір'я автокефалів,
кому власний маєток
і хутір сниться —
тебе,
переточимо ми
на вальниці
для наших
робочих
валів.
Ти вже не здатний
навести дум.
На твоє скавучання
відповідь так
зформулював комсомолець
й бідняк,
що під впливом твоїм
їм не буть:—
масу твою: —
міди
й олива стоп,
обсягу твого
дзвінкий метал
індустріялізувати.
Це мета
і цементація
доріг

на сто.
Дзенькай,
скликай куркулів
і бабок.
Голе знаряддя ти
в руках ворожих,
та скоро - скоро
вас переможе
в руках робочих
електрики
ток.
Ми рухаємося скоріш,
ніж передбачали,
носителі ряс,
святителі
батогів
з вірою в капітал,
його богів
й в романтику
Петлюр
і Сав Чалих.
От якийсь з їх
махне булавою,
лісом шибениць,
морем сліз.
Ви забули,
що ваші вдари
в соціялізм
все рівно,
як об мур головою.
В відповідь:—
на вашу піну,
на провокування
нових війн—
на індустріялізацію

кожний
дзвін.
На соціялістичну
перебудову
країни!

СЕРГІЙ ЖИГАЛКО

ЛИПОВИЙ ЦВІТ

ПОВІСТЬ

ПРОДОВЖЕННЯ [1]

VI

Лист пішов, тільки не застав кого треба. Петра й Гриші уже не було в місті. На другий день, по від'їзді Яреми, до їхньої слюсарні під'їхав старий Гершко і, не злазячи з воза, затарабанив у вікно пужалном. Коли вибігли Петро й Гриша, він повернув коні, скрикнув, щоб вони сідали, адже негайно треба їхати, поки не пізно.

— Твої коні подохнуть!— сказав Гриша.

Справді, коні носили боками, уже не пирхали, а покірно повішали голови, видно, їх без жалю гнав Гершко, оця незрозуміла людина. Він сам знає, що коням приходить кінець,— та сідайте, поки не пізно! Гершко задихався, був схвильований, йому треба було випити води,— боже мій, Терешка осліплено!— вигукнув Гершко і, повалившись на воза, заплакав.

Це вже не жарти, Петро й Гриша поблідли, схопили свої мішки, замкнули слюсарню, і коні помчали.

— Поганяй! — кричав Петро, перевіряючи свій револьвер. — Кажеш, Терешкові викололи око?

Гей!— це не їзда, а щось несамовите, безглуздя, якась нісенітниця. Перевтомлені коні з останньої сили мчали,

[1] Див. Гарт №№ 4, 5, 1930 р. Далі в журналі не друкуватиметься, бо повість уже вийшла окремою книгою у в-ві „Книгоспілка".

як вихор, падали, знову скидались на ноги і знову летіли, а Гершко то опускав, то піднімав над їх мокрими спинами свій батіг.

Не зчулись, як в'їхали в село. Підбігши до Терешкової хати, коні грянули на землю, може більше й не вставали,— Петро й Гриша цього не бачили. Вони вбігли з своїми мішками в хату і закам'яніли на порозі.

У хаті саме почало сутеніти. Біля печі сидів Терешко. Руки йому лежали на худих колінах, він почув, як рипнули двері, й спитав:

— Це ти, Йосип?— відповіді не було. Терешко тривожно заметушивсь, схопившись руками за лице, наче хотів оборонятись.

— Це ми! — тихо промовив Гриша.

— Ви?— підозріло перепитав Терешко.

На лаві у порожній пляшці сумно заголосила муха.

— Свої! Не пізнаєте?—вигукнули хлопці, підійшовши до Терешка.

Він по черзі обмацував їм лиця, тис руки і знов безсило сів на лаву.— Ви вже великі, ви прийшли!— пробурмотів Терешко, оця руїна. Він наче поменшав, знітився, нахиляв голову набік, наче чекаючи на вдар. І раптом з Петром сталася дивна зміна:— увесь поблід, вихопив револьвер, вигукнувши:

— Я вб'ю! Жменю вб'ю!— Петро уже ступив крок до дверей, очі йому палахкотіли, страшно було на нього глянути.— О, як же я його вб'ю!

Терешко заспокоюючи провів рукою в повітрі:— Петро нехай спинить себе, може й не винен Жменя, з - під липи вискочило було душ п'ять.

— Я виб'ю усю куркульню!— з стогоном залементував Петро, подаючи Гриші сокиру. Вони за яку годину й кістки розкидають на вулицях, вони покажуть кому слід,— Гришо, іди за мною! Уже прочиняють двері, але в цю мить Терещко підскочив, схопивши їх за руки. Нехай вони заспокояться,

 Терешко благає револьвер краще сховати на другий раз, робота буде інша — ви бачили Ярему?— все ще хвилюючись, спитав Терешко.

— Він поїхав на Донбас!— сумно сказали хлопці. Гнів їм улігся, напружені нерви ослабли, вони майже попадали на лаву і застогнали.

— Може де бачили Констанцію?— тихо промовив Терешко, накладаючи гачок на дверях.

Так бачили, нічого не говорили, Констанція поїхала з Кригом.

Терешко:

— Вона покинула свого чоловіка, нашого Ярему, і втекла. Хіба ви не знаєте?

— Он як, значить, Ярема брехав!

Терешко сидів, нахиливши голову й мовчав. Петро й Гриша довго дивились на нього, тоді посхилялись на стіл і захлипали. Вони вже ревли, як діти, захлинались сльозами, а Терешко винувато підійшов до них, гладив їм голови, тихо промовляючи:

— Які великі діти!— і перебирав їм волосся і гладив, ще більше розчулюючи хлопців.— Які ви діти!

І помилився Терешко, бо Петро й Гриша не діти, на них сміливо можна покласти надію, коли дехто хоче знати. Минула ніч — і вони знову бадьорі юнаки, слюсарі з міста, з твердими м'язами і важкими кулаками.

Уранці прийшли люди, кілька захеканих бідаків. Вони витирали полами свої спітнілі шиї,— ну його до собаки, нехай Терешко слухає, що вони скажуть:— їх не пускають сіяти жито.

— Хто?— здивувався Терешко.

Жменя з своїм гуртом і знати не хочуть про переділ землі, навіть погрожують рушницею, хочуть стріляти,— чи слухає Терешко?

Він звів голову. Землю, щоб то не було, треба засіяти до клаптя.

— Але нас виб'ють, як курей!— Ні, справа не така вже проста, люди безпорадно розводять руками, вони ладні піти світ за очі, ніж іти на вірну смерть.

— Вони мають рушницю, щоб ти знав, Терешку!

В цей момент увійшли Петро й Гриша. Рукава їм були засукані по лікоть, широкі груди розхристані, вони оце обливались крижаною водою, така розкіш,— здрастуйте, люди! Петро знадвору чув, чого вони прийшли, й призирливо кинув:

— Вас до біса, а от не вберегли людину!— показав на Терешка. Той відчув, про що йде мова, й ніяково увібрав голову в плечі.— І ви боїтесь куркулів?— вигукнув Петро. Ви не повбивали їх отам на полі, я питаю?— Він все більше розпалювався, випроставсь на ввесь свій зріст, узявшись в боки.— Ідіть сійте, ми туди вийдемо.

Хтось несміливо подав думку, щоб з міста викликали міліцію, на що Петро й Гриша весело зареготались. Вони собі самі суд і міліція, і от побачите, скільки можна набити куркулів,— більше того, сам Петро подушить їх голими руками. Ха - ха!— ну, та й Петро, він узяв дебеле кочержилно і, мов сірник, переломив його надвоє, а то міліція!

— Ідіть і сійте!

Люди постояли на вулиці, щось порадились, нарешті тихо пішли в поле. Там вони знов розгубились,— ні, нехай їй біс, оцій землі, краще було сидіти на своїх злиденних нивках, ніж оце стояти серед шляху і дивитися, як дехто сіє жито.

От Жменя зупинив сівалку, широко погрозивши кулаком,— гей, не підходь!

— Що хоч, те й роби!—зідхнули на шляху. Вони бачать, як з села виходять Петро й Гриша, під руки ведуть Терешка, зупиняються під липами, щось говорять. Видно, їм страшно, можливо вони вже не такі рішучі, як були дома.

Справді, немале диво побачили Петро й Гриша:— на своїх землях порається Жменя, Вернигора, Лист, Кузьма

з Натичок, кожний купою склав пакільні з номерами, що поставили їх землеміри, а серед цього поля верхи непорушно стоїть молодий Жменя, строго позираючи на шлях, де збились люди. Он який тепер став Андрій. Він погрожував рушницею, нехай тільки хто спробує ступити на його землю, він поцілить просто в голову.

Помітивши Петра й Гришу — на шляху пройшло оживлення, люди вже голосно почали гукати:

— Ей, Жменя, ти щось таки думаєш?

— Куркулі, на вас, видно, й бога немає!

— Геть з нашої землі, поки не пізно!— один маленький чоловічок був зробив крок на ріллю, та Жменя помахав рукою, і чоловік боязко став на старому місці.

Раптом сталося таке:— сюди підходить Петро. На мить озирнувсь до Гриші, той хитнув головою, Петро вже не йде, а біжить. Підбігаючи до нив, він розлючено розірвав собі на грудях сорочку, як це роблять матроси перед смертельним боєм,— р - рраз,— і закричав дико й страшно:

— Бий, бий!

Люди, який мент, не знали, що й думати. Але це було усього один момент.

— Бий!— гукнули всі разом.

— Бий! — покотилося полем, закричали обидва табори.

— Бий!— якась нісенітниця, не можна було розібрати, хто саме й кого хотів бити. Петро, вихопивши револьвера, біг просто на Жменю, ладен був висадити в нього всі кулі, та перед Жменею стали Вернигора, Лист, Кузьма з Натичок, вони розмахували кілками, ні на крок не одступаючи перед Петром. Вернигора був уже поліз на Петра з важким барком, Петро завагався, озирнувсь назад, і, помітивши, що люди вже перекинули Андрія з конем і поспішали йому на поміч,— вистрілив. Далі, що творилось — сміху гідне:— Жменя з своїм гуртом побігли в степ, за ними з голими руками гнались люди, падали, реготались, перекидали

сівалки, розривали мішки з житом, розпрягали коней і гнали їх вподовж степу.

— Я таки тебе ухлопаю!— задихавсь Петро, ув'язнувши за Жменею. Він одвик бігати по ріллі, далеко відстав від своєї жертви, стрілив ще раз у слід Жмені і вкрай стомлений зупинився.

На могилі, далеко в степу, Жменя щось порадився з своїм гуртом, вони поскидали шапки й тихо рушили назад.

— Еге, але ми вас не пізнали, Петре!— сказав Жменя.— Боже, моя сівалка!— його сівалка була покалічена, лежала догори колесами, чисте зерно висипалося в борозну, Жменя збирав його руками й хлипав.

— Я таки вас вихлопаю!— запалився Петро.— Чуєте, я вас таки вихлопаю!

Чують, о, вони чують, будь ласка, нехай Петро сховає револьвер, це зброя і смерть — нею жартувати не слід, особливо вдень, коли стільки свідків.

Он як!

— Пустіть мене!— лементував увесь блідий Петро. Але його міцно держали десятки рук,— хай їм сатана, куркуль доброї кулі не вартий, Петро й так зіпсував собі кров, гарячий парубійко, може вбити людину.

— Жмене, тікай швидше, бо не вдержимо!

Петро якось зразу охляв і не пручався. Йому дали випити холодної води, до чола приклали мокру хусточку,— але ж ви дурні, я вбив би Жменю!— з досадою сказав Петро.— Я вистріляв би їх до ноги, щоб ви знали!

— Тоді сів би в тюрму,— резонно зазначив Гриша.

— Хе! За одного куркуля дадуть один місяць тюрми. Я ладен за всіх куркулів висидіти п'ять років!— Петро засміявсь, йому було приємно, що всі дивилися на нього з неприхованим зачудованням і повагою. До речі, Петро знав одного робітника, він убив сто білогвардійців, і йому нічого.— Ви розумієте, цілих сто душ!

Гриша:

— Ти плутаєш, то була війна.

— А це хіба що?— здивувавсь Петро.— Війна, не війна, а коли гад — то вбити треба!— він позіхнув.

Люди знали, що Гриша говорить правду, але вони сказали:

— Гриша й ти, Петре, усе знаєте, багато бачили, просто диво, скільки то може знати людина. А ми в селі нічого не бачимо й не чуємо.

Тоді всі змовкли. Терешко взяв Петра й Гришу за руки, довго не підводив своєї похиленої голови, нарешті глухо вимовив:

— Я так, але вам світ малий, ви будете нещасливі.

— Ти хочеш щось сказати?— ніяково загомоніли люди.

Терешко мовчав.

Хлопці одвернулись, на всякий випадок вистрілили і мовчки пішли в село. Біля кооперативу несподівано зустріли Марту.

Вона скрикнула, почервоніла,— ах, але вона саме іде додому!

— Я оце іду додому!— вдруге сказала Марта.— Здрастуйте.

Вони бачать, що вона вийшла з дому, їй нікуди поспішати, треба було щось говорити, так давно бачилися, а тільки стояли й дивилися в землю.

— А ми оце йдемо, тебе шукали, не віриш — спитай Гришу,— ніяково засміявсь Петро.

Гриша хитнув головою. Знову мовчали. Тільки вже зачудовано дивились на Марту:— вона виросла, помужнішала, їй уже 16 років, вродлива дівчина з повними, вигнутими устами, принадна й мила врода.

— Ти краща од Констанції, коли хочеш знати!— з широко відкритими очима сказав Гриша.

— Еге,— собі вставив Петро, хоч розуміли обидва, що це все не до речі, усе нікуди не годиться, біс його знає що. З Мартою вже не так треба розмовляти й поводитись, вона

була дуже вродлива. От вони йдуть, Гриша запропонував сісти під тином на колоді, ще так рано, у небі трохи зірок, на колоді можна сміливо посидіти,— ну на що це подібне?— засоромивсь Гриша. Таке говорити може тільки сільський парубійко, а не слюсарі з міста.

Вони дивляться в небо.

Марта сидить між ними, їй тісно, руки поклала собі на коліна й ледве дише. З неба упала зірка. Вона синя, або голуба, незрозумілий світ,— що на це скаже Петро й Гриша?

Павза.

— Я тільки спитала!— крізь сльози промовила Марта.

Павза.

Петро спитав нарешті, чи була Марта сьогодні в полі?

— Була.

Хлопці зовсім засумували. Вони добре знали слюсарське ремество, Петро умів зручно володіти кулаками, Гриша мав чистий голос до співів, але тут усе їхнє уміння ні до чого, вони не вміли зав'язати веселу балачку з вродливою Мартою, це їх пригнічувало, вони таки здорово засумували. Несподівано Гриша перший натрапив на правдивий шлях, він сказав:

— Ах, тут так твердо сидіти!— і тісніше підсунувсь до Марти. Не буде ж він, зрештою, сидіти на сучках, коли є гладеньке місце,— ха - ха!

Справді, тут самі тобі сучки! — підтвердив Петро.

Марта сиділа наче в лещатах, їй тісно, хіба вони хочуть її роздушити? Вона звелась на ноги і на превелике диво сіла Гриші на колінях.

Туди до собаки, от що вона зробила, незрозуміла дівчина. Вона вже плиснула Гришу по губах, нехай він не буде дурний і не дає волю рукам,— руки Гришо!— скрикнула, коли він, недосвідчений, схотів більшого.

— Це у вас так роблять в місті?— Марта пручалася, їй було гарно, але вона не хотіла бути дурною й безсором-

ною,— од цього вона стала ще принаднішою, чортова дівчина з вигнутими устами.

Петро в цю мить заворушивсь, схопив Марту в руки і посадовив її собі на коліна.

— Як тобі не стидно, що ти робиш, Петре?— вигукнула Марта.— Надворі видно, і побачать люди!

О, Петрові зовсім не соромно, зараз ніч, Петро здоровий, гарячий парубійко, — ну та й Петро, він нахиливсь, і його уста цілком випадково зустрілись з вигнутими вустами,— боже, де твої губи, Петре?

— Хтось іде,— схвильовано прошепотів Гриша.

Темна постать запалила цигарку, пахучий дим повис в повітрі й розтанув. Еге ж, тютюн пахучий, Андрій палить дорогі цигарки, він не такий уже вбогий, щоб курити махорку, прошу. Він зупинивсь проти Петра, виплюнув цигарку й узявся в боки. Тоді підійшов до Марти.

Це був яскравий жест, од чого Петрові кров кинулась в лице, він випроставсь на рівні ноги, пройшов під самим носом Андрія, махнув рукою, й Андрій, як сніп, повалився на землю.

Те, що було далі, пройшло, як сон:— Андрій звівся, вихопив щось з - за пазухи і, вистріливши Петрові просто в голову,— сховавсь у темряві.

Хвилину стояла дзвінка тиша. У повітрі поволі танув дим.

— От воно що!— згодом промовив спантеличений Петро. Але його навіть не поранено, куля просвистіла під самим вухом, він чув її гарячий літ, і тепер може сміятись скільки завгодно. Ха - ха, так стріляти може хіба дитина або Андрій. Йому не стріляти, а стригти зв'язаних овець! Петро вилаявсь і взяв Марту під руку. На колоді більше незручно сидіти, вони тихо йдуть вулицею. Порівнявшись з Терешковою хатою, Гриша одвів Петра вбік, щось шепнув. Той хитнув головою. Тільки швидше винось,— сказав він.

І Гриша виніс. Це був повний мішок до зав'язки, Марті

нема чого скрикувати, зараз ніч, село спить, будити його не треба. Еге ж, дещо з міста. Дурниця, правда, але все таки подарунок. Оцей пакуночок, будь ласка, бери, Марто і будь розумна.

— Це тобі за ту копійку, ха - ха!

— Копійку?— здивувалась Марта.— Я нічого не розумію.

— Хіба забула?— перебив Петро.— Ти передала нам по копійці, передала Яремою.

Марта подумала. Їй стало ніяково, але вона сказала:

— Так, я передала вам по гривенику.

Гриша:

— Не по гривенику, а по копійці, хе.

— Боже, я передала по копійці? Але це матерія, який ти добрий, Гришо, стільки матерії!

— Пусте, тут вийде кохточка, а це хустка. Мені аж соромно, така це дурниця! Може помогти, Петре?

Ні, Петро сам. Правда, самому важко витягти з мішка таку велику річ, і не можна сказати, щоб і не дрібниця також.

— Бери його собі, Марто!—Петро скоса подивився, яке на неї справило враження це диво, принаймні в селі ніхто цього не бачив.

— Що ж це таке? Я не знаю!

Петро удав, ніби позіхає з нудьги, й сказав:

— Це грамофон, будеш грати.

Марта зовсім нічого не розуміє.

— Воно грає?

Ну, ясно!— світить місяць, досить добре видно, Петро налагодив платівку, завів пружину — і полились дивні згуки, вальс. Марта не сміла поворухнутись. Далі пішли марші, різні танки й пісні, сила мотивів і назвисьок,— от що воно грамофон. Це тобі подарунок, Марто!— промовив Петро. Уже хотів скинути трубу, як сюди почали сходитись люди.

 Музика? Звідки взялась така музика?

— Грамофон!— сказав Петро, накладаючи нову платівку.

Гурт людей більшав, вони знизують плечима й перезираються.

— Ну та й Петро, тямущий парубійко, привіз таку машину, що грає.

Він заграв ще один марш і почав озиратись. Так, він шукає Марту, це її грамофон, щоб ви знали,— але де могла подітись Марта? Не було й Гриші. Вони скористались замішанням, одійшли од гурту й десь сховались, власне, їх вже немає тут близько.

— Нехай собі, а ви заграйте веселенької!— сказали люди.

Петро не відповідав. Він узяв грамофон і пішов до хати. Був смутний і розчулений, а на вулиці ще довго стояли люди, розмовляючи про дивну музику...

На другий день все село знало, що хлопці привезли кумедну мащину, що сама грає. І не тільки це, Петро й Гриша мають ще грошенята, чимало новеньких карбованців, коли не вірите. У Петра тугенький гаманець, а Гриша при людях купив фунт медяників, тут же розмінявши на це діло аж три карбованці. Що?— Еге, аж три карбованці розміняв на медяники...

— Кажуть, ти купив медяників!— спитав Петро, пораючись біля грамофона.

Гриша:

— Купив. Треба було розміняти гроші.

— Тоді будемо їсти,— Петро уже витер об штани руки.

Гриша примушено зареготався. Медяників уже немає, він віддав їх Марті. Хіба Петро дитина, щоб їсти таку дурницю?

— Я так і знав!— Лице Петрові посіріло, він ступив крок до Гриші, сухо спитавши:— хотів би я знати, де ти був з нею вночі?

А, з Мартою? Пусте, Гриша усього був пішов з нею під хату, там посиділи, Петро все грав і грав, Марта думала, що цьому кінця й краю не буде, і пішла додому. Гриша її провів. Що ж тут такого? Петро те саме міг зробити, хіба неправда?

— І ти не брешеш?— підозріло спитав Петро.

— О, що ти? Пригадуєш, Марта сиділа у мене на колінях, а ти одняв її собі? І я нічого.

— Ха - ха!— весело засміявся Петро.— Ти справді таки не вмієш з дівчатами. З ними менше панькайсь, а давай рукам волю, ха - ха!— згодом він сказав, що треба однести Марті грамофон, часом не піде й Гриша?

З охотою. І вони йдуть до Марти.

— Тільки дивись, не підклади мені свиню!

Гриша:

— О, що ти, я буду мовчати. А вона дуже вродлива, щоб ти знав!

Петро:

— Вона далеко вродливіша, ніж наша Констанція. Грищо, глянь мені в очі!

Той дивиться.

Петро:

— Свиню не підклади!

— О, що ти, Петре!

Марта була сама в хаті, на столі перед нею лежала Гришина матерія, покраяна ножицями на клапті,— питаєте, чи вийде кохточка? Навпаки, дві, і така дорога матерія, як я роздивилась!

— А це грамофон?

Еге, грамофон Мартин, нехай стоїть на столі.

— Що ж я з ним буду робити, він мені ні до чого!— Марта до ушей почервоніла, зрозумівши, що сказала дурницю, коли не образу.— Ах, який Петро добрий!— те й се — і біс його знає й що говорить Марта. Зрештою вона буде грати,— який добрий Петро!— Марта навіть підійшла

до нього з простягнутими руками. Петро хитнув Гриші головою, але той уперто не виходив з хати, удаючи, ніби нічого не розуміє. Петро порадив йому піти по цигарки, аджеж курити треба, чи як він думає?

— Цигарки є, пали!— Гриша навіть подав Петрові повний портсигар,— будь ласка.

Отож грамофон: —Марта, видно, ним зовсім не цікавилася, правда, посунула його трохи на край столу і спитала, краячи матерію,— чи він новий, оцей грамофон?

О, звичайно! Трохи облупилась фарба, а сам він новісінький. Гришо дай цигарку!— спітнівши вигукнув Петро, та було вже пізно, Гриша встиг уже сказати:

— Грамофон же старий, Петре! Ти купив його поламаного й полагодив. Невже забув?— Гриша навіть докірливо глянув на Петра, — невже той забув, що грамофон старий, як світ?

— Стара була пружина, а ввесь новий! —Петро почав довго витирати спітніле лице рукавом, така у хаті спека. Еге, стара була тільки пружина.

Марта зареготалась. Гляньте, які смішні візерунки на матерії, ха - ха - ха! — і знову вона мовчки ріже матерію на клапті. Петро виплюнув цигарку, витяг свій гаманець, почав лічити гроші. Правда, міг би це й дома зробити, та саме оце зараз пригадав, що треба дещо купити. Ну, гільз і нові черевики. Дивно, як він раніше не помітив, цілком випадково глянув собі на ноги — і черевики непутящі.

Марта сказала:

— Аби в мене були такі непутящі!

Петро:

— В кооперативі є жовті черевики? Добре.— Він розіклав гроші собі на колінах, новенькі карбованці й срібні полтинники, не будемо вже згадувати про дрібні, нехай вони лежать у гаманці. Марта аж сплеснула долонями, така сила грошей. Аби Петро справді був добрий — він би їй дав який злот.

— Що ти робиш? То я так!— Але Петро втиснув їй в руку цілий полтинник, наче збожеволів, такий щедрий і не скривився.

— Дурниця, кілька копійок! У тебе, Гришо, ще зосталось трохи грошей?

Гриша зовсім не розгубився, хоч і зрозумів, куди гне Петро. Спокійно обмацав свої кишені, сказав, що гроші залишив дома, він не з тих, що вивертають свої гаманці перед людьми, він не дитина і знає собі ціну.

Марта од сміху просто впала на лаву, ха - ха, які смішні візерунки на матерії!

Петро довгим поглядом подивився їй в лице, тоді—глибоко насунувши картуз на очі — вийшов з хати. Гриша хотів було узяти Марту за руку, але вона злякано заметушилась, вигнуті уста її засмикалися, вона майже застогнала:

— Іди й ти, Гришо! О, що я наробила? Іди, кажу, з хати— зачинивши двері, вона підійшла до столу, охопила руками грамофон і заплакала.

Такий час, нерозумна молодість...

Власне, й Петро й Гриша не такі вже й розумні, як добре розібрати, а може знов таки — гарячий час, нерозважна молодість.

Черевики:—навпаки, Петрові черевики ще досить добрі, хіба що треба прибити нові підметки. То ж бо то воно й є, про свято мусять бути черевики нові, і блискучі, найкращі, які тільки є, а Гриші конче потрібно десяток хусточок до носа.

— О, це все є, прошу!— сказав Гершко, тоді сумно повідомив, що коні подохли. Узяли й подохли пара коней.

— Як, вони пропали?— дивується Петро.— Значить, ви їх перегнали?

Гершко каже, що коней перегнав. Довго говорять про коней, пригадують, як мчали вони з міста, нічого дивного, що скотина могла пропасти. Люди слухають, собі встряють у балачку, дивляться на Петра й Гришу, наче на дивних

 героїв,— ну, ясно, аби не вони — куркулі могли б узяти гору, як уже собі хочете, і разом з тим, коли б не ці хлопці — не пропала б пара коней, хто його знає, ціла плутанина й морока.

Петро примірює черевики, вони найдорожчі й тісні, більших немає. І тут сталось таке:— Петро платить гроші, шукає когось з гурту і раптом, усім на диво, черевики віддає Мартиному батькові.

— Беріть, вони мені тісні!— люди просто ахнули. Головне, Петро навіть не зідхнув, більше того, він дав Гриші карбованець — Гриша теж зробив комусь подарунок, такий звичай у місті водиться.

Гриша бере найбільшого розміру картуз, повертається до людей, і картуз опиняється на чубатій Жмениній голові.

От так історія, диво з див! Гриша до краю спантеличений, становище прикре, до цього ще Петро боляче йому наступив на ноги. Та Гриша одразу опанував себе і, засміявшись, сказав Жмені.

— Це за те, що ви вчора були розумні!

На вулиці він почув себе винуватим, просто таки злочинцем, він не впізнав Жменю, думав, що то Мартин батько, якось воно так вийшло. І де він узявсь, цей Жменя, на тому ж місці стояв Мартин батько,— правда, Петре?— Гриша засумував, похитавши головою.

Петро:

— Це значить, щоб ти більше не хвастав, от що це значить! Я питаю, нащо ти підвіз мені свиню в Марти?— Лице Петрові позеленіло, він більше не може собою володіти. Які тут, в біса, жарти, коли він мусів утікати од дівчини,— га, питається?

Гриша був притиснутий до стінки.

— Забудьмо про це, може й справді я що не так!— Він узяв Петра за руку. Так вони часто мирилися, Петро розм'як, навіть спитав, чи Марта нічого не казала. А втім, це мало його тепер обходить.

Гриша:

— Вона питала, чи ти маєш у місті знайомих дівчат.

— Справді?— Петро на мить зупинивсь і почервонів.— Так і спитала?

— Еге.

— Що ж ти їй, невже сказав правду?

Гриша подумав. Він не любив і просто таки й не вмів брехати, він пересилив себе й сказав:

— Я вже й не знаю, що ти сказав би їй на моєму місці.

— Що маю не одну знайому дівчину.

— Я так і сказав, повір мені, а Марта дурна дівчина, не дуже то й вродлива, ні се, ні те.

Петро весело засміявся.

Вони були молоді й недосвідчені, дуже легко могли забути прикру хвилину, а люди, ціле село їх, забути цього дня не можуть, хоч би й хотіли. Кілька днів підряд точились балачки про Петрові черевики й Гришин картуз. Ну та й хлопці, таке зробити може тільки кум королеві, як уже собі хочте, і не інакше. Більше того, хтось пустив чутку, ніби Петро має намір свою порожню батьківську хату подарувати вбогій людині або на паливо сільській раді. От який він багатий! Живе у місті, там ціла майстерня, у селі жити більше не буде, хата йому непотрібна, і які там гроші за якусь пустку? Хату має намір подарувати.

Він про це порадився з Терешком. Той здивувався:— Хіба Петрові не треба грошей? Міг би дещо взяти, хата з доброго дерева, не така вже й стара, а втім, Петро як хоче, йому видніше. Терешко говорить не на вітер, досвідчена лихом людина, він теж був молодий, траплялись дурниці, тому говорить так, щоб вірили. Головне, його непокоїть Петрове й Гришине життя в селі. Нехай вони приїхали в гості, але ж гроші можна десь подіти на краще щось, це в тому разі, коли тугі гамани і рвуть кишені.— Яку копійку вкласти в кооператив,— та мало хіба дірок в селі? Комнезам бідний на гроші, є там сироти й удови, кинути

 туди який карбованець — немале діло, з копійок росте карбованець, а з крапель ціле море. Знов же, неприпустиме глупство давати Марті полтинник, розкидатись новими черевиками й картузами, сміху гідне, з цього можуть сміятись кури. Терешко хоч і сліпий, а все бачить і знає. Потім Петро й Гриша щодня їдять м'ясо, ковбаси з кооперативу, медяники,— чому це не можна робити через день, або два? Адже ж у селі зараз стільки всякої городини, м'ясо — зайва витрата грошей, не менше.

Раз Терешко зовсім одмовився їсти з ними разом — м'ясо йому вадить, коли вони хочуть знати.

— Але це печінка, вона дешева! Нам теж вадить, м'яса більше не буде!

— Печінка?— просвітлів Терешко.— Тоді я візьму шматочок. Он як, уже пішла печінка!

Досить крутий зворот справи, може й на краще, власне, інакше й бути не могло. М'ясо більше не з'являлось на столі. Петро й Гриша додержали ще й друге слово, це трапилось за день по цьому:— Петро перелічив свої гроші, зідхнув і подивився на Гришу.

— Скільки у тебе там?— спитав згодом.

Гриша пошукав у гаманці, видобувши всього один карбованець дрібними.

Вони обидва поблідли. Разом усіх грошей було дуже мало, треба було щось думати, не одволікаючи справи на довший час.

— Маємо сім карбованців,— прошепотів Петро.

От воно як вийшло! Грошам прийшов край, проїли їх, розтринькали без пуття, жили на широку ногу, принаймні, кожен у селі бачив, що вони були багаті й щедрі, як боги.

— Треба брати ноги на плечі!— порадив Гриша, боязко глянувши на Петра.

— Я вже про це й без тебе думав!— Петро ще раз перелічив гроші, хоч од цього їх не побільшало, навпаки виникла нагальна потреба купити спідню сорочку. Значить —

геть два карбованці, залишається мізерних п'ять. Це не багатство, копійки, з цим далеко не заїдеш, становище скрутне, коли не безпорадне. І раптом Гриша засміявся.

— Ти дурний, Петре, хочу сказати, а гроші є! Я кажу, що хату подаруєш колись, ти чуєш?

Петро враз повеселішав. Він спитав Терешка, скільки дадуть за хату, не торгувавшись, перший - ліпший покупець.

Терешко щось прикинув розумом. Дадуть з півсотні, не менше.

Хлопці перезирнулись. Виходить, їм нема чого брати ноги на плечі. Сміливо можуть пожити в селі ще який тиждень - два, треба тільки знайти покупця. Але тут сталося таке: у хату входить Григорій, що на ґумовій нозі. Вітається за руку, все як слід, сідає й стогне. Ще зовсім не одужав, таке злиденне життя може загнати в труну, вічно бідуєш, наче проклятий.

Хіба Петро знав, замість того, щоб геть вийти з хати він сказав, так собі, між іншим:

— Хіба вам погано живеться?

Ні, Григорій не тільки про себе каже, а про всю голоту сільську. І він ще дужче застогнав і скривився на лиці. Він справді таки виглядав погано, спав з лиця, ледве волочив свою ґумову ногу,— хай йому біс, у бідноти валяться хати, скоро житимуть під чистим небом, а йде зима,— взагалі могила, а не життя.

— Вам би давно треба жити колективом, або комуною!— перебив Петро. Принаймні, він чув, що по інших селах живуть колективами і живуть весело.

Григорій безпорадно махнув рукою. Він от не має хати.

— Та що тут довго говорити, вам добре, бо ви городяни. На вас одежа — саме сукно, а я от у чому,— і він показав на латані коліна.

— Я вам віддам свою хату!— не подумавши сказав Петро. Беріть її з городом!— і зараз же спохватився, та було запізно. Він не поліз назад, почав навіть реготатись,

 він неодмінно гляне, як Григорій буде переходити в хату,— це буде завтра, він думає?

Ні, Григорій перейде на тому тижні.

— Тоді не побачу, ми завтра їдемо.

Терешко:

— Казали, побудете ще з тиждень.

Петро й Гриша мовчали.

Значить треба утікати, поки не розвіялися останні копійки,— якась нісенітниця в голові, Петро ніяк не міг з'ясувати, як це трапилося, що подарував хату.

— Нащо ти випустив з рук гроші?— на вулиці спитав Гриша.— Я ніколи б цього не зробив!

Петро:

— Цікаво, хто подарував Жмені картуз? Забудьмо про це, Гришо, я щось хотів сказати...

Гриша:

— Ти хочеш сказати, що нам треба йти до Йосипа.

Петро хитнув головою. Він таки здорово засумував, не міг навіть говорити з старим Йосипом, усе робив Гриша, Петро тільки зідхав і знизував плечима.

Так, так, старий Йосип повезе їх до міста завтра вранці й візьме за двох небагато. Сказав ціну, вона була надто мала, просто смішна, Гриша здивовано перепитав:

— Усього два злоти? Ми дамо полтинник.

Петро схиливсь на тин і застогнав.

— Ми дамо полтинник!— сказав Гриша.

З підводою покінчено, вони завтра вранці поїдуть, а зараз ще рано, і хоч кооператив зачинений — сорочку Петро купить у місті. Він докірливо подивився на Гришу,— нащо було давати зайвих два гривеники, наче хто просив його?

— Тебе ніхто не просив дарувати хату!— огризнувся Гриша, ще більше засмутивши приятеля.— Я знаю, що ми маємо ще трохи грошей. Більше я нічого не знаю!

— Я не те хотів сказати!— Петро повеселішав. Він тепер

нікому нічого не подарує. Це все ні до чого і до добра не доводить, зрештою можна опинитися не тільки без сорочки, а просто голим, ха - ха - ха!— Не піти, часом, десь погуляти?

— Підемо до Марти,— запропонував Гриша.

Петро удав, ніби йому така нудьга, і він позіхнув. Йому байдуже, куди йти, коли хоче Гриша — можна піти й до Марти. Петро навіть не те ще намислив, він зробить Гриші величезну послугу:— трохи постоїть і піде, залишивши Марту з Гришою. Взагалі, він зараз добрий, більше того, коли б тут умирав Жменя — він перший кинеться його рятувати.

— Мовчи, ти таке мелеш!— тихо прошепотів Гриша, схопивши Петра за руку. Їм добре було видно Марту й Андрія. Вони стояли у темряві, під ворітьми, Андрій держав Марту за руку, щось нашіптуюючи їй на вухо.

І раптом Петро оскаженів. Він уже не чулий юнак, справжній лютий звір, що не чує під собою землі, а просто йде на видиму смерть,— хай йому біс, Андрій не зчувсь, як уже опинився під Петром, але він не хотів скоритись, він зручно згріб свого супротивника під себе,— страшна й кумедна боротьба. Вони вже викотились на дорогу, по черзі бували один на одному, стогнали й качались незрозумілим клубком.

Гриша спершу сміявся, охопивши рукою перелякану Марту, коли ж Петро довго не з'являвсь з - під Андрія,— він напружив усю свою силу, схопив Андрія за поперек, високо підняв собі над головою, перекинувши його через тин.

Петро звівсь на ноги, зніяковілий, стомлений, головне, Андрій ударив його чимось залізним під груди, а так Петро міг би йому показати,— це щось воно та значить!— показав певну жменю вирваного волосся з Андрієвої голови.

Марта тихо скрикнула, пригорнувшись до Гриші.

— Я хочу, щоб ти з Андрієм більше не гуляла, і Гриша так хоче. Правда?— сказав Петро.

Марта:

— І зовсім не хотіла. Я йшла додому, а він не пускав.

— Але ти його слухала, а він шепотів тобі на вухо!— вигукнув Петро. О, Петра не обдуриш, він усе бачить і знає. Цікаво, чи Андрій подарував їй щонебудь хоч за копійку,— гей?

— Ми могли б сісти на колоді!— заспокоюючи промовив Гриша.

— Але там сучки, хе - хе!— Марта уміє сміятись своїми вигнутими устами, коли захоче. Сучки, правда, але вона перша сідає на колоді, струшує пісок з Петрового рукава, Марта дуже увічлива, переляқалась трохи, та це нічого. Вона ніколи не сподівалася, що Гриша такий дужий.

— Петро дужчий од мене!— скромно відповів Гриша.— Він може мене й Андрія разом перекинути через ворота, аби тільки захотів. Ах, як же давлять сучки! — хотів пожартувати й пригорнутись до Марти, але стикнувшись з важким Петровим поглядом — змовк. Згодом пригадав, що треба йти складати речі. Це він сам зробить, адже доведеться рано вставати, тоді не до речей.

— Хіба ви завтра їдете?— спитала Марта.

— Еге, прощавай, Марто!— голос Гриші зірвався, він майже застогнав і, похиливши голову, пішов додому. Здалеку чув, як тихо скрикнула Марта і сміявся Петро.

Тільки перед світом прийшов Петро. Він почав шарпати Гришу, скоро зійде сонце, уже червоніє небо,— чуєш, Гришо?— будив того наче на пожар, нарешті вигукнув, що сходить сонце.

— Йосип підожде!— перевертаючись на другий бік, промовив Гриша.

Петро заламав руки. Тут не до Йосипа, треба йти пішки, а не їхати, поки не пізно.

— Грошей немає, чуєш Гришо?— прошепотів Петро.— Ні копійки в кишені, уставай!

Гришу наче хто льодом обсипав, він зрозумів усе.

— Гроші віддав Марті, Петре?

— Еге. Вона просила, і я віддав.

Ось як, вони були старці, за підводу не було чим заплатити, треба зараз же утікати, поки сплять люди.

Вони вийшли з хати, а в воротях наткнулись на Йосипа. Той на воза намостив багато сіна, коневі заплів гриву й підрізав хвоста,— будь ласка, чемодани сам Йосип винесе з хати.

— Які чемодани?— незрозуміло скрикнули Петро й Гриша.— А, чемодани!— на Петра найшло якесь надхнення, він спокійно сказав, що чемодани в хаті, але їхати сьогодн не будуть, нехай завтра у такий час.— Ще от що, ми просимо, вас, діду, щоб ви часто приходили до Терешка, він же сліпий. За це матимете який червінець.

Добре, Йосип давно вже умовився з Терешком перейти до нього зовсім, житимуть разом, волоктимуть свої втрачені дні. Йосип тільки хоче, щоб вони йому дали зараз копійок з двадцять, у місті розрахуються до копійки.

Виявляється, ні в Гриші, ні в Петра не було дрібних, усе червінцями,— таке лихо. Трохи пізніше вони розміняють. І Йосип поїхав.

— Тікаймо!— сказав Петро. Городами вибились за село і тільки в степу, за могилою, коли не стало видно села,— поскидали черевики й зідхнули на вільні груди. Гриша навіть спитав, як саме Марта просила грошей.

— А не до Марти зараз! Ти краще скажи, що подумає Йосип!

— Нас же тоді не буде. Тільки не біжи, Петре, у мене короткі ноги!

Згодом вони поскидали сорочки й картузи, і, хоч надворі було холодно, а їхні тіла вкривались потом. Вони широко марширували до міста...

Не навідуючись до своєї майстерні, вони просто з дороги пішли в лікарню, де лежав їхній хазяїн. Виявилося — він помер.

— Еге, він умер, це було тиждень тому!— сказали їм у лікарні. Дуже хотів їх бачити перед смертю, знав свій кінець, умер у страшних муках, відомо ж, що пістряк не абияка хвороба, покищо ніхто його не виліковував.— Видно, хазяїн вас дуже любив, він залишив вам лист.

Це був маленький клаптик паперу, хворий умирає спокійно, знає, що Петро й Гриша будуть роботящими майстрами, і коли їм передає у власність свою поганеньку слюсарню — робить це свідомо, прощавайте і будьте сумлінними майстрами.

Петро й Гриша розчулено похилили голови. Отак усе зміняється. Вони тільки що були старці, тепер мають хоч і невеличку, але власну майстерню, зароблені гроші цілком попадатимуть їм до кишені. Згодом передадуть майстерню інвалідам, а самі подадуться на великий завод.

— Але нам зараз до зарізу треба грошей!— нагадав Петро.

Ідучи до майстерні, вони порадились цілу ніч працювати, щоб виконати давнє замовлення, завтра знов будуть гроші, це вже ясно, дай тільки прийти до майстерні.

Там був їм лист.

Вони ніколи ще не одержували листів, це була несподіванка, вони занепокоєно перезирнулися.

— Од Яреми!— скрикнув Гриша, прочитавши підпис.

Ярема пише, і вірте, усе правда: — його пограбовано у ваґоні, злочинці забрали корзиночку з харчами, там був і квиток. Ярема отож опинився на вокзалі без нічого. Зараз оце пише в комуні, усе тут дивне, нова земля й люди, але це ще не значить, що Ярема тут свій і буде жити вічно. Він просить, йому сумно, але він просить, щоб йому негайно прислали грошей на поїзд до Донбасу, і тільки негайно, поки не пізно. Вдячний за все — Ярема.

— Він просить грошей!— промовив Гриша.— Але це давній лист, може Яреми уже нема на світі.

Петро обвів поглядом майстерню, схопив самовар, трохи почистив його і поніс на вулицю. Тоді приніс цілу жменю

срібла, самовар продав, нехай Гриша підрахує, скільки там тих грошей.

— Самовар же чужий!— неймовірно скрикнув Гриша.

Петро:

— Ми купимо новий. Скільки там грошей?

Грошей вистачить тільки доїхати до Яреми, не більше. Але, що намислив Петро, Гриша не знає. Адже ж Ярема просить грошей доїхати на Донбас, видно, треба багато,— часом не продати тиски?— запропонував Гриша.

— Тиски? Ти може хотів би продати увесь струмент?— Петро сам поїде до Яреми, нема чого тому їхати на Донбас, нехай вертається в село або живе в комуні, коли там добрі люди. Петро поволі став гніватись,— о, нехай тільки спробує Ярема впиратись, нехай тільки спробує!

З таким наміром Петро сів у вагон,— о, нехай тільки спробує той Ярема!

— Ти недовго там будеш?— спитав Гриша. А втім з роботою він сам впорається.— Тільки не бий його!

— Кого?— здивувавсь Петро.

— Ярему.

— О, нехай тільки спробує!

І Петро поїхав. Він довго махав з вікна хусточкою, Гриша відповідав картузом,— гей, вони мусять побачитись цими днями!

Вони й не знали, що зустрінуться нескоро...

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

„СКАТЕРТЬЮ ДОРОЖКА"

(ЛІТРЕПОРТАЖ)

Агітпроп зінов'ївського окрпаркому тепло, по-товариському розповів нам про райони цієї округи, порадивши їхати до Компаніївки.

— Це, так би мовити, середній район. Знаючи його, можна буде судити про стан усієї округи.

Про всю округу ні мені, ні моєму товаришеві судити не треба було, та погодилися ми проте їхати до Компаніївки. За хвилину аґітпроп почав бігати від телефону до телефону, нервово крутити корби кожного з них, немов соромлячись складної зінов'ївської машинерії. Машинерія — справді складна: щось із півгодини дзвонив аґітпроп, так таки й не взнавши, чи є підвода.

За годину стара махновська тачанка, гойдаючись з боку на бік по залізних грудках мерзлого чорнозему, везла нас до Компаніївки. Важку дорогу звеселяло майже весняне сонце, що таки добре почало присмалювати. Воно пекло і нагадувало про ранню весну.

— Скоро сіятимемо... рання цього року весна... повторював візник, цвьохкаючи на зледачілих від весни й сонця коней.

За пагорбком, після двадцятиверстової дороги, з'явилося село. Коні, помітивши його, побігли веселіше, спотикаючись на грудках замерзлого чорнозему, що вже виблискував відталими верхами.

Чути було бадьору, непереможну ходу весни, що вже жевріла над обрієм холодним вогнем рожевих плям. Ті плями росли й червоніли, поволі полонячи подушки хмар і стіни біленьких хаток, розмежованих великим озером на два невеликих села.

— По той бік — Комишувата, а оце сама Компаніївка... через греблю перейти тільки або через лід навпростець. Так ближче... старанно пояснював візник.

Ми вже минули церкву, що притулилася, шукаючи порятунку, під пологою горою за вигоном. Видно було, як над озером, біля будинка, що його нам візник назвав школою, метушилися люди, щоразу пролітаючи верхи через міст.

Міст гупотів під швидкими переборами кінських копит, і в тому гулові мостовому чути було якусь приховану тривогу.

Вершники пригиналися у виямках сідел, наздоганяючи простір, а він зупинявся біля школи, що по той бік мосту горіла рожевою іржею вечора.

* * *

Ми сиділи в кабінеті аґітпропа компанії вського райпаркому. Присадкуватий аґітпроп у високих жовтих чоботях старанно розповідав про Компаніївку:

— Добре, що саме тепер ви наскочили. Завтра якраз ми куркульню висилаємо...

— Багато куркульні?.. питаємо.

— Та до чорта. Чоловіка чотириста буде, якщо з сім'ями. Вісімдесят родин!

Аґітпроп помітив по наших обличчях, що чотириста душ здивували нас, і він запобігливо пояснив:

— Це не лише з нашого районного центру. У нас тут, так би мовити, кущ: з кількох найближчих районів збираються куркулі, а звідси вже на станцію Шарівку — 50 верстов кіньми.

Аґітпроп увесь час поправляв окуляри, розглядаючи нас. Мій товариш — старший за мене значно. Він щохвилини пропонував нові запитання і, покірно вичікуючи на відповідь, дивився аґітпропові в очі; від цього аґітпроп щохвилини відвертався й поправляв окуляри на власному носові.

До кімнати, що звалася „кабінетом аґітпропа", увіходили озброєні селяни і уривчасто повідомляли про щось.

— Це бриґади, пояснив нам і це аґітпроп.— Куркулів стережуть.

Селяни не увіходили, а вбігали. Кожен з них хоч на мить зупиняв погляд на нас, незвичайно одягнених людях для села, і прожогом вискакував із кімнати.

Надворі вже було зовсім темно. Чути було, як за вікном, зриваючись галопом з місця, гупали вулицею коні.

— А колективізація як у вас, запитував знову мій неспокійний товариш. СОЗ'ів чимало у вашому селі?

Аґітпроп, не відповідаючи, почав щось шукати у шухляді свого столу і, витягши з неї цілу купу відомостей, надрукованих на цигарковому папері, почав водити по них олівцем.

— Зараз цифри, так би мовити, не точні нащот колективізації. Сьогодні, приміром, стільки то, а, гляди, завтра удвоє збільшилося. Тяга до колективу велика. Щодня цифри ці ростуть. Та приблизно сказати можна. У нашому районі дві комуни старі, вже по кілька років, крім цього дванадцять артілей та п'ятдесят СОЗ'ів. Народу в них багато.

Аґітпроп ще хвилину шукав відомість і потім, знайшовши продовжував:

— Усіх господарств у нашому районі 8463, з них 6487 у колгоспах, з них бідняків...

Він не докінчив. Зігнувшись у низеньких дверях, до кімнати увійшло двоє людей. Один з них у чорненькому овечому кожушкові з мавзером збоку, а другий просто так — у чорному пальті.

Той, що з мавзером, просто звернувся до мене:

— Тут вас знайомий один шукав. Я кажу йому, що ви приїхали, а він, виходить, давно вас знає.

Я здивовано поглянув на нього: як і де саме встиг він дізнатися про наші прізвища, коли ні я, ні мій товариш нікому їх крім аґітпропа не говорили.

— Звідки ж ви мене знаєте? Власне, прізвище як встигли ви взнати?

Він усміхнувся й хитро поглянув на людину, що увійшла з ним. То був секретар райпаркому тов. Ткаченко.

— Еге! Про це не питайте. Ще ви в село не встигли в'їхати, а ми вже знали, що до Компаніївки нові люди прибули.

Людина з мавзером на боку знову усміхнулася, потираючи

сині від холоду руки, і сіла на столі поряд із секретарем райпаркому тов. Ткаченком.

За хвилину ми вже були товаришами. Людина з мавзером весело розповідала новини минулого дня.

— Так ото йду я сьогодні вулицею. Коли чую, щось біля хати розповідає гуртові. Я прислухався.

— Ой, не йдіть до комуни анахтемської, оповідає якийсь дідок у доброму кожусі. Чи чули ж ви, як порізалися у Червоноверщці! Там ціла — каже — різанина вийшла. Убой справжнісінький!

Дядьки тісніше оперезали дідка в кожусі і почали ковтати спльотки про червоноверську комуну.

— Справжнісінький убой, каже. Присідателя вилками вбили, а поранених у город цілий віз повезли! От нате хрест, сам бачив...

— Завіщо ж убой вийшов? — запитали дядьки.

— Знаю, знаю — каже. Так було: присідатель їхній, комунівський, значиться, кататися поїхав. Запріг він коня Оверкового, тай ну ганяти степом. Виганяв, виганяв — каже — хоч викрути коня. А Оверко на ту пору двором ішов.— Що ж то ви, каже, робите, навіщо коня мого ганяєте? А присідатель і відповідає:— не твій це кінь! Комунівський, каже. А в комуні немає твого: все обчествене! Нічого Оверко не сказав, а тільки коли присідатель знову кататися поїхав, пішов він до хати присідателевої й надів найкраще його пальто. Потім із тим пальтом конюшню чистити вирядився. А на ту пору якраз присідатель з катання, значиться, приїхав.— Що ж то ти робиш? каже він Оверкові. Яке ж ти право маєш у моєму новому пальті конюшню чистити? А Оверко, значиться, теж не дратвою шитий, от він присідателеві й відповідає:— яке — каже — таке твоє пальто у чортового батька? Немає, каже твого. Все наше, обчествене! Комунівське, каже. Присідатель, значиться, за граблі, а Оверко — за вилка, що ними конюшню чистив. А тут саме люди наскочили й ну: хто при-

 сідателя, а хто Оверка обороняти. От і вийшов убой. Присідателя відразу закололи, а Оверко живий таки й вийшов. Ну, а що поранених до загибелі, що й казати! Сам бачив, гарбу до города повезли!!!

Людина з мавзером засміялася, закінчивши оповідання.

— А це ж, додав тов. Ткаченко — стара хороша комуна. Шість років люди мирно живуть, і от такі пльотки про неї.

— Та потім, коли я діда того до штабу привів, сказав військовий, виявилося, що то куркуль - експертник. Там у школі він тепер сидить, завтра і його вишлемо. І, уявіть, таким телям прикидається: мені — каже, — люди сказали, а я теж розповідав. Хіба ж не можна у вольному государстві розказувати? Товариш Ленін же — каже — волю слова дав!

Ми по - товариському реготалися над такою волею слова. До кімнати вскакували озброєні селяни з незаможницьких бриґад і, нахилившись над головою військового, щось говорили пошепки на вухо. Він голосно відповідав, і за вікнами знову гупотіли кінські копита, галопом зриваючись з місця.

Військовий пропонував піти з ним до штабу оперативної групи ДПУ.

— Завіщо це? — жартуючи запитавм ій товариш. Чим це ми прогрішилися? Військовий засміявся і мовчки вийшов із кімнати. Ми пішли за ним. Надворі було зовсім темно. Та військовий витяг із кишені електричного ліхтарика й осяяв ним дорогу. На мить зникла з очей темрява і блискучі вогники школи, що за мостом, а дорогу, пошкрябану й поковиряну лемешами коліс, лизнуло холодне проміння ліхтарика.

— Це, знаєте, хороша річ на селі, в дорозі, — сказав військовий, підвівши догори ліхтарика. — Без нього погано доводиться. От, приміром, їхав я вночі оце, днів зо два тому до Коротяка. Болото було страшне: втопитися можна! І раптом отут уже в селі у яму як торохнуся.

З конем прямо. Верхи їхав я. Хлопці, що зі мною, регочуться, а мені, розумієте, біда: у ямі ж води повно! Так що без ліхтарика тугувато доводиться.

Блискуче проміння лизнуло білу стіну новенької хати. Ми зійшли на ґанок.

— Це куркульська хата. Оце цими днями виселили і влаштували в ній штаб оперативної групи. Перші дні куркулі, знаєте, боялися, обходили кругом її. А біднота все таки знає, кого ми захищаємо: тільки що трапилося, зараз же до нас. Так, мовляв, і так — прийміть мери. Ну ми приймаємо!

За хвилину ми вже були у невеличкій кімнаті штабу. Нас зустріли дружніми рукотисканнями й веселими очима штабісти.

— Заходьте. Роздягайтеся. Тут люди свої.

Начальник штабу Юр'єв, як виявилося, старий наш знайомий по роботі в Книгоспілці. Він розпитував про все і розповідав про Компаніївку:

— Тут, товариші, друга революція! Економічна, так би мовити. Куркулів виселяємо, розкуркулюємо. І все це робимо не ми, а незаможники, середняки, комсомольці. Мабуть бачили — на конях: то бриґади...

Юр'єв ще багато розповідав. Ми ловили кожне його слово, кожну його думку, думку чекіста, більшовика. Він і першу революцію робив, командуючи червоноармійськими загонами. Тоді було інакше: безпляново й неорганізовано. Одержали наказа знищити банду: нищили, клали голови партизанів десь по степах, по лісах, щоб потім перемогти. Тепер інше.

— Тепер усе за пляном, за контрольними числами. Голів не кладемо, бо перемогу розраховано раніше, темпом і натиском соціялістичного розвитку, пролетарською свідомістю.

Юр'єв говорить спокійно, упевнено, переконливо.— Самі побачите ту свідомість пролетарську, той темп і натиск соціялістичний. Завтра побачите.

 Штабісти і вночі не відпочивають. Уже ніч, та робота у всіх є. Без роботи не сидять! Військовий, що привів нас сюди, вже спить: йому вночі їхати „на район", роботи вистачить!

Начальник штабу Юр'єв розпитує нас про Харків.— Ви ж — каже — новини певне якісь знаєте. Бо ми всі тут і газет не читаємо — ніколи, знаєте.— Мій товариш розповідає щось, а я переглядаю новеньку книжку, що цими днями вийшла — „Землею українською" — Б. Антоненка - Давидовича.

— І куди отой головліт київський дивиться? — вигукую я. Як таки можна отакий мотлох землі української випускати на землю нашу соціялістичну?!

Товариш виправляє маленьку мою неточність, що, мовляв, головліт не київський, і тому, певне, у Харкові таки найменше такого мотлоху. Щождо київського окрліту, то це правда.

Я замовкаю і, проглядаючи книжку далі, щоразу висловлюю своє обурення. Мій товариш розповідає Юр'єву про СВУ.

— Чорт йо зна! — вигукую я. Як таки можна в добу суцільної колективізації цілих округ і за отакої скаженої паперової кризи псувати такий дорогий папір на такі книжки?

Тут уже мій товариш категорично заперечує. Він безумовно проти Антоненкової „землі української", але є матеріял для дискусії.

— Я думаю, що не лише про завод треба читати робітникові. Після роботи йому хочеться відпочити на чомусь сторонньому — поважно переконує мене товариш.

Я скипаю.

— Як же так не про завод треба робітникові писати? Може про землю українську з великої літери? — кричу я. Може зараз немає більших і актуальніших тем, як непман, що за Антоненком - Давидовичем не знає, що цигарки те

все одно, що папіроси? Може для непманів лікбез української мови відкриємо й за вчителя Антоненка - Давидовича в ньому посадимо?!!

Я вже не балакаю, а хриплю. Не можна ж спокійно говорити про те, що є люди, які в добу великої реконструкції не знаходять собі важливішої роботи, як псування соціялістичного паперу на такі книжки. Юр'єв регочеться, і мені здається, що то з мене. Від цього я ще дужче лютую:

— І ти - чекіст — смієшся? Невже й тобі смішно?!

Але він відразу міняє вираз свого обличчя, і воно стає кам'яним.

— Не з тебе сміюся. Правду ти говориш.

Я розумію, що Юр'єв на моєму боці. Лють мені спадає. Я заспокоююся й починаю мирну розмову .Тут доводиться забути, що там у Харкові ми з моїм товаришем по подорожі літературні вороги. Тут треба робити діло, бо нас із ним послано робити його.

Штабісти продовжують свою роботу.

Юр'єв говорить Васі Кучеренкові, робітникові краматорського заводу, що пора по коні йти, бо скоро доведеться їхати до куркулів у школу. Він швидко одягає свого кожуха й вискакує на ґанок, розрізаючи темряву гострим лезом електричного ліхтарика.

— Ви б і нас узяли з собою, випрохуюся я.

— Так чого ж, можна. Поїдемо! Тільки треба б вам переобмундируватися. У такому одягові до куркулів їхати не треба. Він дає мені чорненького кожушка, що був на військовому. Я приміряю, і хлопці жартуючи кажуть:

— Харош! Від куркуля ніяк відрізнити не можна буде!..

Ми сміємось. До штабу входить Вася Кучеренко, що встиг уже приготувати коні.

— Їдемо?..

Ми виходимо на вулицю, де на нас уже чекає тачанка. Настрій войовничий. Пригадується громадянська війна,

що я її, правда, „живою“ не бачив, а знаю тільки з книжок. Мені здається, що на справжнього сильного й озброєного ворога їдемо ми. І я готовий! На все готовий.

Тачанка підстрибує на замерзлих грудках чорнозему. Вона — оця тачанка, що її позавчора зняли з куркульського горища,— ще більше вливає сил і войовничого настрою.

А хто його зна? Може куркуль, колишній господар цієї тачанки, думав ще попоїздити на ній. Він певне мріяв про два кулемети - спереду і ззаду — та написи про те, що попереду, мовляв, „чорта випередиш“, а ззаду — „біса доженеш“!..

Тачанка минає замерзле озеро, що ділить село на Комишувату та Компаніївку, і торохтить по дошках невеличкої греблі. Коні спотикаються: дорога чорт зна яка погана. І навіть дивно мені: іншим разом, коли я їду по такій дорозі, у мене виникають романтичні думки про „Автодор“. І не стільки про „авто“, як саме про „дор“! Як саме про ті часи, коли в кожному селі можна буде, якщо не на авто, то хоч рівною твердою дорогою проїхати й жадного разу не перекинутись!..

Тепер я про це не думаю. Ніколи. Ми вже біля школи, і Юр'єв наказує візникові їхати прямо в двір.

— Хто такий? Куди їдеш? вигукує вартовий, хапаючи за вуздечку коня.

— Свої.

— Хто свої?

Юр'єв зіскакує з тачанки і, нахилившись над вухом вартового, говорить йому пароль.

Коні шарпнули й зупинилися біля ґанку нової школи. Ми позскакували й попрямували за Юр'євим.

У кімнаті повно селян - бриґадників. Їм завтра доведеться їхати, випроваджуючи куркулів, аж на станцію. Важка дорога! 50 верстов. Дехто з них лежить на соломі, що її настелено долі, дехто вже спить. Селяни про все розпитують Юр'єва. Він пояснює і відповідає, на що можна.

Ми мовчки йдемо за ним. Пройшовши довгий шкільний коритар, ми опиняємось у великій кімнаті. Тут повно заарештованих куркулів. Долі вистелено великі овечі кожухи, що на них лежать діти й дехто з дорослих. Посередині довгий стіл. Навкруги сидять хлопці і, як дома, грають у дамки. Вони так захопилися, що майже не помічають нас! Ми проходимо вглиб кімнати.

— Товаришу начальнику,— тихо, немов, підкрадаючись, говорить висока, ще не стара людина з гостренькою борідкою,— я хотів заяву про... та там почитаєте вже.

Юр'єв бере того папірця й обіцяє його розглянути. Заяви подає ще дехто.

— Там у мене конфіскували все майно, говорить другий. Так я хотів того... Який я куркуль? У мене ж нічого такого й не було!..

— Як так не було?

— Так то ж усе батькове...

— Скільки у вас коней було?— допитується Юр'єв у „не куркуля".

— Та скільки ж... не помню...

— Пригадайте, скільки було. Пара була?

— Та пара так, що й була.

— А четверо було, не відчеплюється Юр'єв.

— Та восени бувало й четверо...

— Так я знаю, що й шестеро було!..

— Ну, може й шестеро — не помню... Так то батькове було...

Навкруги зібралися заарештовані й прислухалися до кожного слова.

— А в Петлюри хіба ви не були?

— Та хіба я: всі були в Петлюри!— І він рукою обвів кімнату.

Далі вияснилося, що цьому куркулеві понад сорок п'ять років, а батько його — куркуль — помер за японської війни.

 Коли куркуль сказав про це, всі слухачі, хоч і співчуваючи йому, чмихнули.

Ми знову вийшли в коритар. Коло дверей — вартові. Юр'єв підійшов до одного комсомольця з чорними очима й по - дружньому вдарив його по спині. Він озирнувся й вирівнявся.

— Що, втомився?

— Та трохи. Другу ніч не сплю...

— Нічого, що не спиш. Ти ж соціялізм будуєш, сякий син!

Хлопець засміявся:

— А як же, будую. Тому й не сплю другу ніч.

Та все таки змінив його начальник. Комсомолець знову всміхнувся й побіг відпочивати. Ми їхали назад повільно. Коні ледве ступали на тверде каміння. Вони йшли поволі, наче боялися спотикнутися. А тепер спотикатися не можна. На цьому грудді можна впасти й розбитися на смерть. Про це нам говорив Юр'єв, це ми знали й самі.

Коні йшли повільно. Вони знали, що спотикатися не можна.

На розі за мостом ми вдвох із своїм товаришем зіскочили з тачанки, бо ночувати нам треба було в протилежному кінці села.

— Завтра ж зранку до школи. Глядіть, не проспіть.

Ми знали, що не проспимо; нам треба бути при висилці куркулів!

Була ясна морозяна ніч. У вікна нашої невеличкої кімнати світило холодне прозоре полум'я. Заснути довго не можна було. Повз мене проходив цілий паноптікум важких кам'яних облич. Мій товариш теж не спав. Він щоразу повертався з боку на бік, нагадуючи про себе.

Вранці ми прибігли до штабу, певні, що спізнилися й проґавили все на світі. Та вже й справді було не рано. Сонце підбилося височенько, і надворі почало розставати. У штабі не було нікого, тільки на столі лежав папірець,

адресований на моє ім'я. З нього я дізнався, що Юр'єва треба шукати в школі.

Ми побігли туди. На вигоні зібралася сила людей і підвід. Все мало вигляд ярмарку з тією різницею, що підводи ті стояли рівно розташовані двома довгими стьожками, а людей від них було відмежовано смугою втоптаного шляху.

Вигоном їздили верхові бриґадники, прикипівши до виямок сідел або просто пристосованих до сідла подушок. Всі вони надзвичайно нагадують старих партизанів громадянської війни й дробовиками, і незвичайними сідлами, і твердою упевненою посадкою, і пасмами патронташів, що підперізували білі овечі кожушки і просто — соціяльним походженням.

В одного з них ми дізналися, що Юр'єв поїхав десь на той бік, але наказав нас пропускати скрізь. Сонце пригрівало зовсім не по - зимньому: земля виблискувала відталими верхами брудних грудок, і сніг розпливався прозорою рідиною на солом'яних дахах.

— Не легка дорога судилася їм,— сказав я моєму товаришеві. Він погодився, що дорога справді важка, але знайшов інші арґументи, щоб обороняти її: зате, мовляв, тепліше дітям буде в дорозі.

— Та по суті це велика людська трагедія! Уявіть собі: цілі життя людські руйнуються цим переселенням.

Мій товариш, як виявилося, говорив зовсім таки серйозно.

— Що ж за трагедія така? Чи може й справді давайте сльозу пустимо? Хіба ж це трагедія, коли пролетаріят перемагає? Чи не надто вже інтеліґентською м'якотілістю відгонить від ваших оцих слів?..

— Це вульґаризація.

Ми увійшли до школи. Робота йшла повним темпом. Вася Кучеренко складав списки куркулів. Інші йому допомагали. Тут був і тов. Ткаченко — секретар компаніївського райпаркому.

— Як діла? запитав я.

— Та заяви оце розбираю. Різні, знаєте.— І він подав мені два папірці.

Я пробіг очима по уламках розкиданих літер і передав їх назад.

— Розумієте, яке нахабство? Оцей хлопець просить, щоб його залишили тут: від батька відмовляється, мовляв! І поряд своєю ж рукою пише заяву про те, що батько не куркуль і його треба переглянути.

— А я думаю — вмішався мій товариш,— що дітей, які хотять лишитися, не треба б силувати їхати. При чому вони?

Секретар усміхнувся й пояснив:

— Як же він відмовляється, коли батькові одночасно заяву своєю рукою пише? У старого певне десь гроші абощо закопано, от він і намовив синка, щоб він випросився, а потім з купою грошей повернувся до нього.

До кімнати увійшла дівчина років дванадцяти. Вона підійшла до тов. Ткаченка й тихо заговорила.

— Я не хочу їхати. Мене тьотя забере. Я в піонер - загоні хочу працювати. Ось моя заява...

Секретар узяв заяву і заспокоїв її. Дівчинка зніяковіла і, зрадівши, вискочила в коритар.

— Цю дівчинку й справді можна залишити в тітки! Вона активна піонерка, завжди від піонерів вітала всі мітинґи та маніфестації. Це найкраще, що ми можемо лишити від куркульні.

Тов. Ткаченко ще раз прочитав заяву дівчинчину, і всі погодилися на тому, щоб її й справді залишити.

Ми мирно розмовляли, сидячи на столах. Мій товариш повторював знов таки, що, мовляв, велика це трагедія людська, щоразу виправляючи, що соціяльної суті процесу він не торкається. Є такі люди, що, ідучи поряд нас, іноді люблять таки хоч непомітно сльозу пустити. Толстовці справжнісінькі!

Та коли я сказав це, мій товариш майже образився. Я уявляю, скільки раз повторив він собі трафаретне обвинувачення мені: дуже, мовляв, молоді ще ви, товаришу, щоб свідомо розбиратися в цих важкуватих для вашого не зовсім оформленого світогляду процесах! Треба вам, мовляв, спочатку пройти велику й тяжку школу життя, щоб зрозуміти, як важко будувати його!

Я знав ці обвинувачення. Вони чимало вже раз сипалися на мене від різноманітних авторів. Але я завжди прираховував і себе до велетенської армії безвусих ентузіястів, що пишаються своєю молодістю, та ще тоді, коли який-небудь застарілий джентлмен з розгубленими очима закидає її тобі!!

До кімнати увійшов невисокий дідуган.

— Ви будете товариші?..

— Еге... а чого вам, громадянине?

— Та я вас, товариші, хотів просить, щоб ви розпорядилися. Там у моєї Одарки було два платки. Один, значиться, новіший, а один підтоптаний, ще за Миколки я його купив.

Дідок почав зовсім серйозно розповідати історію „підтоптаного" платка, розмахуючи жовтою рукою.

— Ви б коротше. Ніколи зараз про платок. Чого вам треба?

— Так я й кажу. Забрали в моєї Одарки один платок,— который новіший, та й віддали Мотрі, микитиній дочці. Ти, кажуть вони Одарці, з одним якось обійдешся. У Мотрі, мовляв, немає платка. Так я хотів, щоб ви розпорядилися: который новіший, щоб Одарці віддали назад.

— Добре, розберемося,— відповів тов. Ткаченко.— Йдіть.

— Та я піду. Тільки ви ж, товариші, поверніть который новіший. Бо, при чому ж я, що в Мотрі платка немає?..

Він вийшов з кімнати, мимрячи щось під ніс.

Маленька годинникова стрілка поволі посувається до дванадцяти й то так непомітно, крадучись, ховаючись своєї

 нахабної, прилюдної крадіжки часу. Не можна цього сказати про більшу — її зовсім відламано, і хвилини доводиться вгадувати досить грубо. А оце — щось дуже часто почав ускакувати до цієї кімнати голова водянської сільради — високий стрункий селянин.

Він заклопотано перешукує щось у великій копиці паперів, щоразу вигукуючи:

— І куди вони, сволочі, поділися? Сам поклав отут!

Він дуже схвильований. Т. Ткаченко сказав йому досить зрозуміло:

— До ранку сидітимуть твої заарештовані, якщо не знайдеш анкет їхніх. І де таки голови ваші?!

Надворі веселішає. До ґанку з вулиці під'їздять підводи: гарби з соломою — для людей — і фурґони з їжою та куркульським барахлом.

Ми виходимо на двір. Військовий з мавзером кричить, розпоряджається, де якій підводі ставати, щоб порядок якийсь був.

Вони — підводи — розтяглися довгою смугою. Через кожних п'ять — один верховий. Він відповідатиме за втечу й за порядок. Та цього замало. Тов. Ткаченко радить військовим обирати з куркулів кожної сільради одного відповідального.

Вася Кучеренко починає викликати прізвища глитаїв. Вони виходять з родинами та новими кожухами, позакутувані для невідомої їм дороги. Дехто з них одягнений гірше, і мій неспокійний товариш турбується:

— Як же ці в таку довгу путь?!

— Не турбуйтеся за них, каже голова водянської сільради. Ото хто в поганому кожусі — так і знайте, найбільший глитай. Одежу свою продав, а тепер грошима гріється. Та дітей ми в дорозі одягнемо. За селом усе зробимо.

Вони почали садовитися. Виносили мішки з хатнім барахлом і вкладали на підводи. Уже було не рано, і голос

Васі Кучеренка почав викликати жвавіш. Голова водянської сільради вже не бігав по анкети. Вони таки знайшлися там, де їх було покладено.

— Так заморочився — каже голова, що, уявіть собі, кілька разів тримав їх у руках і не знав, де вони.

Підводи шикувалися одна за одною, стискуючи між собою вартових бриґадників — одного на кожні п'ять підвід. Збоку, біля ґанку, зібралася купка людей і щось напружено слухала. Ми підійшли до них.

— Ви мабуть усі його знаєте,— казав голова водянської сільради.— Це куркуляка такий, що довго шукати подібного!

Голова зігнувся на сідлі й розповідав притишено — так, щоб не притягати уваги людей, що зайняті.

— Це така сволота, що певне у світі подібної немає — продовжував він, лаючи якогось невідомого куркуля, що певне глибоко засів йому в печінках.— У нього й прізвище підходяще — Тарантул! Знаєте, є така порода павуків. А в громадянську війну історія вийшла у мене з ним.

Він пригнувся так, ніби десь на фронті, під свистом ворожих куль докладав командирові своєму про якісь витівки хитрого ворога, що він їх тільки но помітив у розвідці. І в його оповіданні бриніла радість за те, що врешті знайшовся таки вихід з тяжкого воєнного становища й перемога дуже близька.

— Не пам'ятаю вже, коли воно трапилося: чи дев'ятнадцятого року, чи двадцятого. Приїхав синок Тарантулів, Дмитро, у село, в наше Водяне. Приїхав таким бандитюгою, офіцером, здається, у Денікіна служив чи що. А ми з ним у школі колись училися — товаришами були. Приїхав він, напився п'яним та й ну бешкетувати.— Комуністів порозстрілюю — кричить! А я саме ховався по горищах — денікінці червоних розшукували скрізь і мене шукали.

І зараз він мав вигляд партизана. Потерта шкірянка виблискувала на сонці, як і тоді, певне. Вона прикипіла

 до його широченних плечей, і важко було собі уявити цього партизана й голову водянської сільради без неї. Збоку висів наган, що певне теж укупі з своїм господарем бачив огонь і воду громадянського пожарища й потопу. А кінь тупцювався під ним. Він теж готовий, зірвавшись з місця, розпороти повітря далеких степів своїм дужим блискучим тілом. Якась надзвичайна сила почувалася в цьому вершникові. Сила людини, що перемагала завжди в найтяжчих бурях!

— Заскакує він до батька мого. Так твою мать! — кричить.— Сина куди заховав? Сволота комунівська. Всіх порозстрілюю! А я ж на горищі сиджу, все чую. Якби щілинка яка була — на місці й укокошив би. Коли чую — у хаті вибух. Я зіскочив з горища, хотів бігти, коли батько назустріч: не йди, каже, синку, бо вб'є!

— Я послухався батька. Не пішов. Так і поїхала банда Дмитрова з Водяного, а я до своїх знову пристав. Місяців із півтора після цього зайняли ми Водяне. У батьковій хаті — штаб помістився. Сидимо ми увечері в хаті, коли у віконечко щось як вистрілить! Ми повискакували, а за рогом — крик: Дмитра Тарантулового впіймали наші хлопці! Ну, на ранок пішли на майдан розстрілювати офіцера денікінського. А старий Тарантул як не прибіжить та як не заплаче:— я ж тобі, синку, казав — не сиди дома та тікай у ліс. Я ж тобі, синку, казав, не валяйся на подушках та ховайся від іродів комунівських!..

— Ну, я не видержав, підійшов та й укокошив офіцера денікінського...

Підводи посувалися далі. На них, укутані в новенькі кожухи, сиділи глитайські сім'ї. Вася Кучеренко вигукував прізвища й імена куркулів.

— Тарантул, Ілько Хведорович! — вигукнув Вася.

Голова водянської сільради швидко зіскочив з коня, кинувши мені повідок, і підбіг до ґанку. Відразу він не знайшов собі місця: ускочив у сіни й вискочив знову.

Хлопці почали виносити куркуляче барахло, а ззаду повільно йшов і сам Тарантул. Він вийшов на ґанок, вирішився, зігнув кулаки позад себе, неначе збираючись притиснути когось до стіни й розчавити, поглянув навкруги й ступнув уперед важким чоботом.

— Спасибі, то - о - ва - а - риші,— видушив він і розгублено пішов з ґанку. Він розгубився під натиском десятків дужих очей, його погляд не витримав їх. Та скільки нелюдської ненависти, скільки вовчої злости було в тому „спасибі товариші"! Скільки отрути було в його погляді, що ним він хотів спекти десятки інших!!

Бриґадники мовчали, і лише один сміливо вигукнув:

— Годі тобі, дядьку, лукавити. Ніколи! Не один ти такий хитрий! Тарантул поспішив. Він нічого не відповів.

Голова водянської сільради підійшов до гарби, де сідали глитаєві діти, і почав старанно вмощувати солому, щоб зручніше було їм їхати п'ятдесят верстов.

Я здивувався. Як міг він, тільки но розповідаючи про Тарантулового сина, бандита й денікінського офіцера, що його він сам розстріляв власною рукою, зараз же, поруч, вмощувати солому його братам і сестрам? Як міг він це робити, не соромлячись людей?!

— Ось воно правильне клясове розуміння ліквідації,— вигукнув я своєму товаришеві.— Чи уявляєте ви собі, що зробив би кожен із нас у цьому випадку? Ми ненавиділи б один одного, ми тікали б за ріг, щоб не бачити свого ворога, що може ворогом нашим став тоді, коли десь не по-дружньому, може й справедливо, згадав наш твір.

Мій товариш мовчав. Його теж здивувала витриманість водянського голови, що справді виявив найсправедливіше, найвитриманіше ставлення до виконання заходів партії та радвлади. Він розуміє, що таке є знищення куркуля як кляси, і що таке є знищення його, як людина, як істоти.

Він розуміє, що економічне й політичне знищення дасть багато сильніші наслідки, аніж фізичні образи.

 А біднота стояла навкруги мовчки, вичікуючи, поки глитаєва сім'я не сяде, поки дітям не винесуть молока на дорогу, поки їх не вкриють теплим, щоб ноги не померзли, поки Вася Кучеренко голосно не вигукне прізвище іншого глитая, що в свій час теж обдирав голоту, теж стріляв у вікна червоноармійських штабів і дожив до цього часу, може, лише тому, що „не валявся на м'яких подушках, а своєчасно втік у ліс", чекаючи там, поки небезпека мине.

Голова водянської сільради таки виніс молока дітям. Він навіть застеріг їх, щоб вони не розхлюпали його в дорозі.

І Тарантул поїхав.

Він не встав і не видушив більше з себе повної злости й ненависти — „спасибі, товариші". Він був зовсім обеззброєний поведінкою свого ворога.

А Вася Кучеренко вигукав нові й нові прізвища. Їх було вже небагато, і якось легшало після кожного вигуку.

Ми пішли до райпаркому: я, мій товариш, т. Ткаченко й військовий з мавзером на чорному кожушкові. Йшли ми льодом, бо греблю було зайнято смугою підвід, що, пересікаючи все село, простяглися аж за райвиконком. Вони гуркотіли по дошках низенької греблі, пролітаючи повз нас.

А коли ми сиділи в кабінеті тов. Ткаченка, зігнувшись у низеньких дверях, увійшов незаможник з централкою за плечима:

— Поїхали,— сказав він.

— Скатертю доріжка! — відповів хтось.

За селом гуркотіли підводи, розсипаючи дзвінку луну в вечірній темряві.

Надворі замерзало, і дорога слалася важкими холодними грудьми замерзлого чорнозему.

І. МИКИТЕНКО

ЗА ГЕГЕМОНІЮ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ[1])

I

Товариші! Урочисте відкриття нашого пленуму відразу перетворилося на бойову полеміку. Деякі привітаня запахли вогнем, а інші — досить неприємним димом, що нагадав нам обставини 2-го з'їзду ВУСПП, коли цей дим пускали нам у вічі не з цієї трибуни, а з спортмайданчика, що за вікнами нашої залі.

Здавалося б, що сподіватися на щось подібне аж ніяк не доводиться. Адже тоді був „Літературний ярмарок", а нині його немає. Тоді не було „Пролітфронту", а тепер він є. Тоді ще літярмарчанам губа бриніла із сміху з тих, що на дванадцятому році революції, мовляв, „клянуться у вірності комуністичній партії та в відданості пролетарській справі"; а нині Пролітфронт, на тринадцятому році революції, коли саме пролетаріят та бідняцько-середняцьке селянство за проводом комуністичної партії виривають із радянського ґрунту рештки капіталістичного коріння, коли на базі суцільної колективізації ліквідується глитайню, як клясу, знищується українську „академічну" контрреволюцію та будь-який ґрунт для неї надалі,— нині Пролітфронт визнав за потрібне для себе також „поклястися" і зманіфестувати свою пролетарську плятформу.

Цим самим Пролітфронт цілком правильно, як і належить пролетарській організації, засудив буржуазне ваплітянське хихикання з гасел пролетарської літератури, засудив міщансько-обивательську „сором'язливість" „ЛЯ"-і, не злякавшись того, що робить це з „деяким запізненням", також (висловлюючись старим ваплітянським терміном) „поклявся" у своїй пролетарськості.

Зробивши цей перший крок, Пролітфронт зважився далі й на те, на що ніяк не могли зважитися письменники,

---

[1] Стенограма доповіді, виголошеної на пленумі Ради ВУСПП 21-V 1930 р.

що нині належать до цієї організації: він визнав ВУСПП за організацію пролетарських письменників та за свого політичного однодумця. Отже, наш пленум може констатувати той факт, що сусідня держава визнала, нарешті, пролетарську організацію „де - юре“ і взялася до думання коло встановлення нормальних дипломатичних взаємин, а відтак — і ділових стосунків із нами.

Як бачимо, обставини досить помітно відмінилися. Вони дають нам можливість говорити про початок консолідації сил пролетарської літератури.

Однак, представник „Пролітфронту“ т. Епік, учорашнім своїм, ніжно висловлюючись, „привітанням“ досить одверто натякнув нам, щоб ми не особливо захоплювались ілюзіями і стереглися „запаморочення від успіхів“.

Така пролітфронтівська профілактика, як і ціла вчорашня дислькація сил, значно полегшують мені сьогоднішню доповідь. А те, що представник літературної студії ХПЗ, вітавши тут „політфронт“, одночасно виступав проти „звуков сладкіх і молітв“, полегшує моє завдання ще більше.

Ми також вважаємо, що про сьогоднішню літературну ситуацію, про топографію літературних сил та про їхні основні тенденції треба говорити, як про політфронт, і говорити без „звуков сладкіх і молітв“, мовою принциповою, притому — цілком виразною, членороздільною і ні в якому разі не езопівською.

Це фактично й зробив уже вчора товариш Кириленко у своїй безкомпромісній, яскравій відповіді на привітання, яку відповідь ви так палко й одностайно санкціонували оплесками.

На інтеліґентні розмови т. Епіка про попутників, про „акумуляцію“ літературних сил та про інші приємні речі т. Кириленко відповів мовою бійця за єдиний клясовий фронт пролетарської літератури, за більшовизацію наших лав, за зміцнення інтернаціональної єдности пролетарських літератур цілого Союзу.

В лавах попутників відбувається нині особливо глибока диференціяція. Ми мусимо рішучіше й сміливіше допомагати цій диференціяції, мусимо брати до себе тих, що визначили себе у спільній з нами роботі і боротьбі й щиро хотять остаточно зв'язати себе з пролетарською літературою, стати на її шлях.

Мусимо також з не меншою рішучістю визначити своє ставлення до „попутників“ іншого ґатунку, до „попутників“ у лапках. Так повинен був тут говорити представник „Пролітфронту“, замість балакати, гуторити й бубоніти мовою того відсталого середняка, що й досі ще не остаточно себе визначив. Справді бо, проблема попутників, залишаючись на сьогодні ще дуже й дуже актуальною, виглядає, проте, зовсім інакше, ніж кілька років тому. Остаточне виявлення зміновіхівського лиця декого з „попутників“ (у лапках!) тих „попутників“, що їх ніколи не можна було назвати справжніми попутниками,— ставить не лише перед пролетарською громадськістю та її літературою, а й перед усіма справжніми попутниками, питання про рішуче відмежування їх від того „попутника“, що „суттю своєю був буржуа, який кожного моменту міг з письменника перетворитись на войовничого ватажка банди і стати за безпосередню зброю в руках міжнародного імперіялізму“,— як визначає таких „попутників“ тов. Хвиля в четвертій книзі „Критики“. Отак, а не інакше треба було говорити й представникові „Пролітфронту“.

Та полишаючи все це на боці, а також полишаючи на боці перманентні скарги т. Пилипенка на недостатню емоційність у виявленні дружнього ставлення з боку ВУСПП до нашого спільника „Плуга“ і ще раз підкреслюючи, що „Плуг“— спілка пролетарсько - селянських письменників, як вона себе визначила на останньому своєму з'їзді,— є одна з найближчих до нас, справді дружніх, справді споріднених політично з ВУСПП організацій,— беруся до розгляду основних тенденцій нашого літературного процесу, до аналізи тієї боротьби, що точилася на літературному й театральному фронті за останній період.

Театральний фронт доведеться зачепити саме тому, що за період від другого нашого з'їзду до сьогоднішнього пленуму, завдяки активному втручанню нашої організації в театральні справі, всі державні театри України змушені були так чи так зорієнтуватися в літературному процесі, яко ділянці мистецтва, де найвиразніше виявляються ідеологічні засади, і так чи так визначити своє ставлення до цього процесу, а зокрема й до роботи нашої організації та до її боротьби за генеральну лінію пролетарської літератури.

II

ШЛЯХ ВУСПП

Чи варто повторювати, що є лише два шляхи розвитку культури за доби пролетарських революцій, за доби диктатури пролетаріяту на одній шостій частині світу? Є шлях пролетарський і є другий шлях — буржуазний. Третього немає.

ВУСПП од першого дня свого народження, від того моменту, що в науці називається „status nascendi", коли діялектично розвивається зернятко майбутнього організму, чи зароджуються основні тенденції майбутнього, цілком визначеного надалі, громадсько - політичного явища чи події,— став на перший шлях, на шлях пролетарського розвитку нової української культури. На інший шлях наша організація і не могла стати, бо ж народжувалась вона, як протиставлення, як діяметральна протилежність до ВАПЛІТЕ, що на той час цілком виразно стояла на шляху націоналістичному, троцькістському, буржуазному.

Отже, основні тенденції двох цих антиподів негайно мусіли були зайти в одверту боротьбу між собою. Так воно і сталося. ВУСПП пішов за партією, що боролася проти ваплітянства у всіх його виявах, проти хвильовизму, донцовщини, літературного троцькізму й інших кольорів цього неприємного спектру.

ВУПСП боровся під проводом партії за зміцнення клясового літературного фронту на Україні, за інтернаціональну єдність пролетарських літератур усіх народів СРСР, за гегемонію пролетарської літератури в цілому Союзі.

„Академіки" взивали нас за це писарями, прокурорами, лівими закрутниками тощо, казали, що ВУСПП ніколи не відограє історичної ролі в організації пролетарської літератури, лякали нас тим, що нам ніколи не потрапити до Пантеону богів і іншими страшними речами. Але ВУСПП послідовно, твердо, без вагань ішов уперед, перемагаючи ті величезні труднощі, що стояли на нашому шляху.

Партія розгромила хвильовизм і його породження — ваплітянщину. Хвильовизм мусів був сам загнати в себе осиновий кілок і він це зробив рукою самого т. Хвильового. Я наведу кілька рядків із цього вразливо - яскравого документу — з статті т. Хвильового „А хто ще сидить на

лаві підсудних", уміщеної в „Харківському Пролетареві" підчас суду над „СВУ".

„На лаві підсудних, крім єфремівщини, сидить ще хвильовизм, саме про нього й не можна забувати в дні процесу „Спілки визволення України".

Сидить він там схований від очей і слуху авдиторії, про нього можливо навіть і не згадає ніхто, але він сидить зараз саме там і сидить — по заслузі. Зв'язавшись з українським націоналізмом, хвильовизм на всіх процесах, подібних до процесу СВУ, буде до кінця своїх днів супроводжувати свого ж таки патрона. Тільки остаточна загибель української контрреволюції звільняє націоналістичний ухил від ролі підбрехача, бо остаточна загибель української контрреволюції несе загибель і хвильовизмові".

Так. А остаточна загибель хвильовизму полегшує пролетарській літературі, про яку зараз мова мовиться, боротьбу за її цілковиту й остаточну гегемонію.

Як же ВУСПП боровся й бореться за цю гегемонію? Своєю літературно - художньою продукцією, своєю літературно - критичною роботою, нарешті, своєю публіцистикою, скерованою проти всіх збочень нашої літератури з пролетарського шляху на шлях буржуазний, на манівці занепадництва, нігілізму, лівої фрази, захоплення голою технікою тощо. І треба сказати, що вусппівська критика скеровувалась не лише проти наших супротивників, а й проти членів нашої організації, коли вони в чомусь хибили.

Саме в цьому критичному ставленні до своєї роботи й є сила ВУСПП та запорука дальшому розвитку організації.

Пригадується нам виступ Остапа Вишні на всеукраїнському літературному диспуті 1928 року. З цієї самої трибуни Остап Вишня повчально говорив тоді на нашу адресу:

— От ви цитуєте, цитуєте, а де *ваші* книжки? Де ваші томи? Томи ваші на стіл!

Ще й кулачком об трибуну.

— Томи! А то — цитують!

Коли я виступив був того ж таки вечора від нашої організації, мене засвистіла ваплітянсько - березільська заля. А Косинка, що приїхав був із Києва, здається, гукнув тоді...

— У будку!

І заля радісно „улюлюкала". Важкенько було нам, що й казати!

І от ледве минуло з того часу два роки, а художня продукція ВУСПП, оці самі „томи“, що про них так палко турбувався король українського тиражу, уже посідають перші місця на полицях робітничих бібліотек, а вишніянські „усмішки“ з цих полиць зовсім невесело починають пересовуватись у долину. (Голоси: „У будку!“ *сміх*). Діялектика, товариші! (Оплески).

Чому так сталося?

Тому, що ВУСПП від свого „народження“ був і є організацією пролетарською, став на пролетарський шлях розвитку нашої культури, а це є єдиний шлях, що забезпечує сьогодні розвиток мистецтва, зокрема літератури.

Хай не гніваються наші супротивники, але їм важко буде заперечити, що на сьогодні пролетарській літературі більшість основних творів дав ВУСПП. Роман „Міжгір'я“— Івана Ле, роман Володимира Кузьмича — „Крила“, роман Юхима Зорі — „Депо“, епопея Ледянка „На-гора“, повість Кириленка — „Кучеряві дні“, повість Леоніда Первомайського „Околиці“, повість Л.Смілянського — „Машиністи“, поема І. Кулика „Чорна епопея“, поезії М. Терещенка, п'єси Первомайського та Корнійчука — і ціла низка інших творів — ось продукція ВУСПП за останній період. Цього мало, але те, що є, дав ВУСПП, і поруч цього можна назвати небагато книжок інших письменників, таких книжок, що їх можна залічити до пролетарської літератури або вважати за співзвучні нашій добі. Це всім вам відомий „Бур'ян“ Андрія Головка, „В степах“ Сави Божка, деякою мірою „Без ґрунту“ Г. Епіка, „Голубі ешельони“ Панча та „Фалшива Мельпомена“ Ю. Смоліча. З нових книжок іще — „Трактори“— плужанина Хуторського. Як бачимо, з шістьох названих книжок три припадають на долю спілки пролетарсько - селянських письменників — „Плуг“. Зокрема книга Сави Божка — „В степах“ є найвизначніший твір у цілій сучасній українській літературі.

Цілком природньо, що нашу продукцію намагається заперечувати той, хто перейнятий інтеліґентським скепсисом, а не любов'ю до пролетарської літератури. Але з цих намагань нічогісінько не виходить. Учора т. Рабічев навів тут низку позитивних відгуків робітничого читача на книжки наших письменників, хоч би на той самий роман „Міжгір'я“ Івана Ле. Дуже повчально звучали наведені від тов. Рабічева висновки слюсарів, токарів

тощо. Дуже „повчально“ звучали й висновки „жінок службовців“.

Я наведу висловлювання т. Майка Йогансена. Ось що писав він у харківському „Вечірньому радіо“ 3 жовтня 1929 р.

„Я дуже люблю слово і я думаю, воно відповідає мені любов'ю. Я люблю його некорисливою любов'ю, не за те, що воно мене годує. Воно мусить мене годувати, бо я його породив. Я л ю б л ю й о г о з а т е, щ о в о н о г р а є т ь с я з і м н о ю, р о з в а ж а є м е н е, у т і ш а є й н і к о л и н е з а б у в а є м е н е.

... Я поважаю також і вуспівців, і мені дуже шкода, що організаційні й інші справи не дають їм змоги написати щось путяще, написати щось таке, що по щирості подобалось би їм самим. *(Сміх у залі)*. І серед них є сильні люди, що пожертвували собою для справ організації й реклями революційної української літератури й не мають змоги любити своє літературне ремество.

... Нехороше, що вони завжди лають вправних письменників і пришивають їм усякі жахливі й зовсім фантастичні ухили. Я бачу в цім м а л о д у ш н і с т ь і з н е в і р'я. Невже ж усяка хароша машина — буржуазна? Невже ж ми не можемо, ми, всесвітній аванґард, робити вправні машини, вправні літературні твори?

Можемо! Так я думаю. І нема чого гукати: „Ця машина вправна, значить вона американська! У цьому творі всі частини пригнані, як у добрій машині — значить автор його контрреволюціонер“. Це є упадництво й одчай“.

Товариші, залишимо на боці очевидне для всіх неправильне техно - мистецьке, не марксистське ототожнювання літературного твору з машиною, що його допустився наш опонент. Художній твір, що родиться з клясової психоідеології письменника й відповідно до цього має свої соціяльні функції, а відтак аж ніяк не може вкластися в рямці математичних формул, що за ними не тільки наш радянський інженер, а й найбуржуазний інженер найкапіталістичної країни будує досконалу машину, однаково придатну для нашого соціялістичного будівництва, як і для експлуатації пролетаріяту в капіталістичній інженеровій батьківщині, — чи ж можна це будь - яким способом поєднати хоч на хвилину? Я вже не кажу про те, що Майк Йогансен в наведеному уступі карикатурно - механістичним способом змішує дві різні методи — методу науки (в даному разі — інженерії) та методу мистецтва (в даному разі — красного письменства). Даруємо це авторові.

Майк Йогансен — визнаний майстер слова. Майк Йогансен поет, що в його продукції, в основних його працях, ми знайдемо прекрасні революційні твори. Йогансен написав такі поезії, як „Комуна“ , „Ленін“, і багато інших хороших поезій.

У чому ж річ? Звідки такі думки? Звідки обвинувачення нас у нелюбові до слова, у засудженні від нас хороших письменників? Звідки обвинувачення нас в упадництві й одчаї?

Я гадаю, що з того самого джерела, звідки з'явилася і його невдала передмова до книжки „Як будується оповідання“. З неправильного, немарксистського, а з буржуазного, часів занепаду буржуазії, розуміння соціяльної ролі художнього слова.

> „Воно грається зі мною, розважає, утішає й ніколи не забуває мене“.

Ці слова тов. Йогансена є ключ до всіх його літературних концепцій. Для нас художнє слово є найгостріша зброя клясової боротьби, для тов. Йогансена воно є іграшка, втіха й розвага. Та й тільки.

Тов. Йогансенові, що зараз заснував техномистецьку групу „А“ і зманіфестував її, як зовсім близьку до завдань пролетарської літератури, треба стати на єдино певний шлях розвитку нашої культури — на шлях пролетарський — і остаточно пірвати з шляхом буржуазним. Ми мусимо йому в цьому допомогти. Інакше він цілком закономірно вкинеться знов у таке досконале, але „пустодзвонне“ словоплетиво, з якого складається його остання, безперечно майстерна, талановита книжка „Подорож веселого доктора Леонардо та його майбутньої коханки Альчести до Слобожанської Швайцарії“. Щоправда, він ставив собі в цій книжці дуже поважне, з погляду формального, завдання. Він хотів зробити (і зробив) ляндшафт — дієвою особою повісти, головним героєм повісти. В цьому його заслуга. Він подав ляндшафт так, як до нього ніхто не подавав. Читач сприймає його непомітно й непомітно захоплюється ним. Але соціяльна роля цієї заслуги також не дуже помітна, і це, здається, стало, нарешті, помітно й самому тов. Йогансенові. Тим краще для нас і для самого тов. Йогансена.

Ми повинні допомогти йому прийти до розуміння отієї давньої плеханівської формули, що, хоч і не дає нам ніяких

підстав і права нехтувати форму художнього твору, але дає правильне розуміння того явища, від якого тов. Йогансен кидається в розпач.

„Литературный упадок"— писав Плеханов в „Истории русской общественной мысли",— всегда выражается, между прочим, в том, что формой начинают дорожить гораздо более, нежели содержанием. Но содержание так тесно связано с формой, что пренебрежение к нему быстро влечет за собой сначала утрату красоты, а потом и полное уродство формы... Но в те эпохи, когда еще только начинается развитие литературы (или искусства), происходит явление прямо противоположное тому, которое мы наблюдаем в эпохи упадка. Тогда не содержание отстает от формы, а наоборот— форма от содержания. (т. III стор. 5—8).

Чи можна заперечувати, що ми починаємо творити зовсім нову літературу? Ні, не можна. Засвоюючи попередні надбання літератури буржуазної, ми творимо не її продовження, а зовсім нову пролетарську літературу. Отже, плеханівська формула діє ще на сьогодні повною мірою, скільки нова література, пролетарська література, ще тільки вбивається в колодочки.

Щождо Йогансенової любови до слова й форми, то я дозволю собі нагадати слова Антона Павловича Чехова. Він казав якось: „Мы очень искусны по части формы. Мы сумеем все очень стильно изобразить. Мы знаем, как сконструировать фразу, главу и т. д., но одного у нас нет — бога. Нет, другими словами, чего - небудь, во что бы мы верили, что мы беззаветно, самоотверженно любим".[1]

Так от — до відома всіх, хто цікавиться шляхами пролетарської літератури,— мусимо сказати,що без великої любови до пролетарської справи, без любови — до рушія революції, пролетаря, будівника соціялізму насамперед, а потім — до слова, як до зброї в боротьбі за справу пролетаріяту, без великої віри в сили соціяльної революції, в істину творчого патосу нашого життя, не пощастить створити поважної книжки ніякому майстрові слова.

А ВУСПП, навіть на першій порі свого учеництва, навіть не подолавши ще всіх таємниць форми, уже дав поважні твори. Цебто—ми взяли змістом. Знов повторюю, що ми ніякою мірою не відриваємо зміст від форми, ми разом

[1] А. Луначарский. „Достоевский, как художник". Москва. 1922, стор. 55.

 з Володимиром Маяковським глузуємо з тих, про кого він казав: „Для некоторых людей форма и содержание в искусстве все равно, как генерал в мундире“.

Форма звичайно не надягається на літературний твір, як отой мундир на генерала. Вона родиться з цілої психоідеології митця, з його світогляду, і що більше ми будемо поглиблювати наш марксистсько - ленінський світогляд,— то ширшатиме наш творчий обсяг, вироблюватиметься наш стиль, удосконалюватиметься форма наших творів.

Лише таким чином, ми зможемо витворити свою художню методу, що з нею пролетарська література дійде своєї повної гегемонії.

Щоб підійти до питань нашої художньої методи, я мушу спочатку проаналізувати той шлях, що його пройшов „Літературний Ярмарок“, цей „позагруповий альманах“ групи письменників. Проаналізувати цю скорбну, зовсім не буремну, а безпринципну путь нам доведеться саме через те, що вона була цілий час протиставленням до творчих шляхів ВУСПП, була свідомим, іноді злосливим, іноді безпорадним позалаштунковим „злопихательством“, неспроможним не тільки збити ВУСПП із його пролетарських позицій, а бодай намацати для самих себе хоч таку - сяку плятформочку. Отже, шлях „ЛЯ“ є повчальний, саме, як від'ємний приклад.

III

ШЛЯХ „ЛІТЕРАТУРНОГО ЯРМАРКУ“.

Для чого колишнім членам ВАПЛІТЕ Державне Видавництво дало великий альманах, добрий папір, достатні (значно вищі від гартованських) гонорари, рекляму, великий тираж — відразу 500 примірників!— у той час, коли ми б'ємося, і ніяк не доб'ємося, щоб орган пролетарських письменників „ГАРТ“, принаймні, надсилався передплатникам акуратно, а не халтурно?

Для чого всі ці привілеї? Очевидно, для того, щоб група письменників, колишніх членів ВАПЛІТЕ, мала цілковиту змогу (моральну і матеріяльну) виправити своєю творчістю минулі помилки, щоб вона на ділі довела щирість свого каяття. Інакше, звичайно, нічим не можна виправдати привілейованого стану колишнього „ЛЯ“.

З чого ж почав „Літературний Ярмарок“?

З брехні.

З одвертої брехні — від першої сторінки, навіть від титулки. Перша книга уже називалася сто тридцять першою, друга — сто тридцять другою і так аж до кінця.

На першій же сторінці першої книги автор вступної статті уже пускав дим у вічі читачеві з приводу західньо-европейської преси, що нібито „настирливо запевняє" когось у якихось властивостях „Літературного Ярмарку".

Для чого здалася ця брехня? На кого вона була розрахована? Для чого треба було називати першу книгу 131-ю, ніби до цього часу читач (який читач?) уже обізнаний із 130-тьма попередніми книгами?

Mann muss denken,—[1] як кажуть німці, що ключ до цієї брехні дає така фраза з передмови до 1 книги: „Але все таки... як все таки приємно, як радісно згадувати запашне минуле".

Якщо цей ключ справді відмикає двері в таємниці „Літ. Ярмарку", пов'язуючи його з „запашним минулим" його попередниці, тоді назва 131 не така вже й брехлива! Тоді вона цілком виправдана. Коли ж „ярмарком" із того світу запевнятиме нас сьогодні, що це не так, що „ЛЯ" зовсім не був продовженням журналу „Вапліте", тоді ми знов таки запитаємо:

— Для чого ж згадується „запашне минуле" і згадується з такою приємністю і радістю?

Отже, — або відверта брехня, або прихована правда. І те й те є добра характеристика нового альманаху, що заступив був свого попередника, журнал ВАПЛІТЕ.

Як же цей заступник поставився до завдань пролетарської літератури, зокрема — до пролетарської літературної організації ВУСПП?

Цікавить нас також, як поставився „ярмарок" до попутників, яку роботу провадив поміж них, куди скеровував їхню творчість і які твори їхні містив та рекомендував?

На перше питання нам дає відповідь листування поміж співробітниками „ЛЯ" т. т. Епіком, Копиленком, Сенченком, Масенком, Досвітнім тощо. Апологетика тихих берегів, висміювання пролетарської тематики вусппівських письменників, тупа злість проти них, сліпе націоналістичне захоплення бирючими островами — ось гідний зміст літ-

[1] Можна гадати.

 ярмарчанського листування. Будь ласка, вислухайте лист Копиленка до Григорія Даниловича:

„Вельмишановний і дорогий наш друг, Григорію Даниловичу! *(Сміх у залі)*

Знаю, що сидиш ти зараз десь у глуші нашої українізованої України на березі якоїсь тихої річки й ловиш окунів та матеріял для нового прекрасного оповідання. Правда, це ухил з твого боку. Бо інші пролетарські письменники сидять в цей час на димарях заводів і спостерігають звідти робітничий побут, щоб написати епопею карамельно-сахаринову під назвою: „Татко“, „Дядько“, „Здрастуйте, ми ваші родичі“. І за це під шумок від таких самих письменників одержують звання заслуженого, пролетарського, революційного, радянського, народнього, міжнароднього, інтернаціонального, всесвітнього письменника“.

Трохи далі про те, що назва Бирючий звучніша за Джерсі, чи Гернсі... Ще далі — про бабу Борщиху (згадуємо колишню бабу Параску з Ваплíте) і про сентенції Борщишині:

„Діждалася сука допомоги, сама на призьбі лежить, а цуценята брешуть.

До чого це я? Так собі просто. Цікава дуже баба, тому й згадав“.

А через п'ять рядків:

„У відповідь на твої статті „Мої зустрічі“, шостий секретар тобі відомого літвідомства якийсь Іван Кириленко написав/аж цілі два підвали... Але цікаво, де буває наш друг (Іван Кириленко. І.М.) п'ятнадцять годин на добу? Де він швендяє і в якому оточенні? Канешно, серед гудків, варстатів та робітників словоливарного „пролетарського“ цеху. Отут то й воно!“[1]

Це таки правда, що „отут то й воно“. Дотепніше важко було сказати.

Так страшенно „дотепно“ висміював „ЛЯ“ робітничу тематику і так страшенно „глибоко“ розумів він завдання пролетарської літератури. Нарешті, так „дружньо“ ставився до пролетарської організації — ВУСПП.

Якась проблема? Якесь теоретичне розрішення болючих питань нашої літератури? Стилю, форми, методи? Аж ніяк! Голе, цинічне самолюбування з свого пупа, гіпертрофічна пиха з своєї величі та з величі української культури (гісте-

[1] „Літературний Ярмарок“, кн. 7/137, 1929 р.

ричний крик про зверхність української нації та її мистецтва). Будь ласка!

„Ви звикли орієнтуватися на московське мистецтво й не знаєте, що в ньому 50% вашого, що воно починається з вашої лаври, з ваших велетнів Левицького та Боровиковського й кінчається вашим Рєпіним.

... Ти чув, що бойчукістка Оксана Павленкова зараз реформує керамічний факультет ВХУТЕІН'у? Чув? А ти чув про те, що минулої зими ВХУТЕІН висів на волосинці? Москва переконалася, що тисяча професорів ВХУТЕІН'у — це тільки армія халтурників, що їх треба добре почистити, що вузу треба дати керівника. А коли дійшло до кандидатів на цього керівника, то тільки один Бойчук був на всіх вустах [1].

Чим не гуси, що колись урятували Рим? Чим ці гуси не нагадують драйхмариних лебедів, оте пак „ґроно п'ятірне нездоланих борців", що йшло „крізь бурю й сніг"?

Так, треба сказати, „приємно згадувати запашне минуле".

А що і як рекомендувалося читачам до вжитку? Будь ласка. Найновіший і найстидкіший спосіб реклями. (В тому ж таки 8 числі „ЛЯ", стор. 133).

„Трибуналь Цівіль ухвалив: примусити громадянку Стріху Пхутюр'є піднятися або зовсім роздягтися й показатися, як мати родила... Зозе, прекрасна Зозе, не моргнувши оком, роздяглася й показала суддям і всій залі... (і т. ін.)

... Хай живе українська література!— гукнула заля й лягла біля ніг золотоволосої Зозе.

... Так то, дорогі читачі наші! Любіть своїх молодих письменників. Утворіть потрібну на їх творчість атмосферу, героїчну атмосферу! Наші молоді письменники гідні такої атмосфери. От вам приклад".

Слідом за цією „запашною реклямою" іде не менш „запашний" твір — „Чорне озеро" В. Гжицького, що рекомендується, як зразок, гідний героїчної атмосфери.

А ось іще зразок „скромної" реклями:

„Прочитали Мину Мазайла? Потисніть же руку „Літ. Ярмаркові" за те, що він не пошкодував ні сил, ні коштів, щоб дати своїм читачам цю надзвичайної краси річ. Про автора не говоритимемо: це вище за нас („ЛЯ" 6/136), 1929. Інтерм. О. Вишні).

[1] „Літ. Ярмарок" 8/138, 1929.

 А ось іще — просування „революційної" літератури в маси:

„Невже ж і Максима Рильського треба вам, читачі ви наші дорогі, „рекомендувати"? Це ж той самий Максим Рильський, що — пам'ятаєте?— колись сказав:

Я молодий і чистий,
Як вічність молодий!

Це ж той самий Максим Рильський, що давно ще, дорогі наші читачі, людей побачив:

Глянь: понад полями
Як дими встають...
Мамо, тепла мамо,
Люди, люди йдуть.

Він, Максим Рильський, і тепер, як вічність, молодий. Він, Максим Рильський, і тепер людей бачить... (і т. д.).
Читайте, читайте, товаришочки наші дорогі... („ЛЯ" 6/136), 1929, стор. 108 — 109, інтерм. О. Вишні).

А ось пекельно „глибока" філософія життя, що нею виховував „Ярмарок" своїх багатотисячних читачів. Ви ж дивіться, яка самошедша глибінь.

„Ось оправдання життя. Ось найвищий змисл, найбільша гармонія, світлий порятунок для тих, хто шукає правду життя. Шопен на сковорідках! Ваґнер на примусах. Завісу зірвано, немає більше таємниць, все ясно, все відкрито. Бетговен на м'ясорубці— чорт забирай, та це ж те саме, чого ми всі... Але тут у захопленого автора зіпсувалось щось у середині". (Інтерм. Л. Чернова).

Ми готові повірити, що не тільки автору інтермедії, а й цілому ярмаркомові „зіпсувалося щось усередині". І справді, йдучи за автором інтермедії, думаєш: „Яка тифозна курка тремтливою лапою дряпала ці рядки?" І доходиш висновку: літярмарчанська тифозна курка. *(Сміх)*. Справді бо, який радянський орган, що хоч крихту себе поважає, допуститься отаких „шикарних" дотепів:

„Теляті графуйте чи вгадала я, що Остап купив нові вишні пис... пи... до... нім і викомарює тепер за Едварда Стріху. Гапочка" („ЛЯ" 8/138), 1929).

Отже, йдучи малахіянськими шляхами в „голубую даль", „ЛЯ" ні в яку даль не зайшов, а зайшов він у справжнісінький безпорадний тупець. Трохи дивно, але це факт,

що справжню безпорадність і розгубленість перед труднощами реконструктивної доби дуже яскраво, емоційно відбив за всіх ярмарчан у одному своєму абзаці не ярмарчанин, а член ВУСПП. Це дивно, але факт. А факти річ уперта, як каже англійське прислів'я, добре відоме й самому авторові того абзацу. Послухайте його.

„І в цьому ґроні сконцентрувалася одна думка: що таке пролетарська література й які її шляхи? Де слово — одне, одиноке, яке треба сказати своїй клясі, слово, що з'єднало б у ціле мільйонову гаму почуттів, настроїв, передчуттів, вагань? І вечорами, коли надходить творча хвилина і з нічого родиться, журить нескінченне творче надхнення, ніби знаходиш відповіді на ці питання. Сам процес творення заглушає своїм багатством".

Чим не вирішення проблем пролетарської літератури? (Голоси:—Хто цей вусппівець?) Почекайте. *(Сміх)* Чим не марксистське, не більшовицьке тлумачення надхнення? Чим не високо-культурне пояснення тих творчих імпульсів, що родяться людині „з нічого"? Просто, коли надходить вечір і „журить нескінченне творче надхнення".

Отже, немає й нічого дивного, що зараз же в другому абзаці автор філософської інтермедії впадає в цілковиту прострацію.

„Але на другу днину,— пише він,— коли рядки вже встигли стати чужими, сірими, спопелілими, питєш сам себе: невже це нове, невже це одиноке, що ти дав своїй клясі?" („ЛЯ" 5/135 1929).

Факт. Мусите визнати, що це одиноке, що можуть дати ті, хто не хоче рішуче, по-більшовицькому відрізати всі свої хвости „запашного минулого", хто не стане рішуче на пролетарський шлях розвитку нашої культури, єдино для нас можливий, єдино мислимий для нас. (*Голоси:* Називай прізвища! Хто цей вусппівець?).

Товариші, наша організація ніколи не мала за своє завдання приховувати отаких „ідеологів" пролетарської літератури. Отже, ви не турбуйтесь, ми не думаємо приховувати і на цей раз.

Вусппівець, що так емоційно порушив ярмарчанську змову масок і викрив їхню суть, це тов. Володимир Юринець. (*Голоси:* Скандал! *Шум у залі*) Не заперечую. Але ми мусимо бути йому дуже вдячні, бо для нас стає зрозумілим,

 чому „Літературному Ярмаркові“ тільки й залишалося, що лаяти нас отакою сердитою лайкою:

„Засмажені на сковороді і втоплені в корякові води, вони не дохнуть, а тільки стають ще нахабніші. Ремесники, зайняті керуванням і продукцією машин, не завжди помічають їхні фиглі... („ЛЯ“ 3/133, 1929)

Здається, питання про те, хто швидше здохне,— пролетарська чи буржуазна література,— уже вирішене історією. Тому доцільно буде задресувати інтермедиста Авероеса саме до пролетаріяту, що це питання давно проголосував.

Ми тільки нагадаємо Авероесу, що хоч кухар Людовика XIV і повісився через те, що йому не вдався якийсь там совс, але ми, навіть „засмажені на сковороді і втоплені в корякові води“, не тільки не думаємо здихати від того, що „Літ. Ярмаркові“ не пощастило запаскудити всю нашу літературу, а навпаки: ми торжествуємо. Ми гордо підносимо свої прапори й заявляємо:

— І не пощастить.

Так метушився „ярмарком“ від нумера до нумера свого безпорадного альманаху. Під цвьохкання циганового батожка, під зубоскальство редакційного блазня та під задоволене потирання рук обивателя і міщанина.

Жадної творчої проблеми. Жадного поважного питання! Цілковите „благополучіє“ і трохи нервове травлення...

Аж ось у книзі десятій зацікавлюється нарешті „ЛЯ“ робітничою тематикою й подає своє ориґінальне тлумачення цієї проблеми. За „ЛЯ“ виходить, що показувати робітника на виробництві, змальовувати заводську обставу тощо — є вульґаризація і підлабузництво. Мовляв, там важко працювати, а письменник цього не знає. „Нехай, сука, піде та спробує“, як елеґантно висловлюється Копиленко у „Визволенні“. Як же треба подавати робітника? Ширше. Глибше. В ЦК партії, в Комінтерні тощо. Бо він же, мовляв, той, чия диктатура.

Філософія, що й казати, правильна. Забувають тільки, що ми сказали про це досить стисло ще на другому нашому з'їзді. Дозвольте мені прочитати уступ із стенограми.

„Чи треба повторювати, що основним нашим завданням, як письменників, є завдання вивчитись нарешті писати так, щоб зуміти показати цього героя наших днів? Показати робітника продуцента не лише економічних цінностей, а й продуцента нових думок, но-

вих ідей. Адже, робітник визначає зміст нашої епохи. Робітник є панівна постать нашого часу. Бо ж, як і в кожну епоху, думки кляси, що панує економічно, є панівні думки, так і в нашу епоху думки пролетаріяту є панівні думки. Ми це добре усвідомили собі за Марксом. Та ми ще не дійшли того, щоб ця свідомість стала нам за справжнє джерело творчости. Ми засвоїли собі лише зовнішність робітникову і подаємо його, так би мовити, з поверхні"[1]).

„ЛЯ" з великою пихою переказав це своїми словами, звульґаризувавши його теорією відриву робітника від виробництва, прихованою за прапорами Комінтерну та за дверима тресту. І все це, гадаєте, в порядку принциповому? Аж ніяк. Просто виникла потреба захистити винахідника Саву з невдалого роману „Визволення", що друкувався на той час у „ЛЯ". Про цього Саву вони так писали в одній із своїх реклям:

„... Саву винахідника, хоча цей Сава й не має на руках найсвятішого на думку вульґаризаторів знаменія, молотка чи французького ключа..."

Видать — тяжко хорі люди. Ярмаркове життя, певно, не веселе життя, коли договорилися до таких „мрачних істин". Дамо їм спокій і пошукаймо на ярмарку чогось веселішого, бадьорішого, самостійнішого та просто свіжішого.

Наш пленум мусить зацікавити, зокрема, роля тих комсомольських письменників, що кинули свою організацію і перейшли до „Пролітену", далі — до „Літературного Ярмарку", а сьогодні є в „Пролітфронті". Що робили вони в „Літ. Ярмаркові"? Адже з того, що ці письменники кинули свою організацію і перейшли до нової організації, не можна зробити апріорного припущення, що вони відразу стали чужі пролетарській літературі і пішли в „обнімочку" з „милим читальником" „Літературного Ярмарку" та з Іваном Сенченком. Навпаки. Треба, сподіватися, що комсомольські поети пішли до „Пролітену" для того, щоб переорати там дубові гряди і посіяти нове, свіже, пролетарське зерно, а зовсім не для того, щоб підписатися під ідеологією колишніх ваплітян.

Відомо, наприклад, що І. Сенченко страждав на „морську хоробу" і, яко письменник радянський, потребував

[1] „Пролетарська література за доби реконструкції". Доповідь на 2-му з'їзді ВУСПП. Вид. „Укр. Робітник", 1929, стор. 32.

 товариського втручання хоч би й тих самих молодняківців, втручання рішучого, втручання такого, що могло б збити т. Сенченка з небезпечних позицій сенченківського маринізму й допомогти йому відшукати шлях до справжньої революційної радянської літератури.

Що ж робить ця група? Очевидно, вона це й робить. Інше припущення було б дивним щодо комсомольських поетів. А втім, дамо слово тов. Масенкові. Читаю його лист до того ж таки І. Сенченка.

„Оптимістичний мій друже, Іване Сенченку, братіку мій... Покинув би мріяти про тяжкі лаври морського професора, лаври, щодо них добрі люди присовокуплять багато дохлих собак раніш, ніж професор опублікує свою дисертацію,— покинув би всю ту суєту - сует, та приїхав би, хоч на кілька день, сюди, на лоно, чи власне до джерел тихого Слобожанського Акваріюма. Полежали б на березі Слобожанської Місісіпі та може пополювали б і половили рибу...

... Село живе тихо та спокійно. Жниває, купається в Дінцеві, танцює неділями у сельбуді та гатить помаленьку греблю.

... Наприкінці, оптимістичний мій друже, Іване Сенченку, хочу гукнути:

— Хай живе наш майбутній „Пролітен“

Твій Терень Масенко[1]

Дуже зворушливо.

Бачимо, що поет з „Молодняка“ став психоідеологічним бранцем Івана Сенченка. Твій Терень Масенко! Це демонстративне освідчення не обмежується листом до „братіка Івана“. Тов. Масенко пише, крім того, спеціяльний морський вірш—„Хай гремлять і зростають порти“, присвячує його своєму новому „оптимістичному другові“, друкує в „Літературному Ярмаркові“, як дань за свої минулі молодняківські „гріхи“, як своє сьогоднішнє credo в морських питаннях.

А щоб відразу дати одкоша марксистській критиці, що може спробувати не дуже позитивно оцінити цей емоційно психо - ідеологічний „мезальянс“ та його наслідки, „ЛЯ“ дає слово такому визнаному авторитетові, як вічно юний Остап Вишня. Той єхидно запитує в інтермедії:

„Так як по - вашому? Хай гремлять і зростають порти, чи ні? Я знаю: дехто обов'язково в цьому вбачить не більше й не менше, як український імперіялізм (свят! свят! свят!)... Ну вроді якогось вовкулаки чи сіки - лялі, вови - хо“.

---

[1] „ЛЯ“ 7/137, 1929 р.

Звичайно, що пролетарська критика тепер і не поткнеться до тов. Масенка, бо ж з одного боку „братік Іван", і з другого — Остап Вишня і „сіки - лялі - вови - хо", а тов. Масенко — посередині. Неприступ.

Отже, дехто з групи комсомольських письменників опинився в полоні у „ЛЯ" і відтак почав брати участь у виробленні ярмарчанського стилю, що зветься „активний романтизм".

Цей стиль потім переходить і до Пролітфронту. А що ми також шукаємо свого стилю, то нам цікаво подивитись, що то в людей за „активний романтизм"? Коли щось путяще, то чому не повчитись? Головне, довідатися, хто є замовець того стилю і що вважається на ярмарку за початки та за джерела названого „активного романтизму". Отже, до цього й беремося.

IV

АКТИВНИЙ РОМАНТИЗМ ТА ЙОГО ЗАМОВЕЦЬ

Товариші, де а пріорі ми з найбільшим поспіхом можемо почати свої розкопки? Гадаю, що єдино певним джерелом для нас можуть стати знов таки ярмарчанські інтермедії, прологи та епілоги. Адже в них і вкладена вся езопівська мудрість ярмарчанських філософів, всі скарби їхніх теоретичних висловлювань.

Отже, з вашого дозволу встромляю заступ у цей дещо таки трухлявий ґрунт. Отверзаю скарбницю дев'ятої книги:

> „Милий читальнику! Привіт, давай твою руку і немен зі пляц. (*Сміх у залі*) У нас із тобою багато справ, багато треба поговорити, порадитись, помріяти, майнути думками під оболоки...

Як і годиться людям, коли вони шукають стиль пролетарської літератури. Отже, покищо — все йде гаразд.

> ... та дещо й спам'янути незлим, тихим словом.

І це добре. Бо таки й спам'янути є що. Гай, гай!— міг би сказати „милий читальник", розпалюючи свою пахучу люльку.

> ... ти мав велику насолоду і приємність зазнайомитись якнайближче із почесним Сенатором Ярмаркому, а саме: з Коментатором великого Стагірита сивим Авероесом, з вічно юним Остапом Вишнею, з похмурим демоном сучасности Леонідом Черновим (*сміх*

у залі) і з високо вченим філоєофом Володимиром Юринцем (*Голос:* А якже!). Так, ти справді мав велике задоволення, знайомлячися з цими мужами мудрости й гострословія, справедливо вважаючи, що чогось подібного до їх творів... ти не зустрічав в жадній із відомих тобі літератур.

Гадаю, що й з цим твердженням можна погодитись, якщо спустити з ока одну, дуже, на жаль, популярну ще серед деяких шарів суспільства літературу і справедливо зважити на велику скромність ярмарчанського проповідника, що дуже ґречно не згадує про неї жадним словом. Слухаймо ж його далі.

...Правда... на початку твій розум і твої почуття були страшенно обурені... ти, любий читачу, палав, як на вогнищі, і бігав поміж трьох сосон. Потім ти зрозумів... Згоджуємось із твоїми твердженнями, що наші *літярмарківські інтермедії, прологи та епілоги були, є і будуть підготовчою школою до майбутнього активно-романтичного мистецтва...* З цих зародків і мусить вирости активна романтика, так ти пишеш, наш любий читальнику, і твоє слово є істина.

Ну, „слава тебє тетєрю", як кажуть росіяни. Докопалися! Дійшли істини. „Милий читальник" „Літературного Ярмарку" визнав оті всі інтермедії, прологи та епілоги,— з бабою Борщихою, з цуценятами, з золотоволосою Зозе та з тифозною куркою,— за підготовчу школу до майбутнього активно - романтичного мистецтва. „Милий читальник" рішуче погодився на тому, що вони, оті інтермедії, прологи та епілоги, були, є і будуть *підготовчою* школою і т. ін. Мовляв, це тільки цвіточки, а ягідки ще будуть.

Заінтриґовані до краю, ми втрачаємо терпець і, нарешті, запитуємо:

— Та хто ж це такий, нарешті? Хто, нарешті, цей милий читальник і, кінець - кінцем, замовець активного романтизму?

Мовчанка.

— Робітник? Пролетар з індустріяльного центру? Робітник із тресту? Той, що без молотка й без французького ключа? Винахідник? Чи може робітник із тих високих установ, що про них згадувано?

... Правда, спочатку ти, ніби огрітий чимсь дебелим по лобі,— оторопів, остовпів, навіть переляканий почав кричати пробі... *(Сміх)*.

Таке читаємо ми далі й робимо з цього висновок, що „милий читальник“ — навряд щоб був пролетар (все одно, чи з ключем, чи без ключа). Той би, поперше, нізащо не дав огріти себе по лобі, а скорше огрів би (чи ключем чи й так просто) по лобі „літярмарком“ і примусив би його закричати пробі.

Так хто ж тоді цей таємничий читальник? Хто ти, вередливий замовцю активного романтизму?

> ... Півник у сірій свитці наопашки... досить елеґантно стрибнув тобі на плече і, так само елеґантно, закричав наймелодійнішим у світі голосом, кукуріку. Ти схаменувся. Де дівся твій переляк і той невдячний афект! Навпаки, стиснувши вдячно півникову лапку, ти попросив пробачення у Ярмаркому і, запаливши свою пахучу люльку, надіслав на його, Ярмаркому, адресу доплатним листом свої вірші... Отож, милий читачу, ми помирилися... Потім ти зрозумів, що й автобус і поштовий ваґон, який так швидко і точно перевозить твої поезії із Кобеляків до Ярмаркому... (*Сміх і шум у залі. Вигуки:* Аж ось він де!).

Так ми знайшли, товариші, того читальника, чиє слово для ярмарчан „є істина“.

Отже, в чому полягає для ярмарчан найголовніше лихо? Це лихо полягає в тому, що вони метушилися, відірвані від пролетаріяту і зв'язані з кобеляцьким малоросом — з пахучою люлькою в зубах та з графоманськими віршами в кишені. Він проказував їм свої уподобання, а не пролетаріят. І вони не помічали навіть, як сами ж компромітують своє гасло „активного романтизму“, не помічали, як „творчість“ їхніх же таки однодумців і спільників компромітувала їхню ж таки „романтичну ідейку“.

Але цю свою скомпромітовану „ідею“ вони, і оком не моргнувши, передають до Пролітфронту.

Насамперед вони хотять запевнити себе і всіх своїх милих читальників, що все у них гаразд і що вони почувають себе переможцями. Маніфестують вони свій настрій страшенно поетично. Читаємо в 141 книзі:

> „Привіт тобі, милий читачу! Вітає тебе редакція „Літературного Ярмарку.“ Вітає й цілком поділяє твої оптимістичні думки про дальші шляхи української революційної літератури. Ми йдемо вперед, прапори наші стрімко підвелися вгору, а наші кроки такі ясні й чіткі, як і твоя думка про український письменницький актив і про нашу критику. Ти цілком справедливо стверджуєш, що українська революційна література, точніше пролетарська, ніколи не оглядалася назад“.

З чого б це, сказати, таке раптове зречення своїх традицій згадувати „запашне минуле“? Чи не наступив буває хтонебудь зайцеві на хвіст, що він не тільки починає сірники засвічувати, а навіть нову „теорію“ висуває, за якою українська пролетарська література, всупереч будь-якому здоровому глузду, уже „ніколи не оглядається назад“. А втім — слухаймо далі, адже, ми вже до всього звикли.

... справедлива думка твоя, що сьогодні ця література уже вельми поважний та звичайний факт нашої дійсности й що вона — література пролетарська — хутко розвивається.

... Ти правду кажеш, що вісім років тому навколо Миколи Хвильового об'єдналася ціла група молодих, що тяжили до Хвильового, наслідували, переспівували, списували, і що ця група сьогодні вже переросла списування й наслідування. Вона підтяглася не одним десятком до свого керівника й становить на сьогодні основну ланку української пролетарської літератури.

Як бачите, „Ярмарок“ з притаманною йому великою... скромністю називає себе „основною ланкою“ і дуже оригінально пояснює далі керований від партії процес розвитку української пролетарської літератури. Наведемо, отже, цей скромний кавалок літературного краму, де „трішечки“ перебільшено ролю особи в історії, „трішечки“ зменшено ролю партії, але, треба гадати, на користь пролетаріятові:

... ти правий, що саме Микола Хвильовий, а не хто інший привів до української революційної прози до 20 найпотужніших сучасних письменників, найпопулярніших і найбільш підготованих до тих завдань, які ти ставиш, любий читачу, перед пролетарською літературою.

Дамо змогу самому тов. Хвильовому при нагоді розтлумачити своїм товаришам, що вони прислужуються йому не менш удало, ніж криловський ведмідь прислужився довірливому пустельникові.

Тов. Хвильовий зумів пірвати рішуче, по-більшовицькому з своїми минулими помилками, і величезну помилку роблять ті, що й тепер ще намагаються грати на тому минулому й докоряти т. Хвильовому тим минулим. Ми повинні констатувати, що отакі писання видимо розраховані на те, щоб спровокувати нерозважних критиків на такі докори та на заведення непосереднього зв'язку між минулими помилками т. Хвильового й сьогоднішньою його літературно-політичною роботою. Попереджую, що на цю провакацію ми не маємо наміру піддаватися.

А тепер, щоб підперти свої твердження про те, що деякі свої здобутки та досягнення „Літературний Ярмарок" передав до Пролітфронту і що читач, на якого має спертись Пролітфронт, це — той самий, знайомий уже нам ярмарчанський „милий читальник" з пахучою люлькою в зубах,— подаю до вашої уваги прощальну елеґію з останньої книги „Літературного Ярмарку".

— До побачення!

До побачення в інших журналах і, зокрема, шановний читачу, до побачення в новому журналі „Пролітфронт", що його перший нумер появиться цими днями (за ред. М. Куліша, І. Сенченка, Ів. Момота, Т. Масенка, Ю. Яновського, Арк. Любченка й П. Панча). Зігравши свою чималу ролю (звичайно, не без помилок), „ЛЯ" відходить в область історії. Ніколи ви, шановний читачу, не побачите вже ні цієї каруселі, що завжди розпочинала нумери „ЛЯ", ні цих малюнків на його берегах, ні петрицьких сорочок, ні ні... і т. д. І це все відходить в область історії. Так завжди було. Народжується, живе і вмирає. Шкодувати треба б було тільки в тому разі, коли б „ЛЯ" продовжував жити, покинутий основною групою своїх співробітників: його життя виродилося б у таке нікчемне, сопливе, існування, яким жевріють різні „аванґарди" з „а" і без оного.

З доручення редакції — М. Хвильовий.

Нарешті, вважаю за свій обов'язок ще раз рекомендувати шановному читачеві літературно-громадський місячник „Пролітфронт" на 1 рік — 8 крб., на 6 міс.— 4 крб 50 коп... (і т. ін.).

Отже, товариші, після цього щирого надгробного слова коло домовини „ЛЯ" ми мусимо чесно передплатити вже новий журнал, нової організації — за 8 крб. на рік — і взятися до читання його та до висновків з нього.

Але перед цим дозвольте зробити перерву, щоб відпочити й набратись духу. (*Тривалі оплески*).

ДРУГА ЧАСТИНА

V

ПРОЛІТФРОНТ

Товариші! Перед нами „Пролітфронт". Непогано виданий журнал. З обох боків — червоним по білому — українськими й латинськими літерами написано — Пролітфронт. У передмові, що зветься „До читача", сказано, „Боротьба з мистецтвом буржуазним, з ворожою нам ідеологією, в явних і прихованих формах, боротьба з фашистівською ідеологією, як, наприклад, з донцовщиною, з ідеологією,

 давно викинутою на смітник історії, з націоналістичними проявами всякого ґатунку (хвильовизм тощо) є перше бойове завдання Пролітфронту". Отже, ця частина декляації, як і ті абзаци, де мова мовиться про зв'язок з робітництвом, нас цілком задовольняють і дають нам підстави вважати нову організацію за свого політичного однодумця.

Але...

„Поклавши в основу своєї роботи пролетарську ідеологію і програмові postуляти комуністичної партії, Пролітфронт, проте, не забуває, що цю ідеологію і ці постуляти беруть за гасло тепер всі існуючі на Радянській Україні літорганізації".

Так говориться в другому абзаці передмови. І це таки свята правда. Інші організації беруть пролетарську ідеологію, кладуть в основу, але, поклавши першу цеглину, не кладуть другої, і через те шлях до пролетарської літератури залишається перед нами не зовсім забрукований, часом залишаються вибоїни, на яких можна ламати ноги.

Ми вважаємо, що пролетарська літературна організація, як це цілком правильно відзначив у своїй відповіді на привітання тов. Кириленко,— мусить іти до інтернаціонального зв'язку з братніми пролетарськими літературними організаціями всього Союзу. Пролетарська літературна організація мусить дбати про клясове об'єднання всіх національних загонів пролетарської літератури на Україні, а далі й про інтернаціональне об'єднання з братніми літературами всіх народів СРСР. У плятформі Пролітфронту про це (покищо?) нічого не сказано, отже з цього погляду плятформа нас не зовсім задовольняє.

Нарешті, літературний матеріял першої книги „Пролітфронту" також не має чогось стільки визначеного, що дало б нам підстави вважати нову організацію за пролетарську, хоч вона й має в своїх лавах письменників, що їх пролетарська громадськість справедливо вважає за зовсім близьких до пролетарської літератури, чи таки й за пролетарських.

Отже, здається ясно з Пролітфронтом? Мусимо терпляче чекати на дальше самовизначення цієї групи, по - товариському їй у цьому допомагаючи.

Якщо це ясно, то дозвольте відразу ж порядком товариської допомоги, зазначити, що ми ніяк не можемо погодитись на таке виховання пролетарських літературних кадрів, яке запроваджує в своїй практиці Пролітфронт. Тов. Епік

учора досить довго гуторив тут про виховну роботу Пролітфронту серед харківського робітництва. І нас кликав до такої праці. Дозвольте продемонструвати наслідки цього „виховання". Ось вірш робітника ДЕЗ'у Леона Деменка, уміщений у першій книзі Пролітфронту:

ПРОЩАННЯ

Край неба вечір більше не палає
Пташиний спів десь флейтами востаннє...
І кожен з нас у серці заховає
Надії жар і біль прощання.
Дніпро й Кічкас востаннє нам співають
Зеленим сумом кучерявих хвиль...
У поцілункові (ах, яд любови!) *(Сміх і шум у залі)*
Злилися ми, сховавши біль...
А місяць б'є зірчаним водограєм,
Зірки сплітає барвистими дугами...
Піду від тебе на світанку я,
Блукаючи степами та яругами. *(Шум)*.

Товариші пролітфронтівці, якщо ви так „виховуватимете" робітників і далі, то ці кадри прийдуть не до пролетарської літератури, а заблукають десь у малахіянські „голубі далі". Тоді Пролітфронт зможе сказати: „От бачите, пролетаріят такий самий, як і ми, а ви наливали". (*Сміх, оплески*).

Ми не хочемо, щоб вам трапилась така неприємна історія. Ми по - товариському застерігаємо вас від неї. Ми, відверто кажучи, не хочемо й не можемо мовчати, коли йдеться на те, що, може, через кілька чисел „Пролітфронту", ви, спираючись на подібну „творчість", скажете нам: „не шийте нам, будь ласка, ніяких ухилів та збочень від лінії пролетарської літератури, бо сам пролетаріят столичних велетнів пише так самісінько, як і ми".

Автор цитованого вірша — молодий і безперечно талановитий. Це почувається з цього вірша. Але дивіться, в який бік цей молодий автор пішов. І замість того, щоб зупинити товариша, застерегти його від небезпеки, сказати йому: „друже, не туди завертаєш", товариші охоче містять цей вірш у „Пролітфронті", пишаються з своєї виховальної роботи й кажуть: „на осінь ми введемо в українську літературу дванадцять письменників - робітників".

Це прекрасно, що товариші взялися нарешті до тієї роботи, яку до цього часу доводилося робити самій нашій організації. 12 письменників - робітників — це ж ціла

 нова література! Отже, ми ніяк не хочемо сперечатися про число, хоч воно трохи й дивне і ніби аж євангельське. Але мусимо попередити, що, коли ці 12 робітників принесуть подібні 12 віршів, то перед пролетарською літературою постане серйозна небезпека. (*З місця:* Це письменникозаготівлі). Трохи нагадує. Чи пощастить тільки виконати? (*З місця:* Він не так написав, вірші перероблені Аркадієм Любченком). Не знаю таємниць Пролітфронтівської ляборатії, не знаю, чи тут прикладено редакторського олівця, чи ні,— розглядаю цей факт, як він є. А факт цей ми не можемо визнати за факт пролетарської літератури. Це її антипод. І треба було застерегти від цього товариша, а не вкидатися в апологетику любовних хемікалів, після яких людина починає блукати степами та яругами. Я гадаю, що пленум висловиться проти такої виховальної роботи Пролітфронту. (*Голоси:* Правильно!).

Висновок. Ми ще не маємо достатніх підстав, при всьому нашому щирому бажанні, назвати Пролітфронт організацією пролетарською, хоч і знаємо, що в ній є пролетарські письменники: ми мусимо зробити ті застереження, що я тут виклав, сподіваючись не на гірше, а на краще, не на те, що Пролітфронт образиться, а на те, що він зрозуміє, а коли зрозуміє й доведе це творчістю своєю, то тоді цілком природно розв'яжеться питання про щільнішу консолідацію сил. На цьому можна кінчити про Пролітфронт і перейти до дальших питань. (*Голос з місця:* Записка).

Товариші, автор цитованого від мене віршу подав мені таку записку:

„Я подав декілька віршів Любченкові, він вибрав два вірші і в вірші „Прощання" встановлено: „Ах, яд любови". *(Бурхливі оплески. Шум, вигуки)*.

(*З місця:* Треба надіслати привітання! *(Оплески)*.

Привітання? Я гадаю, що воно буде зайве: адже Пролітфронт і, зокрема, т. А. Любченко знають і так, що ВУСПП дуже цінує їхні заслуги перед пролетарською літературою. Щождо їхньої відсутности на цьому засіданні нашого пленуму, то тут справді доводиться пошкодувати. Вислухати дуже змістовне й не менш повчальне привітання від клюбу пролетарського студентства, не кажу вже про цю записку, було б для товаришів пролітфронтівців дуже корисно,

Та, певне, вони так перевантажені виховальною роботою серед харківського робітництва, що не змогли прийти. Але треба сподіватися, що вони свого часу прийдуть.

VI

ДИСЛЬОКАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНИХ СИЛ

Отже, товариші, на сьогодні топографічна мапа української радянської літератури виглядає так. У центрі ми бачимо основну організацію ВУСПП—передовий загін пролетарської літератури, з її секціями національних меншостей — еврейською та російською, організацію, що репрезентує пролетарську літературу України у всесоюзному штабі пролетарської літератури — ВОАПП, а також у міжнародньому бюрі революційної літератури. Організацію масову, зв'язану найміцнішими зв'язками з індустріяльною периферією, організацію, що цілком закономірно зростає під проводом комуністичної партії — творчо й зміцнюється організаційно, а відтак, послідовно йде до нових боїв за гегемонію пролетарської літератури.

В роботі окремих членів ВУСПП, в тому числі й наших керівних органів і наших друкованих органів, були і є *значні* помилки, але основне спрямовання організації від часу нашого 2-го з'їзду до сьогоднішнього пленуму, як і від першого дня існування ВУСПП, не розминалось і не розминається з намічуваним від партії пролетарським шляхом розвитку нашої культури.

Ідучи цим шляхом і надалі, продовжуючи з такою ж непримиренністю боротися за принципові засади пролетарської літератури і створюючи нові літературні факти, гідні уваги пролетаріяту, ВУСПП щодалі, то з більшими наслідками, з більшою ефективністю виконуватиме поставлені перед нами завдання реконструктивної доби.

Поруч із нами б'ється за гегемонію пролетарської літератури наш найближчий спільник і бойовий товариш — Всеукраїнська спілка комсомольських письменників „Молодняк“. Якщо й траплялася коли в нашій спільній роботі і боротьбі будь-яка некоординованість акції, то її можна покласти на карб хібащо нашого невміння добре керувати, добре налагоджувати дружні взаємини, але *не можна* розглядати, як розходження в *основних* принципових настановленнях обох організацій. До повної консолідації

 сил ВУСПП і „Молодняк“ ідуть цілком послідовно, під одним прапором. На наступному секретаріяті ВОАПП буде практично розв'язано питання про вступ „Молодняка“ до ВОАПП.

Далі — Всеукраїнська спілка пролетарсько - селянських письменників „Плуг“, яка активно допомагає нам у нашій боротьбі за гегемонію пролетарської літератури своєю роботою, своєю значною продукцією, що за останній час особливо зросла. (Згадуваний уже роман С. Божка „В степах“, повість Хуторського „Трактори“, повість Добровольського „Залізний кінь“, Вільхового — „Зелена фабрика“ тощо).

Останній рік бльокувалася з нами група „лівих“ — „Нова ґенерація“, яка нещодавно заявила через пресу про своє бажання вступити до нашої організації. Про це має докладно говорити в своїй доповіді тов. Кириленко, я тільки хочу зазначити наперед, що справжня консолідація сил у нас може відбутися лише на ґрунті рішучого засудження від „НҐ“ ідеологічних вад у її попередній роботі й цілковитого визнання, як обов'язкової для себе, ідеологічної й творчої плятформи ВУСПП. Без цього ми собі не уявляємо вступу „НҐ“ до нашої організації.

Як одного з найближчих своїх спільників, маємо організацію революційних письменників „Західня Україна“, яка останнім часом, від моменту свого з'їзду, виразно стала на пролетарські позиції і відповідно до цього переглянула свої лави й звільнила їх від елементів, чужих пролетарській літературі. Отже, нині з „Західньою Україною“ у нас створився справді міцний, щільний зв'язок.

Зманіфестувала себе, як зовсім близьку до завдань реконструктивної доби, нова техно - мистецька група „А“. На жаль, вона ще не встигла підперти свою декларацію літературними фактами. Отже, для добросусідських взаємин з нею покищо є лише одна підстава — згадана декларація. Той факт, що наш пленум вітав від ім'я „групи А“ тов. Смоліч, автор „Фалшивої Мельпомени“, свідчить, мені здається, про те, що ця організація справді має намір дружньо з нами працювати.

Нарешті, маємо нову організацію — Пролітфронт, що оголосив себе в пресі за політичного однодумця ВУСПП і взяв, отже, на себе зобов'язання битися разом із нами проти літератури буржуазної, націоналістичної, упадни-

цької, за літературу пролетарську, за її творчі шляхи й методи, за її ідейну гегемонію. Залишається не тільки чекати на виконання цих великих зобов'язань, а й допомагати товаришам.

Всі ці організації об'єднує Всеукраїнська федерація революційних радянських письменників, що ближчим часом повинна нарешті розгорнути свою роботу, в якій ВУСПП мусить узяти найактивнішу участь.

Так виглядає на сьогодні дисльокація живих радянських літературних сил на Україні. Про небіжчиків ми вже говорили. Їхні свіжі горбки — уже за лінією фронту. Там поміж них і горбок Поліщукового „Аванґарду". На 2 - му з'їзді ВУСПП ми говорили про нього, аналізувавши його шлях: „річ в тому, щоб позбутися своїх тяжких хиб, вилікуватися від тамар та від „варстатів", зростися з радянською революційною дійсністю, взяти курс справді на індустріялізацію, а не на міщанське, дрібнобуржуазне триндикання. Вилікуються — їм же краще буде. Не вилікуються — революція не загине"[1].

На жаль, вони не вилікувались, докотились до брудного порнографізму та ганебних антипролетарських „афоризмів" і на цій межі загинули. Але не треба забувати, що клясова боротьба в літературі не лише не припиняється, а навпаки — загострюється і має загострюватись так само, як загострюється вона на всіх ділянках життя нашого Союзу.

Борючись проти явного і прихованого клясового ворога в літературі, ми мусимо вперто шукати художню методу пролетарської літератури, поглиблюючи свій марксистсько - ленінський світоглад, мусимо виборювати й вдосконалювати свій стиль.

VII

СТИЛЬ І ХУДОЖНЯ МЕТОДА

Про шукання стилю пролетарської літератури, про нашу художню методу, як органічну частину стилю, ширше стоятиме питання на осінньому пленумі. Мені доведеться зараз зачепити ці питання лише побіжно.

Наші вуспівські теоретики давно вже оголосили і досить одностайно відстоювали до цього часу пролетарський

[1] „Пролет. літ. за доби реконструкції", стор. 121.

пр. реалізм і активний романтизм

 реалізм, як стиль, що має стати панівним у нашій літературі. Це було певне випередження процесу, бо про викінчений такий стиль ми ще говорити не можемо.

Дехто називав цей стиль діялектичним реалізмом, а дехто, як запевняє Пролітфронт,— монументальним. Мені здається, що термін „монументальний реалізм“ виник був не в літературі, а — на театрі, поруч із такими ж невиразними термінами, як „умовний реалізм“, „конструктивний реалізм“, „експресивний реалізм“ тощо; в літературі, принаймні, ніхто з наших вусппівських теоретиків цього терміну не виставляв і такого просто собі „монументального“ реалізму не пропаґував. Гаслом ВУСПП був пролетарський реалізм, термін, що тенденцію його легко зрозуміти кожній неупередженій людині. Він значить — пролетарський матеріялістичний революційний світогляд, і звідси шукання засобів реалістичного зображення життя за марксистсько-ленінською діялектичною методою. Це перша, визначена від нашої організації, лінія стилевих шукань.

Друга лінія ішла від „Літературного Ярмарку“. Я вже казав у попередніх розділах доповіді, що гасло „активного романтизму“, що проголосив був „ЛЯ“, нині перебрав Пролітфронт, і з цією спадщиною виступає нова організація уже в першій книзі свого журналу, як супротивник пролетарського реалізму.

Отже на сьогодні визначились найбільш виразно ці дві лінії. Визначились вони стільки виразно, що дехто з товаришів ладен звести всю клясову боротьбу в літературі до боротьби за стиль, або до боротьби стилів.

Я мушу тут застерегти товаришів від цієї помилки. Ми не можемо пристати на той погляд, що клясова боротьба в літературі обмежується стилевими змаганнями. Щойно вчора Івченків роман „Робітні сили“ стояв на полицях робітничих бібліотек, а можливо, що й сьогодні він ще стоїть на деяких полицях. Тов. Рабічев демонстрував нам захоплені відгуки на цей роман з боку жінок службовців тощо. Очевидно, цей роман потрапляє і в робітничі маси і там, отже, виконує свою шкідницьку ролю. Зовсім недавно ми були свідками поліщукіяди, недавно також чули міркування Ванченкової „Гнідої кобили“, чули Осьмаччин „клекіт“. Хіба ми певні, що завтра не вийде нова подібна книжка? (На жаль, редактори наших видавництв неуважно стежать за тим, що вони друкують). Отже, мусимо під-

креслити, що зводити клясову боротьбу в літературі тільки до боротьби стилевих напрямків та стилевих шукань ніяк не доводиться.

Що у нас на цій ділянці роботи були помилки — це факт. Порядком самокритики мусимо їх визнати. Траплялися огріхи в критичній роботі т. Я. Савченка й досить помітні. Далі тов. Доленґо припустився був помилки, коли розглядав уперше „Робітні сили“, і не дав належної оцінки цього роману.

Вже в другій своїй статті він виправився, але знов таки не цілком,— ще й тут залишив підстави для кривотлумачення, заявивши, що з Івченка — невитриманий буржуазний письменник.

Що це значить? Це значить за Доленґом, що стилем своїм Івченко не цілком буржуазний письменник, що він засвоїв методу пролетарської літератури. Але ж він цією методою орудує проти пролетарської літератури. Він засвоює від своїх ворогів діялектичну методу, отже, з нього, мовляв, невитриманий буржуазний письменник. Непоінформований читач може взяти твердження тов. Доленґа за чисту монету і сказати: „з Івченка, якщо не цілком радянський, то й не цілком буржуазний письменник, так собі — середній, і тому можна його спокійно читати“.

Тимчасом треба було просто сказати, що Івченко — буржуазний письменник і тим небезпечніший для нас, що для протяганяя своїх буржуазних ідейок він використовує надбання радянської літератури.

Треба, товариші, більш чітко, по-марксистському визначати соціологічний еквівалент твору. Інакше ми можемо збитися на манівці.

Що наша боротьба на літературному фронті поглиблюється, що в процесі її виникають проблеми глибокого філософського характеру, цього ніхто не може заперечити. Але зводити клясову боротьбу в літературі тільки до боротьби стилів — не можна. Часом ворог одверто ставить собі суто політичні завдання, полишаючи на боці будь-які проблеми стилю.

Щоправда, я вже сказав раніше й зараз повторюю, що стиль ми розуміємо, як конденсоване виявлення цілого світогляду письменника. З цього погляду твердження про те, що клясова боротьба в літературі — є боротьба стилів, має рацію. Та не треба забувати, що не завжди нам дово-

 диться мати діло з такими ворожими нам творами, де авторів світогляд одверто змагається з світоглядом читачевим. За доби диктатури пролетаріяту буржуазному письменникові, зокрема, скажімо, куркульському письменникові, що живе в пролетарській державі, доводиться ховати свій світогляд яко мога далі. Натомість ми маємо до діла з складною соціяльною мімікрією, яко з характеристичним засобом ворожого нам світогляду. Нічого дивного не буде, коли такий куркульський письменник чи, просто кажучи — буржуазний письменник запорошить очі критикові й читачеві такими „стилевими елементами", що на перший погляд мають щось спільне з пролетарською літературою.

Та чи це дає нам будь-які підстави сказати, що з такого письменника — невитриманий буржуа, чи невитриманий аґент куркульства? Навпаки! До витриманости його буржуазного світогляду (куркульського, ідеалістичного чи якого іншого) додається ще уміння приховувати цей світогляд і прищеплювати його складними „окольними,— шляхами.

Зрозуміла річ, що за такої розбіжности поміж певним світоглядом і непевною для нього формою викладу — твір виходить антихудожній. (Приклад хоч би ті ж таки „Робітні сили"). Але це питання вже дещо іншого порядку.

Зараз нам треба погодитись на тому, що стиль нашої доби, стиль пролетарської літератури, стиль, як світогляд, ми не можемо вкласти в рямці будь-якого з тих „измів", що нині користуються з усіх прав громадянства і фігурують в наших критичних та літературознавчих працях.

Коли ми вживали термін — пролетарський реалізм, то це скорше був „робочий термін", в кожному разі — умовний. Без стерна й без напрямку пролетарська література не може залишитись ні на хвилину. Отже, їй потрібен, скажуть, стилевий „ярлик"? Ми скажемо — їй потрібен отой самий „робочий термін", що за нього правив і правитиме, доки ми не виробимо нового терміну, що найбільш відповідатиме новому стилю, — пролетарський реалізм.

Чи значить це, що всі вусппівські твори позначені саме тим стилем, що ми його звемо пролетарський реалізм? І з другого боку, чи значить це, що всі твори, які не підходять під це визначення, ми мусимо відкинути за межу пролетарської літератури? Нарешті, чи маємо ми хоч один

твір будь-якого українського пролетарського письменника, який міг би стати нам за зразок пролетарського реалізму?

На всі три запитання доводиться відповісти одним — ні. І це цілком зрозуміло. Адже ми тільки шукаємо справжнього стилю пролетарськой літератури. Ми ще боремось за нього. І боремось не тільки з супротивниками пролетарського реалізму з інших організацій, а ще й з власними тенденціями, що, часом, далеко відбігають проклямованого від нас стилю.

Це не повинно ні лякати, ні зупиняти нас. Реалістична стилева домінанта, що відповідає революційному матеріялістичному світоглядові пролетаріяту, мусить перемогти, переможе і, безперечно, ляже в основу нового стилю, стилю пролетарської літератури.

Тов. Момот у статті „Стиль чи стилізація“ („Пролітфронт“, № 1) слушно зазначив, що „серед наших письменників дуже важко знайти ортодоксального романтика, як важко знайти справжнього реаліста“. Тов. Момот, як видно, сумлінно працював коло тих питань, що їх він зачіпає в статті. І дуже приємно відзначити, що в інших місцях статті автор підноситься на справжню принципову височінь розроблюваних питань. Але тим більше прикро й неприємно стає за тов. Момота, коли традиції „Літературного Ярмарку“— не хочемо гадати, що вони стануть і за традиції Пролітфронту — тягнуть його до безпринципних, дешевих нападів на той стиль, що його пропаґує Всеукраїнська спілка пролетарських письменників.

Не любить тов. Момот пролетарського реалізму, навіть у лапки бере слово пролетарський. Та це, зрештою, його справа. Може він ще з дитинства романтик. Але навіщо здалося тов. Момотові виявляти свій романтичний фанатизм і свою відданість Пролітфронтові такими... „громами“ на адресу пролетарського реалізму, як ось хоч би оцей:

„Характерною ознакою „пролетарського“ реалізму є культивування психологізму, пасивного самоспоглядання, примату рефлексії в настроях і вольовій активності героя — ось панацея цього художнього напрямку“...

Звідки це ви взяли, шановний товаришу Момоте? Чи не здається вам, що ця брехенька пошита білими нитками? 111

 І взагалі, чи не гадаєте ви, що є далеко більше підстав прочитати це місце з вашої статті отак:

„Характерною ознакою так званого „активного“ романтизму є культивування психологізму, пасивного самоспоглядання, примат рефлексії в настроях і вольовій активності героя і т. ін.

Адже, правда — воно так краще звучить? Та й хіба не доводить літературний матеріял ваших „соратників“, що це визначення пасує більше до „активного“ романтизму, ніж до пролетарського реалізму? А загалом — поганий спосіб полеміки. Ярмарчанський. Не варто до нього вдаватися.

Ви б краще повчилися тієї впертости, настирливости і невтомности, з якою працює вусппівська теоретична думка коло питань стилю пролетарської літератури. Ніхто інший, як вусппівські теоретики, переробили вже силу важкої чорнової роботи коло цих питань. З наслідків цієї роботи уже може дещо користатися ціла радянська література.

Цілком зрозуміло, що була в нас і плутанина на цьому шляху. Є ще й зараз плутанина серед наших теоретиків. Є дискусійні твердження і в тов. Коваленка, і в тов. Доленґа, і в тов. Клоччі. (*Шеремет*: Крім Микитенка). Правильно. Адже в нашій організації є лише одна безгрішна людина — поет Шеремет. (*Сміх*). Решта всі можуть помилятися. І коли б Микитенко вдався в теоретичні дослідження стилю, то так само наробив би спочатку помилок. (т. *Коваленко*: Де ж ця плутанина?).

Тов. Коваленко запитує: де ця плутанина? Будь ласка. Як вам здаються отакі місця із праць тов. Клоччі? В одному місці він пише: „Романтика, як патос соціялістичного будівництва, патос боротьби за новий побут і за нову людину, може і п о в и н н а увійти складовою частиною до реалістичного стилю. Романтизм, як світогляд, треба відкинути“. В іншому місці (передмова до книжки Д. Чепурного „Комсомольські будні“) читаємо вже таке: „Це революційний романтизм, що полягає в підкресленні живодайних, актуальних сил дійсности, у патосі перемоги нового над старим, в життьовій бадьорості... такий романтизм можемо виправдати“.

А ось твердження тов. Коваленка: „Вважаємо, що *героїку* найкраще виявляє *пролетарський реалізм* показом живої дійсности, з її живою і революційною перспективою“.

Чи не ясно, що тут між двома нашими теоретиками, а в одного із них навіть із самим собою, немає цілковитої згоди? Якщо додати сюди ще праці т. Кулика, а з другого боку — т.т. Доленґа, Савченка, то розбіжність думок буде ще більша.

Таку саму розбіжність бачимо ми і в стилевих шуканнях наших письменників.

Романтичні уступи, часом, спокійно посідають місце на реалістичних полотнищах і навпаки.

Ця еклектика хоч є і зрозуміла на даній стадії розвитку нашої літератури, але вона ще більше свідчить про те, що стиль пролетарської літератури не може вкластися в рямці жадного із згадуваних „ізмів". Ми мусимо ще багато сил докласти, багато і вперто попрацювати коло цих питань, щоб стрункими теоретичними працями підперти ту реалістичну домінанту, що є і мусить бути справді домінантою нашого стилю.

Ми мусимо заходитись коло вироблення нашої художньої методи, за якою ми повинні подавати основну постать пролетарської літератури — робітника. Навколо гасла „живої людини" розгорнулася відома всім нам гостра дискусія, що не припиняється й досі, хоч раппівські теоретики в РСФРР, а також вусппівські теоретики на Україні давно вже й виправили це гасло.

Проте, пролітфронтівський теоретик, т. Момот, і досі повторює назадницькі обвинувачення „живої людини" у всіх смертних гріхах, замість уважно простудіювати бодай матеріяли першого всесоюзного з'їзду пролетарських письменників, коли виховна робота не дозволяє йому стежити за поточними матеріялами дискусії.

Треба сидіти на якомусь далекому хуторі або на острові Бирючому, щоб писати такі річі, які пише т. Момот у згадуваній уже статті: „Реалізм (пролетарський, назвемо його коваленківський, чи „ВУСППівський", як це робить Доленґо) ще не випростався з пелюшок побутовізму, з отієї статичної самоаналізи і психологізму, що п о р о д и в с о б о ю к і л ь к а р е а к ц і й н и х т е о р і й „ж и в о ї, г а р м о н і й н о ї л ю д и н и"... (Підкр. мої *І. М.*).

Хто це породив „кілька реакційних теорій"? Пролетарський реалізм? Щоб не дати т. Момотові надалі займатися „очковтирательством" про „живу, гармонійну" людину,

 „психоложество“ тощо, доведеться звернутися до матеріялів 1 - го всесоюзного з'їзду пролетарських письменників. В своїй доповіді про „столбовую дорогу пролетарской литературы“ тов. Фадєєв казав:

„Здесь привязали нам, воспользовавшись неудачным выражением одного из наших товарищей в статье по совершенно другому и совершенно конкретному поводу, рассуждения о некоем „гармоническом человеке“. Очень много говорили о „психоложестве“. Появился на сцену даже „пассеизм“ и много всяких других „изменных“ зверей. И вот, когда пришлось разворошить всю эту шелуху, то оказалось, что наша постановка вопроса о показе живого человека в литературе была все - таки самой простой и самой понятной. Ибо наша постановка вопроса сводилась к тому, что мы находимся еще на такой низкой художественной ступени, что не научились показывать людей во плоти и крови, а показываем их схематически. А нужно показывать их так, чтобы читатель верил в то, ч такие люди действительно существуют“.[1]

Оце й є ті „кілька реакційних теорій“, що ними хоробрий пролітфронтівський критик хотів побити пролетарський реалізм (та вже, за одним рипом,— і ВУСПП), а зокрема — тов. Коваленка. Три надмірні для пролітфронтівського критика завдання, з яких йому й жадного не пощастило виконати. Справді бо, що є реакційного в тому, що сказав тов. Фадєєв? Аж нічогісінько.

Воаппівські теоретики виступили проти схематизму в пролетарській літературі — з гаслом „живої людини“. Що це за гасло? Це старе ілюзіоністське гасло, безперечно, недостатнє для пролетарської літератури, але ніякою мірою для неї не шкідливе і, звичайно ж, не реакційне. Тільки Момот може вважати за зразок пролетарської літератури голу схему.

Ту схему, про яку писав тов. Лібединський 1927 р. в журналі „На лит. посту“ (№ 1, стор. 26):

„У нас люди давались так: вот комиссар такой - то. Ему надлежит обладать такими - то определенными чертами. Мы и давали ему такие - то черты и пускали в действие. Дальше — буржуа: ему надлежит обладать вот такими - то чертами. Интеллигент — то же самое: определенный трафарет — и идет в действие. Подобно тому, как с совершенно беспощадной логикой развивается геометрическая теорема, точно так же развивались у нас сюжеты“.

[1]. „Творческие пути пролетарской литературы“, II. 1929. ГИЗ РСФСР, стор. 56.

Отже, треба мати „такие - то черты“ пролітфронтівського романтика, щоб, не моргнувши оком, пришивати „реакційні теорії“ пролетарському реалізмові.

Адже з того, що гасло „живої людини“ для пролетарської літератури недостатнє, ще не значить, *що воно реакційне*. А що воно недостатнє,— про це ми давно сказали, зокрема, писав про це не раз тов. Коваленко. (*З місця:* Хоч раніше він його підтримував.) Не тільки раніше, а й зараз ми не відкидаємо того твердження, що треба показувати живу людину, а не манекена. Але ми це гасло уточнили, поглибили й специфікували. Що пролетарський письменник мусить подавати не „взагалі“ „живу людину“, а клясову людину, це зрозуміло само собою: адже, людиною справді живою може бути тільки клясова людина. В тій же таки доповіді тов. Фадєєв сказав, про це, здається, цілком виразно:

> „Теоретики „Кузницы“ на своем совещании говорили так: мол, вапповцы — за показ живого человека вообще, а мы, мол, за классового человека. Но недалеко же ушли теоретики „Кузницы“, если, имея уже лет по сорок от роду каждый и лет по пятнадцати работая в литературе, восемьдесят лет спустя после открытия Маркса они продолжают твердить только эту истину. Да, товарищи, наша постановка вопроса отнюдь не отрицает той элементарной истины, что мы должны показывать классовых людей, а не выдуманных людей.
>
> Нигде у Маркса не говорится, что классовые люди — не живые люди, а манекены. Именно живые люди—классовые люди. Из этого вы, товарищи, видите, что наша постановка вопроса была все-таки самая простая, самая понятная и она глубже всяких других проникла в сознание пролетарских писателей“(„Творч. пути прол.лит.“ II, стор. 57).

Смішними після цього видаються нам усі „реакційні теорії“ т. Момота.

Але, товариші, показуючи героя свого роману чи повісти, живу, цебто клясову людину, пролетарський письменник мусить ставити собі кожного разу специфічне завдання. Показуючи, наприклад, робітника, витриманого, стійкого революціонера, письменник не може зводити своєму героєві балянс так званих „додатних“ та „від'ємних“ якостей (як окремих категорій), якщо він не хоче сповзти на позиції ідеалістичної метафізики та позаклясового об'єктивізму. Жива людина — це єдність незчисленних протилежностей, а не альґебраїчна сума розірваних метафізичних категорій—

 „доброго“ та „злого“. Отже, балянсування цих категорій не має нічого спільного з матеріялістичною діялектикою і з художньою методою пролетарської літератури. Пролетарський письменник, насамперед, мусить чітко виявити всіма своїми художніми засобами клясову цілеспрямованість героя, отієї, пак, живої людини, виявити те найтиповіше, що робить з неї витриманого, стійкого революціонера. Діялектичне розгортання образу такої живої людини забезпечить письменника від схематизму.

На мою думку, вада „Роману Міжгір'я“ саме в тому й полягає, що автор не цілком визначив для себе специфіку головного героя — Саїд - Алі Мухтарова. Через це він показав дещо таке в своєму героєві, що не типізує його, як будівника соціялізму, а якраз навпаки: затушковує ті риси, що могли б чітко вирізьблювати лице нової людини. Це, так би мовити, зовнішня сторона. А, крім того, хибний балянс „додатних“ та „від'ємних“ рис цієї „живої людини“ порушив внутрішню діялектичну єдність образу, заперечив його третю — синтетичну якість і, таким чином, пошкодив романові, загалом кажучи, дуже видатному в нашій літературі.

Порівняння не є доказ, кажуть французи. І, загалом, Келермана важко вважати за того письменника, що в нього мусять учитися пролетарські письменники. Його роман „Тунель“ позначено всіма протиріччями капіталістичного світу, що в ньому живе й творить цей письменник. Але порівняти героя „Роману Міжгір'я“ Саїд - Алі Мухтарова до героя „Тунелю“ Мак - Алана в даному разі можна і слід.

Товариші, коли писав свій роман Келерман, то він, очевидно, оті специфічні завдання для свого героя Мак-Алана поставив. Як виглядає його герой Мак - Алан? Він виглядає крицевою людиною, що підпорядковує всі свої почуття тому основному, що є в романі —збудуванню тунелю. Кілька разів йому зривається будівництво, але він знову й знову перемагає труднощі, що залежать від примх капіталістичного ладу, від того, чи дадуть мільйонери гроші на будівництво, чи не дадуть. Робітники забивають дружину Мак - Алана. Але й по цій особистій втраті Келерманів герой не стає безвільною людиною. Він таки доводить будівництво до краю. Поїзд таки вирушає в збудований від Мак - Алана тунель. Чи можна сказати, що Мак - Алан — схе-

матичний образ, що він на котурнах? Ні, Мак - Алан не на котурнах. Тимчасом отієї суми „додатнього" та „від'ємного" в цьому образі ми не знайдемо. Це — жива клясова людина, що діє в ім'я певної мети. І я думаю, що пролетарський письменник, коли він ставить собі завдання показати революціонера, активного будівника соціялізму, мусить, крім усього, „очищати" образ свого героя від нетипового, зайвого, від всього того, що не поглиблює образ, а тільки плутає його і зводить на трафарет „живої людини", напханої абстрактними категоріями.

„Роман Міжгір'я"— перший великий твір т. Ле, перша фаза у розвиткові його, як романіста. Я думаю, що його наступний роман буде побудований за більш чіткою методою пролетарської літератури. Треба відзначити, що в його новому, історичному, романі „Наливайко", що з нього уривки друковано в двох перших книжках „Життя й революції" за цей рік, т. Ле значно зріс, як стиліст. В „Наливайкові" він дуже добре орудує словом. Я гадаю, що в „Інтеґралі", анонсованому від автора, він виправить, поглибить і зміцнить художню методу, вийде з першої фази показу „живої людини" в дальшу стадію — специфікованого завдання. Ця метода мусить стати художньою методою пролетарської літератури.

Побіжно мушу зазначити, що новий роман Ю. Лібедінського „Рождениє героя", з приводу якого зараз точиться гостра дискусія, є найяскравіший зразок того „психоложества",— що немає нічого спільного з методою пролетарської літератури. Цей роман безперечно велика помилка тов. Лібедінського.

Ось друга метода —„Постріл" Безименського. Робітничий глядач добре сприймає цю п'єсу. Соціяльний ефект від неї справді помітний. Підсилюється ударництво, збуджується ентузіязм. Робітництво реаґує на скинення поганого партбюра. Самий акт переобрання партбюра зворушує робітничого глядача і збуджує його ентузіязм. Але діялектичного розвитку типу того ж таки робітника — нового секретаря партосередку, чи Пришлецова — ми не маємо, немає руху і розвитку протиріч. Пришлецов — схема мерзотника й таким мерзотником - схемою він залишається до кінця п'єси. Так само й інші персонажі п'єси. Вони теж схеми. Тому, хоч аґітаційний ефект „Пострілу" справді помітний, всеж художню методу Безименського ми не мо-

 жемо вважати за основну методу пролетарської літератури Наша метода — це метода діялектичного матеріялізму, що не припускає будь-якої ідеалістичної схеми. (Про інші хиби „Пострілу“, як от комсомольський „аванґардизм“, я зараз говорити не маю своїм завданням).

Проміжну позицію між названими творами посідає новий роман Володимира Кузьмича „Крила“. Я не маю часу зараз його розглядати докладно, так, наприклад, як це зробив у своїй передмові до цього роману тов. Овчаров. Роман Кузьмича — справді дуже цікаве явище в пролетарській літературі.

І треба відзначити, що художня метода тов. Кузьмича попри всю необробленість його роману, є ближча до методи пролетарської літератури, ніж будьяке „психоложество“. Виробний характер роману ще більше специфікує методу т. Кузьмича.

Повертаючись до питання про стиль у цілому, ми мусимо сказати, що наша організація ВУСПП мусить боротись проти стилізації, за новий пролетарський стиль, не зв'язуючи себе на даному етапі розвитку ніякими „ізмами“, тим паче не фетишизуючи одного з них, але відстоюючи основну стилеву тенденцію епохи, саме реалістичну тенденцію, що походить із матеріялістичного світогляду пролетаріяту. Виробляючи свій стиль на ґрунті поглиблення матеріялістичного марксистсько-ленінського світогляду, ми мусимо терпляче ставитись до стилевих шукань цілої радянської літератури й не можемо припускати зневажливого, а тим паче ворожого ставлення до тих, хто не є на сьогодні стовідсотковий пролетарський реаліст.

Партія, що керує всім культурним процесом, не дає нам пашпорту на монополію одного якогось стилю. Чому? Тому, що він ще не вироблений і монополізувати його — значило б позбавити його і всю пролетарську літературу дальшого творчого розмаху. Але партія допомагає нам боротися за стиль пролетарської літератури. І ВУСПП боротиметься як на полі теоретичної думки, так і своєю художньою практикою.

Це — ті принципові точки, що їх я мав зазначити на цьому пленумі. На осінньому пленумі ці питання стоятимуть у нас далеко ширше.

Тепер кілька слів про театр.

VIII

НА ФРОНТІ ТЕАТРАЛЬНОМУ

Товариші, цілком зрозуміло, що театральний фронт притягає й мусить притягати нашу увагу. Я вже сказав, що майже всі державні театри України, завдяки активному втручанню нашої організації в театральні справи, мусіли були зорієнтуватися в літературному процесі і так чи так визначити своє ставлення до нього.

Що ж це було, насамперед, за втручання ВУСПП у справи театру? Це було творче втручання, активна допомога театрам нашою вуспівською творчістю. Коротка історія цього питання така. На останньому театральному диспуті ми побачили, що театри наші в дуже скрутному стані, що вони не мають репертуару, не мають коло чого працювати, не мають на чому зростати художньо й політично. Тоді ми поклали підтягти цей фронт і зробили це організовано. І от ви вже чули з привітання т. Шраменка, директора Одеської держдрами, вчора, на урочистому відкритті пленуму, про наслідки нашого втручання. Тов. Шраменко зазначив, що цей сезон Одеська держдрама побудувала вже переважно на драматургічному матеріялі ВУСПП. Я з свого боку додам, що театральний сезон не тільки в Одеській держдрамі, а й по всіх державних театрах України пройшов, переважно, на вусппівському драматургічному матеріялі. Крім „Березоля", звичайно. Цей театр, як вам відомо, має інші ідейно-мистецькі настановлення, відмінні від настановлень решти державних театрів. Отже, в цій „решті" — театр ім. Івана Франка, Одеська держдрама, Харківський Червонозаводський, Дніпропетровський театр Шевченківців, Державний театр ім. М. Заньковецької, Донецька держдрама тощо,— в цих театрах ішли п'єси „Диктатура", „Коммольці" Л. Первомайського, „Кам'яний острів" Корнійчука, „Постріл", члена братньої нам організації (РАПП) тов. Безименського. Це ті основні п'єси, що вимагали від режисерів та від керівників театрів орієнтації на певні ідейно-мистецькі спрямовання тієї організації, що з її лав ці п'єси вийшли. Вимагали визначення позицій театру реконструктивної доби.

 Отже, цілком природно так сталося, що найбільші наші державні театри (звичайно, крім „Березоля“) на цьому творчому ґрунті зблькувалися з нашою організацією. Треба зазначити, що з другого боку поміж театром „Березіль“ та тією групою письменників, що своєю творчістю живила позагруповий альманах „Літературний Ярмарок“, а нині переважною своєю частиною належить до Пролітфронту, також існує, коли не бльок, то неписана принципова згода. Згадаймо хочби той же таки диспут, що на ньому з фанатичною обороною березільських позицій, виголошених від т. Курбаса, виступали т.т. Хвильовий, Куліш та Фельдман. Від того часу ми мали тільки ствердження цієї згоди, а не заперечення її. В кожному разі, ніколи робота „Березоля“ не зазнавала критики з боку цієї групи письменників.

Отож, і тут, на фронті театральному, ми маємо дві супротивні лінії, що відповідають різним тенденціям розвитку театральної культури. Наше завдання — розгорнути ці тенденції, усвідомити їх і зробити для себе відповідні висновки.

Я маю на похваті один дуже цікавий документ — стенограму прилюдних зборів Одеського театрального партосередку з 12 травня 1930 року. На цих партзборах Одеська держдрама зробила звіт про свою п'ятирічну діяльність і, зокрема, про останній сезон, визначила і зформулювала свої ідейно - мистецькі настановлення, обговорила дальші шляхи й завдання театру реконструктивної доби, що ним хоче стати краща частина колективу Одеської держдрами. Цей виключного інтересу документ яскраво свідчить про те, що в державних театрах (мова тут не про „Березіль“, що є теж державний, звичайно) відбувається нині, під поглядом найсуворішої самокритики, рішучий перегляд попереднього шляху, перешиковування лав, ідейне переозброювання відповідно до завдань реконструктивної доби. Ось, наприклад, які завдання ставить собі (у своїй плятформі) Одеська держдрама. Цитую із стенограми партзборів:

... „перетворення держдрами в театр політично - функціональний, що в тематиці свого репертуару ставить і розв'язує найактуальніші проблеми клясової боротьби та соціялістичного будівництва, базуючись на творчості пролетарської драматургії; в театр ідейних колізій, що відбиває в своїй творчості боротьбу комуністичної ідеології пролетаріяту з буржуазною та дрібно - буржуазною ідеологією, з примиренським ставленням до неї та „аполі-

тичністю"; у театр організованого робітничого глядача — орієнтація на обслуговування та органічний зв'язок з основними кадрами робітництва, що не припускає ні відриву від них, ні назадництва; в театр боротьби з неґативними елементами й показу позитивних елементів радянського життя; в театр показу на сцені будівника соціялізму; в театр виробничо - експериментальний, що в своїй роботі поєднує творення мистецької продукції для пролетарського глядача з експериментуванням у напрямку шукань театрального стилю реконструктивної доби і створення своєї формальної школи; в театр виховання марксистських мистецьких кадрів; в театр власного творення шляху, що встановлює взаємини з іншими радянськими театрами через соціялістичне змагання".

Товариші, таких великих зрушень, творчих та ідеологічних, наші державні театри (про „Березіль" мова буде окремо) дійшли звичайно під впливом пролетарської суспільности. Не малу ролю в цьому процесі відігравав і продовжує відігравати також ідейно - мистецький бльок цих театрів з ВУСПП. Я гадаю, що цього ніхто не зможе та й не буде заперечувати. Отже, тут є частка нашої перемоги.

Звичайно, ми не можемо задовольнятися цими досягненнями. Ми мусимо поглиблювати нашу роботу з театром, мусимо допомогти театрові ім. І. Франка, Одеській держдрамі, Червонозаводському, Шевченківському й іншим театрам — зміцнитися на цих ідейно - мистецьких позиціях, мусимо підтримувати їх і надалі своєю продукцією, стимулювати їхні творчі шукання, допомагати їм підноситися на вищий творчий щабель. Основна тенденція дальшого розвитку цих театрів, як нам здається, ніде не розминається з тими принциповими твердженнями, що зформульовані в плятформі Одеської держдрами. А коли це так, то між нашою організацією й названими театрами творчий контакт не тільки не ослабне, а ще зміцниться, бо ж виголошену від Одеської держдрами ідеологічну плятформу ми вважаємо за правильну, цілком відповідну і співзвучну завданням нашої доби.

Нас не задовольняє лише те, що творчі питання в ній не розроблені повною мірою. Театр за тринадцять років пролетарської революції пройшов такий багатий на досвід шлях, має стільки досягнень, що нині ми можемо й повинні поставити перед нами вимогу „змички" театру з філософією. Без цього нам важко уявити собі дальший розвиток театральної культури. Це значить, що товариші художні й політичні керівники театрів мусять якнайуважніше попрацювати

коло питання про філософські висновки, що їх повинен доходити театр у своїй роботі. Цілком зрозуміло, що ця „змичка“ театру з філософією може здійснитися лише на ґрунті матеріялістичної діялектики, інакше кажучи, це має бути „змичка“ театру з філософією марксизму-ленінізму. На цьому шляху перед театром стоять іще незміряні труднощі. І подолати їх зможе театр тільки в постійному співробітництві з пролетарською літературною організацією, у нерозривному зв'язку з робітничим глядачем і при активній допомозі цілої пролетарської суспільности.

Це, товариші, одна тенденція розвитку нашої театральної культури. Тенденція, що її ми будемо не тільки підтримувати, а будемо воювати за неї, даватимемо з усією пролетарською рішучістю й непримиренністю відсіч усяким іншим тенденціям, що заходитимуть у відверту чи приховану боротьбу з нею.

IX

ШЛЯХИ „БЕРЕЗОЛЯ“.

Тепер погляньмо на той шлях, що ним іде „Березіль“. Цей театр уже давно здійснив оту, пак, „змичку“ з філософією і нині йому, так би мовити, ні до чого декларації. Основна філософська лінія цього театру виявляється в кожній новій поставі з невблаганною закономірністю. Решта театрів може лише заздрити „Березолю“ або вчитися у нього. Тим корисніше для нас розглянути цю березільську філософію. Для цього нам якнайкраще придасться стаття мистецького керівника „Березоля“, народнього артиста Республіки т. Курбаса, уміщена в № 4—5 „Радянського театру“ за 1929 рік. В ній, як нам здається, викладено не лише всі вибухові запаси, що їх зберіг т. Курбас для „переможного“ виступу проти інших театрів, а й всі головніші принципові засади філософської плятформи „Березоля“, його ідеологічне credo. Бо хоч стаття і дискусійна, і зветься вона „На дискусійний стіл“, так це ж для інших вона дискусійна, а не для т. Курбаса. Щодо себе, то тов. Курбас хоч і дуже... скромно, але все ж таки недвозначно заявляє в цій статті: „Все ж одно не сьогодні-завтра у театральній справі моя зверху буде, і, думаю, ви не настільки самозакохані, щоб цього не розуміли“,

Отже, треба вважати, що в статті „На дискусійний стіл“ для самого т. Курбаса немає нічого дискусійного. Тимчасом для нас вона дискусійна від перших рядків аж до останніх. Коли б ми послідовно, уступ за уступом, почали піддавати критиці всю статтю, то для цього нам треба було б окремий вечір. А що ми такої змоги не маємо зараз, то я зупинятимусь лише на деяких твердженнях.

Твердження № 1.

> „Коли кожна річ і так само кожний твір мистецтва не може впливати (і не впливає) безпосередньо своїм матеріялом і формою (часом менше, а часом і дужче, аніж виявленою ідеєю) на нашу психіку і так чи інакше її не організує... коли це неправильно, то чого б ми з „Березолем“ „списи ламали“. (Всі підкреслення тут і далі — мої. І. М.)

Скільки антимарксистських ріжків стирчить із цього уступу? Два. Ріжок перший — механістичний: ототожнювання кожної речі (наприклад чобота, молотка, гачка вудити рибу, кошика для паперів) з кожним мистецьким твором (наприклад, з „Паном Ралком“, „Малахієм“, „Миною Мазайлом“ тощо). Не будемо повторювати про чоботи того самого, що я вже сказав про Йогансенову „американську машину“. Адже й так ясно, що ототожнювання названих речей з „кожним мистецьким твором“ (наприклад, з літературним, чи театральним) має стільки ж спільного з марксизмом, як і тов. Йогансенова „американська машина“. Ріжок другий — метафізичний: відрив форми від змісту і надання формі функцій окремо впливати на нашу психіку „і так чи інакше“ її організувати. Ми знаємо, що діялектична метода вимагає розглядати кожну річ, як конкретне ціле, що об'єднує в собі протилежні властивості. І лише метафізик - ідеаліст може говорити про абстрактну форму, що може впливати на нашу психіку „і так чи інакше“ її організувати.

Висновок 1. Мистецький керівник „Березоля“, безперечно, страждає на небезпечну метафізичну хоробу — формалізм. Звідси — формалістичні вади в роботі керованого від нього театру. Всі ми бачимо ці вади в кожній поставі театру. В цьому уступі маємо, так би мовити, теоретичне „обґрунтування“ їх. Це „обґрунтування“ т. Курбас називає „діялектикою“ і „марксизмом“. „Отже,— пише т. Курбас,— треба діялектично, по - марксівському

міркуючи й арґументуючи, на сторінках цього журналу продиспутувати всі ці основні питання"...

На жаль, ми не бачимо нічого схожого на марксизм у тому, що сказав т. Курбас у цитованому абзаці. Але послухаймо далі.

Т в е р д ж е н я № 2.

„Коли не признавати об'єктивного факту, що мистецтво й театр на протязі життя людства зіграли ролю фактора, що відповідно до економіки, техніки виробничої та клясових інтересів свого часу прищеплював звичку і бажання до одчеканено - з а в е р ш е н о ї д і ї, о з н а ч е н о ї п о ч у т т є - ф о р м и, з а к і н ч е н о ї м и с л і - ф о р м и... та чого б ми з „Березолем", мовляв"... (і т. ін.).

В цьому уступі знов таки увесь „марксизм" т. Курбаса полягає в словах „відповідно до економіки, техніки виробничої та клясових інтересів". Решта — ідеалістична метафізика. Через брак конкретної матеріялістичної діялектики т. Курбас доходить побудування цілої ідеалістичної системи. До того ж метафізичної, а не діялектичної. Цебто — своєю „теорією" одчеканено - завершеної дії, означеної почуттє форми, закінченої мислі - форми" т. Курбас „заперечує" не лише матеріялістичну діялектику, а навіть ідеалістичну діялектику Геґеля і здійснює змичку з метафізикою. Справді бо, що таке закінчена мисль - форма? Що це за абстракція, до якої страшно приступити?

Нарешті, які це є людські почуття, що їх можна одчеканити в означену почуттє - форму, перевести в стан застиглої мислі - форми й залишити на спадщину людству? Матеріялістична діялектика Маркса і Леніна ніде щось не стверджувала цих нерухомих абстрактних категорій. Навпаки, Ленін учив нас, що істина завжди конкретна. Зрештою, ще ідеаліст Геґель говорив у своїй „Енциклопедії": „Жива й гомінлива чинність природи — затихає в тиші думки, її свіжі створіння, що втілюються в тисячі принадних і чудесних форм, сохнуть і перетворюються на безформні загальності, неначе оповивані бозформним туманом півночі". Отже, твердженням № 2 т. Курбас ще більше підсилює наш перший висновок.

В и с н о в о к № 2 ми можемо зробити такий. Ідучи за проводом філософії т. Курбаса, театр „Березіль" неминуче мусить заходити в ідеалістичний тупець. Він може

дійти такого „високого щабля“ свого філософського розвитку, що почне стверджувати існування д у х а. Відтак — вся його мистецька формалістична продукція неминуче повинна здійснити змичку з містикою. Може це вигадки? Може це просто „вусппівські штучки“ ,як полюбляють говорити березільці?

Ні. Підстави для такого застереження ми бачимо в кожній новій роботі „Березоля“ та й в розглядуваній статті т. Курбаса. Цілком відповідно до двох наведених уже тверджень, у т. Курбаса витикається й третій ріжок — „площина духа“, що він її бере окремо від „багатьох площин“ інших. Будь ласка:

Т в е р д ж е н н я № 3.

„Коли мистецький твір і вистава, п'єса тощо не є прикладом найвищої активности митця, як людини, тим самим проявом найвищої активности митця, як представника й виразника своєї кляси, тим самим через нього і самої кляси у б а г а т ь о х п л о щ и н а х і в п л о щ и н і д у х а“, то, мовляв... (і т. ін.).

В и с н о в о к № 3. Мистецький керівник „Березоля“ вважає, що кляса може виявлятися (через активність свого митця) крім багатьох інших площин (напр., техніка, соцбудівництво, Дніпрельстан) ще „і в площині духа“. Ergo: інші „площини“ існують самі по собі, а „площина духа“— сама по собі.

Оце й є „марксизм“ т. Курбаса. Дякуємо. Поставимо на ньому крапку і погляньмо ще, як дивиться т. Курбас на сьогочасного споживача мистецтва, зокрема, на споживача театрального мистецтва — на того самого пролетарського глядача, що на нього орієнтуються театр ім. Франка, Одеська держдрама, Червонозаводський та інші державні театри. Погляньмо також на те, що вважає т. Курбас за „корінь кризи“ мистецтва нашого часу.

„Був раз такий собі неґр - людоїд— розповідає т. Курбас,— і він попав якось уперше поміж цивілізованих людей. Для експерименту йому заграли великою духовою оркестрою англійський національний гімн (до речі, не казка, а факт), неґр реаґував гістерикою: він розплакався. Коли узагальнити цього неґра і п е р е н е с т и у з а г а л ь н е н о н а н а ш і м и с т е ц ь к і с п р а в и, коли прирівняти безладне й безпорадне реаґування дикуна, що звик максимум до ритму барабана і монотонної дудки, неартикульоване реаґування на несподіванку, могутню складну симфонію, то може буде зручно зробити деякі висновки, нехай на перший погляд в манері буржуазних ессаїстів. Наприклад: „воля до життя, чи воля до культури“...

В цьому уступі ми бачимо два нові вияви „марксистського" світогляду т. Курбаса. Перший вияв — узагальнення дикого неґра й перенесення цього узагальнення на наші мистецькі справи. Вияв, що й казати, „революційний“. Другий вияв — „у манері буржуазних ессаїстів“. Отже, не менш від першого „марксистський“ і не менш „революційний“.

Поговоривши далі про те, що „наше покоління мистецьке“ так глибоко втягнуто у сферу нашого будівництва, „що на безпосереднє і пряме завдання митця активізувати і фіксувати культурний процес, за етапами розвитку його бази, не вистачає ні снаги, ні зосередження“, т. Курбас, через кілька рядків, нагнічених скрухою з приводу відставання форми, котру у кращої частини „нашого покоління“ заливає зміст,— виголошує —

Твердження № 4.

„І тут виникає найбільша небезпека і прокляття всього мистецтва нашого часу і корінь його криз, бо в такому ж патосі захоплень безконечними потенціями цих років є також і глядач. І досить йому побачити на сцені у відповідний момент червоноармійця, червоний прапор, чи почути у фіналі „Інтернаціонал“ (це в кращому разі, в гіршому „Любов Ярова“), щоб оплесками розрядився мистецький акт“.

Насамперед, нам доведеться не погодитися з т. Курбасом, що як мистецький акт розряджується оплесками з появою емблеми пролетарської боротьби й перемоги, то це є прокляття всього мистецтва нашого часу і корінь його криз. Нам здається якраз навпаки: це значить, що пролетарське мистецтво виконує свою корисну соціяльну ролю — збуджує у робітничого глядача почуття клясової солідарности, ще дужче підносить його творчий ентузіязм і дає йому міцну зарядку для нових боїв за соціялізм.

Багато гірше, коли робітник у театрі позіхає з нудоти, а ще гірше, коли він і зовсім спить. Це краще робити не на „Панові Ралкові“, а вдома, в ліжку і притому — безкоштовно.

Нарешті, зовсім погано, коли робітник замість розряджувати мистецький акт оплесками, починає серйозно лая-

тись з приводу абстрактних витівок театру, що в них він, гаразд не розуміючи в чому справа, клясовим чуттям уловлює щось чуже. Коли б йому довелось отак себе почувати у всіх наших театрах, то він з більшою підставою, ніж це робить т. Курбас, міг би сказати:

— Тут виникає найбільша небезпека і прокляття всього мистецтва нашого часу. Треба буде серйозно колупнуть — у чому тут річ.

Але,— як казав т. Йогансен у „Вечірнім Радіо",— зайнятий виробленням машин, робітник не завжди помічає оті „фиґлі".

Це поперше. А подруге, очевидно, не всякий глядач укинеться в надпорив, як побачить на сцені червоноармійця або почує „Інтернаціонал". Інший якраз навпаки: тяжко засумує. А як хто, то й зовсім перестане ходити до театру. Бо ж клясова боротьба... а в тім це ж т. Курбасові відомо.

Але нам залишається не погодитись іще й з тим, що робітник так таки й плескатиме „червоній халтурі". Хай пробачить нам т. Курбас, але нам це видається за наклеп на пролетарського глядача. Він уже зріс культурно і зростає далі такими темпами, що іншому інтеліґентові не легко його й наздогнати, а вже щоб „випередити", то й зовсім важко.

Та суть наших розходжень з т. Курбасом у наведеному уступі все таки не в цьому. Зрештою, т. Курбас не заперечуватиме великого культурного зростання нашого пролетарського глядача. А суть у тому, що мистецтво, що збуджує клясову солідарність пролетаріяту, підносить його творчий ентузязм, бадьорить його, т. Курбас вважає за „циганський романс", за „пусте задавацтво, свого роду — духовну п'янку. Хмілїємо й похміляємось".

До чого можна прирівняти подібне твердження? Які висновки з нього можна зробити? Не приберу порівняння. А висновок, якщо бути логічним до краю і вірити на слово т. Курбасу, треба зробити такий:

— Не накачуйте пролетаріят патосом, бо той патос розвіється йому в першій хлібній черзі.

Або іншою мовою: дійсність не така то вже й бадьора, як ви задаєтесь. Вона швидко розвіє хміль. А тому — треба шукати „справжнього" мистецтва „для перекування того, хто тільки вчора був рабом".

Як на кого, а нам здається, що за тринадцять років пролетарської революції робітник став таким ковалем культурної революції, що перекує сьогодні кого завгодно.

Висновок № 4. Отже, і тут важко буде т. Курбасові „перекувати" реалістичні уподобання пролетарського глядача, прищепити йому любов до абстракцій, до ідеалістичної „мислі-форми", до „чистої істини", словом до всього того, що становить „могутню складну симфонію" березільського мистецтва. Скорше трапиться навпаки: „не сьогодні — завтра у театральній справі" пролетаріятове „зверху буде", а не чиє інше. Він відкине так „істину без покрова", як і „покров" (форму) без істини й рішуче зажадає діялектичної єдности, зажадає мистецтва, що орудує методою матеріялістичної діялектики, яка (діялектика) становить основу його революційного світогляду.

Казав колись Франц Мерінґ: „Як може пролетаріят захоплюватись мистецтвом, яке з дуже антихудожньою тенденцією нічого не хоче знати про те, що становить його найсправжніше й самобутнє життя! І чому він повинен бути лагіднішим, ніж буржуазія, що в дні своєї сили не хотіла нічого знати про мистецтво, як тільки воно не родилося з її духу?"[1] Я навів ці правдиві слова Мерінґа для того, щоб іще раз підкреслити, що т. Курбас може сподіватися на те, що в театральній справі його „зверху буде" лише тоді, коли мистецтво „Березоля" родитиметься з духу пролетаріяту, а не з чийогось іншого.

Менше за все ми хочемо дати комусь підстави закидати нам нівелювання великих заслуг „Березоля" і його мистецького керівника т. Курбаса. Навпаки, ми якнайщиріше віддаємо повну данину його великому талантові. Але ми так само щиро хочемо не припустити, щоб цей талант, ця культурна сила остаточно зайшла в ідеалістичний тупець, відірвалася від пролетарської суспільности й загинула. Тому ми б'ємо на сполох.

Ми ще не знаємо, що зробить т. Курбас із „Диктатури" (може, він справді виправить усі ті вади в п'єсі, що їх він зазначає в цитованій статті), але в попередній продукції „Березоля" — „Малахій", „Мина", „Ралко" й інші п'єси — ми бачили надлюдину, ніцшеанство, ідеалізм, метафізику, часом чули містичні нотки.

---

[1] Мерінґ. „Етюди", ДВУ, 1930, стор. 4.

Ось така є друга тенденція розвитку нашої театральної культури, тенденція, яку треба поборювати, рішуче навертаючи „Березіль" на той шлях, що ним має йти радянський революційний театр.

Ми б'ємо на сполох тому, що кращий театр Республіки перестає бути нашим театром. Пролетаріят живе своїм великим історичним завданням — будівництвом соціялізму, прокладанням шляхів до майбутнього безклясового комуністичного суспільства. І все, що зв'язане з цим комплексом, і тільки це, його хвилює, радує, підносить, вражає. Театр „Березіль" живе своїм окремим життям і його не обходять радощі, тривоги й труднощі життя пролетаріяту. (В продукції. Бо виступи на заводах з доповідями — то інша річ). З глибоким сумом справжнього інтеліґентського скепсису Курбас заявляє у тій самій статті: „Здавалось би, чого треба краще: мистецтво бадьорить, зогріває і т. ін. Коли б воно ще відгукувалося не те, що на всяку кампанію, а й на всяку цехову заінтересованість, то було б 100%. Але тут то й несподіваний ефект"... Мистецький твір, мовляв, „виростає, як форма, у „циганський романс" і не більше... пусте задавацтво, свого роду духовна п'янка. Хмиліємо і похмиляємось". Тікаючи від „духовної п'янки" нашого життя, мистецький керівник „Березоля" потрапляє в ідеалістичний закут мислі - форми. Ми ставимо перед нашими державними театрами вимогу поглиблення їхньої роботи, піднесення на вищий філософський щабель теоретичного мислення, але ми нагадуємо їм і разом т. Курбасові, що мислення є лише знаряддя пізнання дійсности. Обертати його на саму дійсність, значить іти не за Марксом, не за Леніном, не за філософією пролетаріяту, а за Геґелем. Тільки ідеаліст Геґель обертав знаряддя пізнання дійсности (мислення) на саму дійсність.

„Здесь мы и видим основу гегелевского идеализма и мистицизма, как они выражены у него в логике,— пише Деборін у вступній статті до І тому Геґеля.— Такое понимание истины „без покрова" допущение царства чистой мысли должно было пагубно отразиться на всей логике, в особенности же пагубно — на переходах категорий друг в друга.

Математика имеет своим предметом количественные отношения между явлениями. Она, несомненно, представляет собой самостоятельную научную дисциплину. Но мы впали бы в грубейший мистицизм, если бы допустили,

что числа, величины существуют сами по себе, существуют независимо от вещей, или что они „без покрова“ в своей „вечной сущности“, пребывали где-то до сотворения мира, а впоследствии „воплотились“ в вещи. Но именно из этого мистического абсурда исходит Гегель, когда он постулирует существование царства чистой мысли“[1].

З чого виходить т. Курбас, постулюючи „закінчену мисль-форму“ та славнозвісну „площину духа“, не важко зробити висновок. І через те, що для нас цей висновок — ясний, ми б'ємо на сполох.

Нарешті, останнє — на перший погляд, особисте. Але це тільки на перший погляд. Справді воно має громадський інтерес, воно, безперечно, пов'язане з усіма концепціями Курбаса, і тому я дозволю собі на нашому пленумі зачепити його. Справа ходить про дальші шляхи розвитку нашої драматургії, зокрема — про роботу члена ВУСПП Микитенка. Курбас дуже „дотепно“ підозрює, що „Диктатура“ була написана з спеціяльною метою зробити шкоду нашим літературним супротивникам. „Може так воно було: мистецтво, як засіб міжгрупової політички?“ — запитує він у тій же таки статті. І от, щоб урятувати „великий драматургічний темперамент автора“ від цих хибних шляхів надалі, т. Курбас просто так і заявляє:

> „Написав Микитенко п'єсу. Хоч він в драматургії тільки себе покищо пробує,— одначе, вже з цієї спроби можна з певністю сказати, що при певних обставинах (напр., коли він по лінії свого ремества письменницького найде собі другу компанію, не розриваючи, коли хоче, по політичній лінії зв'язки з тими, що його на сьогодні у всіх відношеннях формують. *(Сміх, шум у залі)*.— Микитенко може стати одним з найкращих драматургів нашої доби“.[2]

(Голоси: Спасибі йому!) Товариші, не хочу тут пояснювати т. Курбасові ту абеткову істину, що бути політично з одними, а літературно — з „другою компанією“ може тільки безнадійний обиватель, а не пролетарський письменник. *(Сміх, оплески)*.

Не хочу пояснювати тому, що це ясно й так, і незручно навіть пояснювати це мистецькому керівникові радянського театру. Але, не маючи підстав сумніватися в щирості т. Кур-

---

[1] Гегель. Сочинения. Т. I. Москва, 1929. Вступна ст. А. Деборина „Гегель и диалектический материализм“, ст. XX.

[2] Радянський театр, № 4—5, Л. Курбас „На дискусійний стіл“ стор. 14.

баса, я дивуюся з одного. Тов. Курбас узяв „Диктатуру“ до репертуару свого театру. Цим самим він не словами, а ділом засвідчив, що ця п'єса (хоч вона й має багато хиб) гідна його уваги, висловлюючись відповідним високим штилем. Так невжеж неясно тов. Курбасові, що для написання цієї п'єси мене зформувала саме пролетарська суспільність та моя організація ВУСПП, що йде за проводом комуністичної партії, а не якась „друга компанія“?

Невже неясно, що, бувши в „другій компанії“, я б неодмінно й неминуче написав не „Диктатуру“, а „Народнього Малахія“, або „Мину Мазайла“, або „Заповіт пана Ралка“. Може б моя п'єса не була така геніяльна, як названі п'єси, але вона, безперечно, була б написана в тій самій „площині духа“, що й названі п'єси. Бо ж мусить бути ясно т. Курбасові, що „97“ Кулішеві з'явилися тоді, коли драматург був з н а м и в Одеському ГАРТ'і, а „Народній Малахій“ та „Мина“— тоді, коли він пірвав з ГАРТ'ом і перейшов до „другої компанії“. Якщо й це неясно, тоді я дозволю собі відповісти Леніновими словами:“... „можна тільки дивуватися, до якої міри люди можуть не відрізняти того, що говорить на їхню користь, від того, що жорстоко їх побиває“.[1]

Кінчаю про театр. Загальний висновок треба зробити такий. Спроба бльокування державних театрів з нашою організацією дала позитивні наслідки. Вона стимулювала розвиток вусппівської драматургії. Треба відзначити тут, що й „Диктатура“ й „Коммольці“ свою появу мають завдячувати насамперед театрові ім. Франка та Одеській держдрамі. Треба відзначити також і те, що коли тільки писалися наші п'єси, уже тоді Одеська держдрама, театр ім. Франка, Червонозаводський та інші театри, віривши в сили пролетарської літературної організації, оголосили, що вони візьмуть ці п'єси до свого репертуару. Ці театри, повіривши в сили пролетарської літературної організації, поставившись до них без інтеліґентського скепсису, не помилилися. Не помилилася також і наша організація, встановивши творчий бльок із цими театрами. Ідейно - мистецька лінія їхня значно вирівнялася. Треба, щоб наша перша спроба не застигла на мертвій точці. Треба продовжити наш наступ на театральному фронті. Треба своєю драматургічною продукцією за-

[1] Л е н і н. Т. I, стор. 70. Вид. III,

 повнити той разючий прорив, що стався на цьому фронті. Треба рішуче виступити проти „заповітів“, проти ідеалістичної надлюдини, проти такого розв'язування національного питання, яке ми бачили в „Березолі“,— за образи живих будівників соціялізму, за театр революції, за діялектико - матеріялістичну лінію нашого театру!

І ми сподіваємось, що кращий театр Республіки — „Березіль“ змушений буде переглянути свою творчу методу, свою філософію, свої ідейні спрямовання і замість боротьби з нами стане на шлях співробітництва, яке ми, безперечно, привітаємо. Наше бо завдання — не перманентна боротьба з „Березолем“ і його мистецьким керівником, а винайдення найкращих шляхів допомоги цьому театрові. Шляхів не безпринципних, не примиренських, а гостро принципових, що тільки й можуть привести нас до бажаних наслідків.

X

Товариші, багато хиб і огріхів було в нашій роботі. Ми засудили неправильну Доленґову оцінку „Робітних сил“. Ми засудили політичні помилки „Літературної газети“. Про них писав у „Комуністі“ тов. Кулик. Ми реаґували також на дрібніші хиби в роботі окремих членів нашої організації. Самокритика розгорнулася в нас досить широко, але ще недостатньо. Ми ще не встигаємо, часом, виправляти всі свої помилки. А виправляти їх нам треба негайно, бо кожна помилка в роботі пролетарської організації важить дуже багато й відбивається на цілому фронті радянської літератури. Ми, наприклад, так і не встигли дати правильної марксівської оцінки останній роботі т. Довженка „Земля“. А неправильна оцінка, що її дав цьому фільмові в „Житті й революції“ член ВУСПП Я. Савченко, так і не дістала від нас належної критики. Багато було в нас огріхів також і організаційного порядку. Секретаріят наш через низку причин, головне, через перевантаженість, працював останнім часом дуже погано. Зв'язок з нашими організаціями — київською, одеською, дніпропетровською, миколаївською — підупав. Ми не листуємося з ними, мляво керуємо їхньою работою. Всі ці хиби треба усунути якнайшвидше.

Треба також, і це насамперед, підсилити нашу масову роботу. Не беруся докладніше до цього питання — будемо

слухати спеціяльну доповідь тов. Ле про масову роботу, проте відзначу спад масової вусппівської роботи у самій столиці, де працює найбільша, харківська, організація ВУСПП. Останнім часом так сталося, що пролітфронтівці, які тільки вчора народилися,— керують літгуртками на заводах, а вусппівці — ні.

Тов. Кириленко у відповіді на привітання слушно відзначив що ми маємо величезний досвід масової роботи, що від масової роботи в широких маштабах по всіх індустріяльних центрах України ми ніколи не відривалися. Нашу масову роботу свідчили також представники пролетарського студентства. Але в столиці, товариші, в нас вусппівська масова робота недосить розгорнута. Треба членам харківської організації взятися до постійного керівництва літературними гуртками на заводах, треба засукати рукава й цілою організацією заходитися коло виховання пролетарських літературних кадрів.

Клясова боротьба загострюється на всіх ділянках соціялістичного будівництва. Пролетарська література мусить бути готова щохвилини до бою з клясовим ворогом, що захоче виступити на нашому культурному терені. Ми мусимо дбати за чіткість нашого шляху. Мусимо ще міцніше зімкнути наші лави з братньою пролетарською літературою всіх народів СРСР — у всесоюзному штабі пролетарської літератури, ВОАПП. Єдиним клясовим фронтом, з повною вірою в свої сили й можливості, з цілковитою відданістю справі соціялістичної перебудови життя цілої країни, все глибше й глибше усвідомлюючи завдання, що їх ставить перед нами комуністична партія, вирушаймо далі — до цілковитої й остаточної гегемонії пролетарської літератури. *(Тривалі оплески)*.

21 - V — 30 р.

Будинок літератури
ім. В. Блакитного

І. МИКИТЕНКО

„ЛІВЕ“ ШАХРАЙСТВО

РЕПЛІКА НА ОПОВІСТКУ „НҐ“

I

У „Вістях“ з 22 - VI - 30 з'явилася досить... „ориґінальна“ нотатка — „Нова ґенерація на новому етапі — ОППУ“. Цією нотаткою „бюро ОППУ“ сповіщає радянську суспільність про те, що збори „нової ґенерації“ „вирішили перейменувати організацію в „Об'єднання пролетарських письменників України — скорочено ОППУ („Нова ґенерація“). ОППУ це не нова організація, це „Нова ґенерація“ на новому етапі своєї роботи“.

От і все. Легко і просто. Учора була „ліво“ - інтеліґентська попутницька група, а сьогодні це вже „об'єднання пролетарських письменників України“. Так легко і просто зроблено, що притягає до себе увагу насамперед спритністю рук. Проте, раніше нам доведеться вдатися до „історії питання“, а потім уже повернутися до згадальної нотатки.

„Ліво“ - інтеліґентська група „НҐ“ виникла 1927 року, як нащадок і спадкоємець деструкторських традицій українського футуризму, що виступав до того часу під різними назвами — „панфутуризм“, „комункульт“, АСКК і більших завдань для себе, як ховати мистецтво („Катафалк мистецтва“) дуже довгий час не знаходив. Принаймні добрих вісім - десять років.

Аж 1925 року, на останньому пленумі ГАРТ'у, після якого ця перша спілка пролетарських письменників на Україні розпалася, представник „Комункульту“ т. Слісаренко заявив був про бажання „лівих“ пошукати спільної мови з пролетарськими письменниками. Але після цього дійшов розвалу і сам „Комункульт“. Гола деструкція, що її проповідували „ліві“, очевидячки, не могла стати за ідеологічний ґрунт для письменників радянської країни.

Та ось року 1927 Михайль Семенко віджививлює рештки футуризму, збирає нові кадри, часом випадкові — у футуризмі зокрема, а в літературі взагалі — часом такі, що випливали на літературні води лише завдяки тому, що барабанно - деструктивною „формою“ вони сяк - так приховували убозство думки й зовсім лихенький соціяльний зміст

своєї творчости, а часом і здібні молоді сили, — і з ними разом утворює організацію „лівої формації мистецтв“ „Нову ґенерацію“.

Вони виступили з голосними гаслами: „проти національної обмежености, безпринципного упрощенства, буржуазних мод, аморфних мистецьких організацій, провінціялізм, утрьохпільного хуторянства, неуцтва, еклектизму — за комунізм, інтернаціоналізм, індустріялізм, раціоналізацію“ і т. ін.

Гасла заімпонували пролетарській суспільності. Чом не підтримати організацію, що висловлюється за комунізм, за інтернаціоналізм, проти національної обмежености? Треба підтримати. Зрештою, може то й справді була не сама гола „ліва“ фраза, коли нова організація гукала своїми голосними гаслами „за інтернаціоналізм — проти національної обмежености“, ні словом не згадуючи ніде й ні разу за правильне застосування ленінської лінії партії в національному питанні. Може ж таки нова організація розуміла, що національно - культурне будівництво є органічна частка соціялістичного будівництва і що той, хто стрибає в „чистий“ інтернаціоналізм,— той не розуміє й не знає ленінових заповітів і є, отож, по суті ніщо, як „лівий“ підголосок ворожих соціялістичному будівництву сил. Може „НҐ“ саме так і мислила, згадуючи комунізм, інтернаціоналізм та національну обмеженість... Що правда, вона так само нічого не сказала, що то є принциповість революційного мистецтва. Зате ж вона заявила, що вона проти „безпринципного упрощенства“ і „за ліве мистецтво“. Отже, так чи так, а організація виходить безперечно революційна й безсумнівно співзвучна комунізму...

Так і прийняли.

Проте, уже на першій порі добросусідських стосунків ВУСПП із новою літературною планетою, представники ВУСПП мали рацію, застерігаючи свою сусідку від застосування деструктивних метод у її роботі за радянських умов і пояснюючи їй, що стояти ідеологічно „на плятформі комунізму“, а творчо — на плятформі деструкції радянському письменникові не можна. Нічого доброго з того не вийде.

Проте деструктивні, механістичні, антимарксистські статті теоретиків „НҐ“ продовжували і далі прикрашувати сторінки „Нової ґенерації“. На третій рік видання жур-

 палу, уже за доби реконструкції промисловости й сільського господарства, за доби великих перемог будованого соціялізму, а значить — і перемог національно-культурного будівництва, значить, і перемог нового українського пролетарського мистецтва — „НҐ“ почала друкувати українською та французькою мовами (а далі й німецькою та англійською) також „нові“ гасла:

„Мистецтво, як емоціональна категорія культури, відмирає. Повільний процес відмирання мистецтва позначився деструктивними напрямками у мистецтві останніх десятиріч. Раціональні вимоги, поставлені перед мистецтвом сьогодні (на жаль, не сказано — ким і як поставлені. І. М.) переключають його на конструктивний шлях функціональних мистецтв“. (На жаль, не визначено функцій. І. М.) і т. ін.

Одне слово, повільне „наближення“ до марксистського розуміння мистецтва та його ролі, як знаряддя у клясовій боротьбі пролетаріяту за соціялізм. Надто повільне. Не тільки за деревами лісу, а навіть за комунізмом соціялізму не добачили...

II

Однак, ВУСПП на 2-му своєму з'їзді (1929 р.), виходячи з завдань виховної роботи серед попутників та наближення їх до ідеології пролетаріяту, схвалив був запропонований від „НҐ“ бльок (з певними застереженнями). А перед кількома місяцями до Пленуму Ради ВУСПП (що відбувся в Харкові 20-25 травня) представник „НҐ“ М. Семенко оголосив у пресі листа, в котрому він, від ім'я цілої своєї організації, висловив думку про потребу консолідації пролетарських літературних сил і про бажання „НҐ“ увійти до ВУСПП.

„Нова ґенерація“ — писав М. Семенко, — в основній своїй масі давно уже звільнилась від максималістських поглядів на мистецтво в боях з ворожоклясовою, зокрема націоналістичною (хвильовизм і інші вияви) ідеологією“... і т. ін. (Добре, що „НҐ“ боролася проти хвильовизму, а от погано, що не боролася з нігілізмом та націоналізмом у власних лавах. І. М.)

...„і звертаємось з пропозицією якнайшвидше на пленумі ВУСПП розв'язати питання про вступ літературної групи „НҐ“ до ВУСПП“.

Як поставився Секретаріят ВУСПП до заяви — „з пропозицією якнайшвидше" прийняти до себе всю групу „НҐ"?

Обережно. Привітав, але обережно. Секретаріят ВУСПП насамперед нагадав „НҐ", що той, хто за доби реконструкції продовжуватиме свою деструкторську практику і заморюватиме мистецтво — це поперше; хто й досі не розуміє по-ленінському національного питання і його значення в будівництві соціялізму — це подруге; хто проповідує і застосовує антимарксистські теорії „фактажу", „фактології" тощо — потретє; хто визнає тільки ідеологічну плятформу пролетарської літератури, а творчу — ні, почетверте, — тому треба насамперед дуже поважно подумати коло цих питань і переоцінити цінності... Інакше може статись так (цілком закономірно), що замість наближення до ідеології пролетаріяту та до завдань пролетарської літератури, такий письменник стане за об'єкт клясового ворога. Клясовий ворог може заговорити його устами.

Отож, члени секретаріяту ВУСПП і звертали увагу „НҐ" на те, що повинна раніше відбутися остаточна диференціяція поміж групою деструктивістів та групою „функціоналістів" і лише тоді, при конечній умові засудження своїх помилок (як писав т. Кулик у „Комуністі" з 14-IV — 30), група „функціоналістів" може ставити питання про персональне входження до ВУСПП. В тім, дамо слово т. Куликові:

„Ця група деструктивістів безнадійно загублена для пролетаріяту й революції. Логікою клясової боротьби вона, кінець-кінцем, неминуче повинна опинитися по той бік барикад у таборі антипролетарської літератури. Друга група, „функціоналістів", у кращій своїй частині, перейшовши через етап революційного попутництва, повинна переконатися безнадійности свого самостійного існування в умовах загостреної клясової боротьби і, переоцінивши старі свої цінності, позбувшись анархістичних традицій і нігілістських тенденцій, повинна влитися до лав пролетарської літератури".

Отак ставив питання тов. Кулик. Він безперечно висловлював думку всієї організації ВУСПП, писавши таке:

„ні в якому разі не припустимо „розводнення" нашої спілки елементами, що не перейшли ще органічно на позиції пролетарської літератури, не увластивили органічно комуністичної ідеології".

 Приблизно так писав і т. Кириленко в „Харківському пролетареві“, і автор цих рядків у „Вістях“ — перед пленумом ВУСПП. Так поставився до цього питання і пленум. Він вимагав засудження від „НҐ“ помилок на попередньому шляху її діяльности й потвердження визнання єдино можливої для себе плятформи пролетарської літератури — ідеологічної і творчої.

III

Як же поставилась до цього питання на пленумі ВУСПП сама „НҐ“?

Уже перший представник цієї групи, т. Недоля, вітаючи пленум, заявив, що вони не думали й не думають відмовлятися від свого попереднього шляху, „навпаки, вони пишаються цією роботою“. „НҐ“, мовляв, стояла і стоїть на комуністичній плятформі. „Отже, паралельне, рівнобіжне існування двох пролетарських організацій недоцільне.“ Через те, мовляв, і ввіходять люди, що це, поперше, „паралельно“, а подруге — „рівнобіжно“. Так що однаково...

Замість засудити свої помилки, т. Недоля почав засуджувати тих, називаних уже товаришів, членів ВУСПП, що дуже обережно ставились до заяв „НҐ“. З „лівою“ „переконливістю“ т. Недоля доводив пленумові шкідливість лінії цих товаришів для пролетарської літератури і пропонував „поставити їх на своє місце“.

Але пленум ВУСПП мав досить терпіння, щоб вислухати ще й інших представників „НҐ“ — і в окремій комісії, і на засіданнях пленуму. Проте, виявилося, що „вожді“ „лівих“ ще так міцно сидять своїми футуро - богем'ярськими хвостами в дрібнобуржуазному болоті, ще такі посутньо далекі від правдивого розуміння ленінської політики партії в національному питанні, а також від розуміння шляхів пролетарської літератури, що питання про будь - яку консолідацію з ними мусіло було остаточно зійти з порядку денного.

Виступ другого представника „НҐ“, М. Семенка, був особливо „витриманий“, і тому пленум справедливо взяв його за зразок того громадсько - політичного рівня, що його „досягла“ на сьогодні „Нова ґенерація“. Почуваючи себе на трибуні пленуму пролетарської організації так само

вільно, як і на бульварі, „вождь лівих“ почав був ревізувати керований від партії процес організації пролетарської літератури, заставляючи ролю „перших хоробрих“ своєю... сміливою особою та „Новою ґенерацією“.

„Хто взявся за організацію радянської культури? Відкіля появилася пролетарська література? Це була „Нова ґенерація“.

Так „доводив“ право на безсмертя українського футуризму М. Семенко. З не меншим „успіхом“ заходився він далі коло „критики“ останньої статті тов. Хвилі, уміщеної в № 4 журналу „Критика“, статті, що в ній викладені партійні погляди на нашу сьогоднішню літературну ситуацію, на ВУСПП, на Пролітфронт, на попутників, на „НҐ“ та зокрема на Шкурупія, на праці окремих радянських письменників, як от т. т. Хвильовий, Куліш тощо. З запалом, гідним іншого призначення, М. Семенко намагався накинути цим поглядам небезсторонність, виконуючи отже, замовлення клясово ворожих нам сил, що не можуть миритися з правильним партійним настановленням в національно - культурному процесі.

Нарешті, дійшовши верхівлі „політичної свідомости“, він почав доводити свою... перевагу в розумінні національного питання перед т. Хвилею. На слушні і своєчасні зауваження т. Хвиля (в статті) про український націоналізм у творах члена „НҐ“ Шкурупія, „непохитний вождь“ „НҐ“ заявив, що „Шкурупій найбільший інтернаціоналіст, якого ми мали за ввесь останній час радянського існування“.

Отже, доводиться сконстатувати факт: устами „вождів“ „НҐ“ заговорила на пленумі ВУСПП дрібна буржуазія. Ті думки, що їх висловлював Семенко, безперечно належать ворожоклясовим прошаруванням нашого суспільства, саме безпардонній дрібній буржуазії. Семенко став їй за рупор. І те, що він виконав її замовлення саме „лівою“ фразою, є не тільки вельми характеристичне, але й не менш повчальне явище.

Опір соціялістичній реконструкції може бути не лише одверто куркульський, а й „лівий“, прихований за „лівою“ фразою, стільки прихований, що автор цієї „лівої“ фрази може зовсім не бути на розумі щодо своєї ролі... Така логіка й діялектика клясової боротьби.

Одне слово, побоювання членів ВУСПП мали рацію і були своєчасні.

Не завадить тут пригадати ті шляхи, що ними Шкурупій дійшов того, що М. Семенко називає сьогодні „найбільшим інтернаціоналізмом, який ми мали за ввесь останній час радянського існування“. Ніхто інший, як т. Кулик, писав у, ч. 2 (4) „Шляхів мистецтва“ 1922 року, в статті „На шляхах до пролетарського мистецтва“ про цього ж таки Шкурупія таке:

„Кретинічно - індивідуалістичні викрутаси Шкурупія у „Семафорі“; його недавні „Нюнюфари“ (дідька лисого пролетар зрозуміє, що то за нюнюфари) з хорим симво-лістичним скигленням“...

Або ось у тім же такі числі, „Ш. М.“, той же таки Василь Роленко, рецензуючи книжку „короля футуропрерій Шкурупія — „Психетози“, писав:

„Коли я одержав нову книжку „короля футуропрерій Ґео Шкурупія „Психетози“, то перш за все подивився на дату.

І остовпів: 1922!

Неможливо. 1892 — так, 1902 — можливо; 1912 — ще можна повірити.

Але кому може прийти в голову безглузда ідея видавати в 1922 році старе шмаття, котре вже до революції всім — навіть буржуазним естетам!— понабивало оскомину?

Марка: „Панфутуристи“. Недаром хтось в спілці селянських письменників „Плуг“ назвав їх: пан - ки футуристи.

Не пани: надто багато для них; навіть не панки; просто підпанки; волосні писарчуки.

Вся книжка (чи то пак вітрина) Шкурупія — суцільний анахронізм. З обкладинки й до оголошення в кінці.

„Король“.

Отже не дивно, що сьогодні Шкурупій „котірується“ у Семенка за „найбільшого інтернаціоналіста“. Для цього він мав „підстави“, як бачимо, ще в недавній літпрактиці своїй.

Тим то нас не мусять дивувати й такі документи, як його ж таки, Шкурупіїв, роман „Жанна батальйонерка“ та його ж таки збірка поезій „До друзів поетів, сучасників вічности“, що з'явилися друком на тринадцятому році революції. Лице не тільки політичного невiгласа і „нігіліста“ вимальовується з них, а таки справжнього українського націоналіста — хотілося чи не хотілося того самому Шкурупієві.

Проте ватажок „НҐ“ Семенко, замість визнати всі хиби „НҐ“ та окремих її членів, виступив з безпардонною „лівою“ фразою, про справжню суть якої ми вже говорили.

Отже, ясно, хто говорив його устами.

Як поставився пленум ВУСПП до цього виступу Семенка?

Пленум оцінив його, як виступ антипролетарський, як негідну спробу ревізувати ленінську політику партії в національному питанні, як „негідну спробу заступити собою та всією попередньою роботою українського футуризму ролю фундаторів пролетарської літератури — перших хоробрих — В. Блакитного, В. Чумака, Г. Михайличенка, А. Заливчого; як спробу зревізувати вироблений і усталений погляд марксистського літературознавства на початки пожовтневої літератури“. (З постанови пленуму, прийнятої одноголосно).

Рішуче засудивши антипролетарський виступ М. Семенка, пленум дав йому одкоша й категорично зняв з порядку денного питання про будь - яку консолідацію з „НҐ“.

Здається, ясно.

IV

Тепер погляньмо,— що ж робить „НҐ“ після пленуму. Може вона, оговтавшись, нарешті, засуджує виступ Семенка і всі свої помилки? Може, то справді були тільки п о м и л к и, а не справжня соціяльна суть „лівих“?

Якраз навпаки. „НҐ“, остаточно розперезавшись (і, мабуть, добре себе почуваючи в проміннях „слави“ нового свого „ідеолога“ та відповідального секретаря — Антонюка, що його секретаріят ВУСПП виключив з організації саме через те, що його „ліва“ хороба не піддається лікуванню) і сподіваючись, очевидно, що влітку не буде кому помітити її шахрайства, оголошує у газеті „Вісті“ (21 - VI) п е р е й м е н у в а н н я своєї групки на „об'єднання п р о л е т а р с ь к и х письменників України — ОППУ“ Отже, все те саме, що й було раніш, тільки назва нова! Не „ліві“, а пролетарські!

Нехитру ж мімікрію проказує своєму „лівому“, а нині— „пролетарському“ рупору його „соціяльний замовець“. І ось як просто „пояснює“ „НҐ“ у згаданій оповістці своє розходження з ВУСПП:

„Через розходження в творчих питаннях і питаннях ставлення до деяких непролетарських літугруповань (Пролітфронт) об'єднання між нами й ВУСПП'ом не відбулося".

Що це? Ліве шахрайство, чи „ліве" хуліганство? Чи це свідоме дурисвітство, замилювання очей пролетарській суспільності на справжню суть справи?

Це і те, і друге, й третє. Це те, чим недавно „блиснув" був на мить Авангард, № 3 В. Поліщука. Там також були найреволюційніші, найкомуністичніші плятформи, друковані навіть німецькою — „An die Parteimitglieder" (до членів партії). І на тлі тих декорацій — стидка, контрреволюційна писанина, ганебні афоризми й порнографія.

Сьогодні подібний нумер хоче безкарно повторити „НҐ". Ось що пише „найбільший інтернаціоналіст" Шкурупій у статті „Реконструкція мистецтва" — в київському альманахові „Нової ґенерації" — Авангард бе, 1930:

„Коли ще кілька років тому марксівська метода ще лише входила в життя... і робила перші кроки в своєму розвиткові, то тепер.... вона має твердий ґрунт". і т. ін.

Далі: „Футуристи, панфутуристи, комункультівці й нарешті „Нова ґенерація" завжди застосовували марксівську методу в своїй роботі, (а як же „Психетози", „Нюнюфари"! І. М.) і детальна аналіза кожного кроку (?) за допомогою цієї методи часто викликала нарікання з боку обивателя і критика псевдомарксиста".

Далі: „Наші теорії, підсилені марксівською методою, були насичені діялектикою" і т. ін.

Далі: „Якраз не членам „Нової ґенерації" слід у першу чергу замислитись"... і т. ін.

Далі: „Безліч письменників з так званого „Пролітфронту"... ганебно відстають"... і т. ін.

Далі: „клясова боротьба, що останнім часом загострилася через розкуркулення села та колективізацію"... і т. ін.

Що це є? Чий це голос? Тільки невігласа? Тільки політичного філістера? Ні. Це голос „ватажка". Він не від того, щоб спекульнути на минулих добросусідських взаєминах з ВУСПП та Молодняком.

„Зрушення в бік функціональности ми вже бачимо в багатьох речах молодняківців та вуспповців, що користу-

ю т ь с я зі стандартизованої форми „лівих“— так безпардоно клепає цей „ватажок“ Жанни Барк та „друзів поетів, сучасників вічности“.

Це один бік справи: неписьменні, облудні, але на перший погляд „революційні“ плятформи, що насамперед реклямують свою „ліву“, чи то пак „пролетарську“ продукцію. Другий бік справи — це сама продукція, всі оті Жанни, Бойки, „друзі поети“, що не мають нічого спільного з пролетарською літературою і є ніщо, як вияв ворожої нам ідеології.

Одне слово, це те, що ми мусимо розкрити до краю, до цілковитої капітуляції „лівих“. Отже, непримиренність, аж доки вони не зрозуміють, що їхніми устами сьогодні починає говорити дрібна буржуазія, замаскований клясовий ворог у дуже „революційному“ плащі „лівої“ фрази. А зрозумівши це, мусять зробити для себе висновки.

Це така наша відповідь на ту оповістку, що його у „Вістях“ ОППУ дало.

Скинути з нього машкару! Вирвати з лабет цього опудала ті кращі молоді літературні кадри, що потрапили туди через нашу недостатню виховну роботу серед попутників.

Посилити роботу серед попутників!

Це наше завдання.

25 - VI —30.

І. КУЛИК

ПРЕСА Й ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА[1]

(ЗАМІСТЬ КІНЦЕВОГО СЛОВА В ЗАКІНЧЕНІМ УЖЕ СПОРІ)

Ви помилились: я зовсім не маю наміру сьогодні визначати взаємини поміж газетним матеріялом — художнім репортажем, нарисом тощо — й художньою літературою. Натомість я хочу побіжно повернутись до нашого недавнього спору про „велику“ й „невелику“ літературу, про „вічне“ й „хвилеве“ в красному письменстві. Це мені, власне, потрібне для того, щоб легше було обґрунтовувати саме сьогоднішню нашу тему: місце, що його займає періодична преса, роля, що її відограє газета в розвиткові, офор-

[1] Стаття в скороченому вигляді надрукована в „Комуністі“ в річницю його українізації.

 млєнні, кристалізації художньої літератури. Точніше: пролетарської літератури.

Та перш за все мені доведеться ще раз визначити те зовсім нове й особливе місце, що його займає наша пролетарська художня література в системі диктатури пролетаріяту. Роля художньої літератури в СРСР, зокрема в УСРР, зросла останнім часом надзвичайно. Саме через те так загострюється клясова боротьба в літературі, саме через те клясовий ворог так шалено намагається захопити хоч будь-які позиції в нашій літературі, набути хоч будь-якого впливу на неї. Тепер, коли мільйонові тиражі пролетарських художніх творів споживає пролетаріят у масах своїх, коли пролетарський попит на цю — українську художню літературу — зростає день-у-день, коли розвиток і поглиблення культурної революції й національно-культурне будівництво зумовлюється також якнайактивнішою участю в цьому процесі художньої літератури — вже не можна обмежуватися твердженням, що революційна й пролетарська література допомагає пролетаріятові в його клясовій боротьбі, в його соціялістичному будівництві. Художня література стала тепер одним з активних чинників клясової боротьби й соціялістичного будівництва, вона править за одну зі складових частин — і не останніх складових частин — всієї системи диктатури пролетаріяту.

А таке чільне місце пролетарської художньої літератури, що його вона могла заняти тільки й перш за все в наслідок ленінського керівництва комуністичної партії літературно-мистецьким процесом — воно (місце) накладає на нашу літературу відповідальні обов'язки. Три обов'язкові якості, ознаки повинна мати пролетарська література, щоб належно й ефективно виконувати своє нове призначення в системі диктатури пролетаріяту:

вона повинна бути актуальна, тобто відгукатися на всі питання, проблеми, теми, що цікавлять, турбують, захоплюють пролетаріят;

вона повинна, не обмежуючись абстрактною пропаґандою певних ідей, давати чіткий образ утілення цих ідей в практичне життя, в будівництво, повинна в художніх формах, художніми засобами конкретизувати ті ідеї;

вона повинна, не обмежуючись констатацією сучасного стану боротьби й будівництва пролетаріяту, подавати процеси його в динаміці, в діялектичному їх розвиткові, тобто

ставити прогнози й визначати (бодай намічати) перспективи тих процесів.

Коли ми погодимось на цих основних вимогах до художньої (пролетарської) літератури, то це розв'язує й наш спір. Бо не можна бути актуальним, не відгукуючись на щоденні кампанії, на актуальні питання, й проблеми, й завдання, що виникають щодня перед пролетаріятом. Пролетарська художня література не може й не повинна не жити інтересами сьогоднішнього дня. Вона не може й не повинна не послугуватись і конкретним побутовим тощо матеріялом сьогоднішнього дня, інакше вона буде абстрактна, символістична, чужа пролетаріятові, що практично, з наявного матеріялу здійснює свою диктатуру й будує соціялістичне майбутнє. Та особливості нашої революції, надто виразні на нинішньому її етапі, полягають у тому, що в нас нема й не може бути сьогоднішнього, відірваного від завтра. Кожна кампанія сьогоднішнього дня є складова частина суцільного колосального історичного процесу, що будує комуністичний світ. Отже, розбіжности поміж злободенним і актуальним тут нема — спростовую ще один ваш арґумент. Отже художня література, що відгукається на зневажувані від вас кампанії, не тільки може й повинна бути, але і є в е л и к а література, література для „віків", за умовою, коли вона є справді пролетарська й відбиває ставлення пролетаріяту до тих кампаній: тобто, коли вона трактує їх не статично, як окремі відірвані явища, лише діялектично, як певні етапи, як складові частини загального процесу комуністичної революції. Іншими словами, коли вона виконує третю з накреслених вище вимог.

А така література не може існувати й розвиватися, не послуговуючися пресою, не використовуючи газету, як обов'язкове джерело матеріялу, що має лягати в основу чи стати за допоміжний матеріял для художнього твору.

Я пам'ятаю ваш арґумент: поважний художній твір повинен базуватись на ґрунтовному вивченні проблеми й матеріялу, на конкретизації процесу в певних льокальних формах, отже випадково прочитана газетна нотатка може правити тільки за стимул, що викликає думку написати даний твір, та ніяк не за матеріял, що на ньому твір базується. Арґумент поважний, та він аж ніяк не спростовує моїх тверджень. Навпаки, він їх тільки посилює.

 Справді, ви визнаєте, що газета може правити за стимул, що спонукає вас взяти за стрижень художнього твору — поважного художнього твору — ту чи ту висвітлювану в газеті актуальну проблему. Це цілком зрозуміло. Чи багато з наших пролетарських письменників - професіоналів може похвалитися тим, що вони мають постійні стосунки з робітництвом, постійний робочий (виробничий) і побутовий зв'язок з ним? Навряд. Вечірки, виступи, подорожі, в кращому разі — перебування на заводі чи в радгоспі протягом місяця - двох тарифної відпустки чи спеціяльного відрядження — оце і є переважні форми зв'язку письменника з пролетарською й селянською масою. Чи вони достатні? Аж ніяк. Постійна громадська робота на підприємстві, по громадських та професійних організаціях дає значно більше. Та й вона не вичерпує потреби в матеріялі і джерелах його, не може виключити з пляну роботи такого багатого джерела, як газета. Нема кращого засобу вивчати масову психологію робітництва, усвідомлювати проблеми, що його цікавлять, визначати коло інтересів і вимог пролетарського активу (адже саме на той актив орієнтується перш за все наша творчість), як пильно стежити за робкорівськими дописами, нотатками. І важко собі уявити краще джерело, що подавало б конденсовані згустки робітничого побуту, як ті ж робкорівські дописи. Через них пролетарський письменник має змогу відчути соціяльне замовлення пролетаріяту, по них він може ухопити й усвідомити квінт - есенцію масової робітничої психо - ідеології. Попереджую, пильне вивчення робкорівських та селькорівських дописів аж ніяк не виключає перелічених від нас інших форм та засобів зв'язку з робочою чи селянською масою, але воно їх доповнює, і нехтувати цим доповненням,—значить засуджувати себе на однобокість, на звуження соціяльного діяпазону своїх творів.

Я повертаю до вашого арґументу. Процес чи проблема, що їх ви маєте на меті трактувати у вашому творі, повинні конкретизуватись у певному льокальному матеріялі. Отже, ви берете за основу дану подію, дане підприємство чи даний колгосп, спостерігаєте розгортання процесу саме там на місці, вивчаєте всебічно даний конкретний об'єкт. Це цілковито вірно. Але значіння вашого твору і його соціяльний діяпазон будуть неминуче звужені, коли ви не зумієте піднести трактованої від вас проблеми на принципову височінь

для пролетаріяту в цілому, не потрапите нею зацікавити пролетаріят як клясу. А це неможливе без узагальнення проблеми, без типізації матеріялу. В комічному стані опиняється письменник, коли намагається довести, що й героя і подію він взяв зі справжнього життя, наводить біографічні довідки й адреси, тимчасом як масовий читач і марксистська критика все таки доводять йому, що це все в нього штучне, надумане, нереальне, саме тому, що воно не типове для нашої доби, для наших обставин. Позбутись такого неприємного стану, забезпечити себе від нього письменник зможе тільки тоді, коли набутий в даному конкретному місці чи з даного конкретного джерела матеріял він перевірить на тотожних чи подібних явищах з інших місць та інших джерел. А де ще можна знайти стільки актуального й різноманітного матеріялу з тієї ж галузі й про соціяльно - однорідне явище, як у газеті, як у періодичній пресі? Як джерело матеріялів для соціяльного узагальнення, для типізації явищ, що мають (повинні) переростати в процеси — газета для письменника незамінима. Саме вона здатна допомогти письменникові зорієнтуватись, якою мірою дане явище типове й притаманне нашій добі й даній соціяльній групі, її психології та громадській поведінці її представників за сучасних конкретних обставин клясової боротьби чи соціялістичного будівництва.

Однієї клясової інтуїції для пролетарського письменника не досить. Він повинен бути політично письменний, для нього обов'язкова певна марксистсько - ленінська ерудиція. Це вимога, що її ставить до своєї літератури пролетаріят — трактуючи складні проблеми, письменник повинен не хибити, коли намагається висвітлити їх у дусі марксо - ленінської теорії. Але надаремне б ви вважали, ніби для пролетарського письменника досить оволодіти основами теорії. Адже ми її вивчаємо для певної практичної мети, саме, щоб виробити в собі нахил і звичку правильно пристосовувати її, втілювати її в тому конкретному художньому матеріялі, що ним ми орудуємо. Тобто в актуальному матеріялі. А досягти цього ми не можемо, не стеживши за освітленням поточних подій та актуальних явищ у нашій комуністичній періодичній пресі. Теоретичні підвалини залишаються непорушні, як і остаточна мета пролетаріяту й революції, але конкретні політичні гасла й визначувані ними на даний період завдання пролетаріяту діялектично

 знімаються й заміняються новими, коли цього вимагають змінені умови, нові фази революції, певні перегруповання соціяльних сил. І перш за все нові завдання конкретизуються й нові гасла обґрунтовуються саме в нашій комуністичній пресі. Отже, навіть мавши певну теоретичну підготовку, письменник наражається на небезпеку відстати від дійсности, перетворитися в схоласта, коли не стежить за поточною політикою та за відображенням її у пресі.

Я хотів би не повертатися знову до вже розв'язаних моментів нашого спору, отже вважаю за потрібне ще раз застерегтися: я зовсім не раджу обмежуватися виключно пресою, як джерелом матеріялу і політичної орієнтації. Але я рішуче заперечую ваше зневажливе ставлення до преси як до такого джерела, вважаю за вираз фахової пихи найгіршого ґатунку нехтування цим джерелом і чинником розвитку й клясової кристалізації нашої художньої літератури.

Тепер я хочу спростувати ваше твердження, ніби наша газета — то „одноденка“. В якому саме сенсі ви вживаєте цей термін? Коли ви намагаєтесь запевнити мене, ніби наша преса виходить виключно з інтересів сьогоднішнього дня, одного того дня, доки існує й читається нумер газети, то це обурливий наклеп на нашу пресу. Де ви бачили такі радянські, комуністичні газети, що трактували б чи освітлювали події виключно з розрахунком на сьогоднішній день? Сенсація сьогоднішнього дня, про яку завтра всі забувають — то ж найхарактеристичніша ознака саме буржуазної, жовтої преси. Ще б пак, буржуазії невигідно, щоб масовий читач заглядав трохи далі, поглиблювався до законів і перспектив соціяльно - історичного розвитку, бо перший висновок, що він його зробив тоді, буде не на користь капіталістичної системи в цілому. Натомість наша, комуністична, преса визначається саме тим, що кожну подію, кожне явище, завдання чи гасло сьогоднішнього дня вона освітлює з точки зору дальших завдань і перспектив нашої боротьби, нашого будівництва, нашої, отже й всесвітньої, революції. Коли ви помічали протилежне в якомусь конкретному органі преси, то нумо разом з вами вимагати, щоб редакцію того органу негайно усунули, замінивши кращим керівництвом, бо то нехарактерний і шкідливий виняток. Він аж ніяк не характеризує нашої преси в цілому, що в неї слід би й нам, письменникам повчитися саме п р о б л е-

матики, саме вміння ув'язувати інтереси сьогоднішнього дня з інтересами й перспективами майбутнього, зв'язувати сьогоднішні завдання з подальшими вимогами й остаточною метою комуністичної революції. Отже в цьому сенсі наша газета — то зовсім не одноденка, і я дуже зичив би вам, щоб і ваші твори були в цьому сенсі такі ж довговічні, перспективні й проблемно-насичені, як газета. Бодай хочби з розрахунком на п'ятирічну актуальність (а не забувайте ж, що газета, ратуючи за п'ятирічку, виразно виходить з інтересів багатьох п'ятирічок).

Щоправда, як трибуна, як кін для художнього твору пролетарського письменства, газета не грає такої ролі в часі, як книга. Та й цього її значіння не радив би вам зменшувати. Адже ми ще не видаємо окремих художніх творів стотисячними тиражами — невже не захоплює вас думка, що ваш твір одного певного дня читатимуть сотні тисяч робітників і селян у літературній сторінці газети? Де ще могли б ми розраховувати на таку масову авдиторію? Щоправда, читач може не сховає на довший час того твору, як сховав би книжку, не перечитуватиме його, але може він (переважно так і буває, коли твір вартий того) зацікавиться автором, його творчістю, забажає набути чи дістати в бібліотеці його твори. Нарешті, нема кращого засобу збудити громадську пролетарську увагу до нових творів, чи до тих, які ще мають вийти — як друкувати характеристичні фраґменти з тих творів у періодичній пресі. Щоправда, тут потрібна особлива чулість до інтересів масового читача, особливе вміння вибрати якраз такий фраґмент, що викликав би цікавість до твору в цілому чи до творчости авторової, змусив би не просто забути другого дня і твір, і автора, а навпаки, думати про нього й нетерпляче чекати виходу в світ (чи прибуття до книгарні, книгозбірні) цілого нового твору. Звичайно, ви цього не досягнете, коли будете просто відмахуватися від цієї справи, даючи до газети чи її літературної сторінки те, чого „не шкода", чого не можна „вигідніше" надрукувати в „поважному" журналі чи „монументальному" виданні...

Нарешті, про кореґувальну, реґулятивну ролю преси в художньому розвиткові й особливо ідеологічному викрісталізуванні нашої художньої пролетарської літератури. Тепер ви розумієте, чому саме я визнав за потрібне продовжити (і, сподіваюсь, закінчити) нашу з вами дискусію саме

 в ювілейному нумері „Комуніста“. Згадайте, як часто приходила наша комуністична преса й перш за все редакція „Комуніста“ на допомогу революційній і пролетарській літературі. Не тільки тоді, коли треба було піднести до уваги пролетарської й партійної громадськости питання поліпшення побутових умов життя письменників чи унормувати всякого роду проблеми й взаємини видавничого й виробничого порядку. Але — й це головне,— коли треба було авторитетної товариської допомоги для розв'язання питань принципового порядку, коли треба було звернути увагу окремих письменників чи цілих угруповань нашої літератури на хиби й збочення, коли треба було виправити ідеологічну лінію чи підтримати пролетарські загони нашої літератури в їхній боротьбі за комуністичні позиції в красному письменстві.

Це, доречі, і для вас зовсім уже не спірний, не дискусійний момент. І ви зі мною без сумніву погодитесь, що роля зокрема „Комуніста“ в цьому відношенні — колосальна, що може слід би написати окрему й докладнішу статтю саме про цю ролю, про це значіння нашої комуністичної преси в літературному процесі. У всякому разі ви зі мною погодитесь, що пролетарська українська література має всі підстави святкувати річницю українізації „Комуніста“ — як пролетарське літературне свято.

БІБЛІОГРАФІЯ

І. МИКИТЕНКО — Голуби мира. Подорож за кордон. ДВУ, ст. 256, ц. 1 крб. 65 к.

З тих українських письменників, що позаторік їздили за кордон, наприклад, П. Тичина, Л. Первомайський, І. Микитенко, І. Ле, В. Коряк, А. Любченко, О. Копиленко, В. Підмогильний, О. Мар'ямов, О. Влизько, М. Семенко, Кость Котко, В. Поліщук та інші, лише третина подали читачеві художній репортаж про свої подорожі. Як непосередній наслідок цих літературних відряджень досі маємо такі книжки: І. Микитенка — „Голуби мира“, Л. Первомайського — „Бльокнот блукань“, О. Влизька — „Поїзди йдуть на Берлін“ та книжки О. Мар'ямова і Костя Котка (за повноту списку не ручуся). Правда, в періодичній пресі друкувалися дещо й інші товариші (Копиленко, В. Поліщук), але то були лише невеличкі нариси або уривки.

Однак і ці півдесятка згаданих книжок, що становлять не зовсім звичайне і безперечно цікаве явище в сучасній українській літературі, ще чекають на увагу нашої марксистської критики. Можливо, ця неуважність походить від того, що дехто з критиків, трактуючи художній репортаж, як проміжну ланку між публіцистикою і красним письменством, приділяють йому другорядне місце в художній продукції.

Тимчасом, коли взяти Микитенкову книжку „Голуби мира", то хоч вона й становить нову своєрідну ланку в його літературній практиці, проте її (книжку) ніяк не можна відривати від усієї художньої творчости автора. Ця книжка цікава не тільки тим, що подає актуальний, живий, добре змонтований фактичний матеріял. „Голуби мира" це, на нашу думку, викінчений художній твір, міцний своїм ідейним спрямованням, досконалим оформленням, емоційною насиченістю та здоровим, властивим І. Микитенкові, оптимізмом. Як і в усій попередній своїй продукції, автор „Голубів мира" далекий від будь - якого пасивного споглядання, яке іноді властиве різним подорожнім нотаткам деяких наших письменників.

Подорожуючи по Европі, Микитенко в жадній мірі не піддається на спокусу зовнішньої ефектности буржуазного світу. Він не захлинається у зливі нового матеріялу, не губиться в незвичайному оточенні закордонного життя, не вигукує зухвально - патетичних фраз, не впадає в романтичну замріяність.

Навпаки, кожне спостережене явище в авторовім світосприйманні, як у міцному клясовому реактиві, виступає в світлі яскравої соціяльно - політичної характеристики.

Яканебудь малопомітна в польському ваґоні об'ява про те „відрадне" явище, що в столиці Західньої України — Львові — є приватний польський навчальний заклад („такий привілейований, що вістку про нього возять по всіх західньо - українських степах") спричиняється до того, що нашому мандрівникові „полізли в голову неприпустимі в польському ваґоні думки про полонізацію західньо - українського міста Львова".

Маючи в основному цілеве настановлення на конкретному живому матеріялі пізнати, в міру можливости, нюанси клясової боротьби у капіталістичних державах: Польщі, Німеччині й Чехо - Словаччині, Микитенко з методичною послідовністю і з художньою виразністю розкриває, знаходить і фіксує саме те, що йому, як пролетарському письменникові, потрібне. Найбільше це зауваження стосується розділів про Німеччину.

Але сторінки, присвячені Польщі, власне, Західній Україні, мають для нас особливо гострий громадсько - політичний інтерес.

 У цій країні Микитенкові не пощастило побути й двох діб. Зате довелося стати свідком подій, що саме в ці дні відбувалися у Львові.

Мова йде про ганебної пам'яти Львівський кривавий погром (у перших числах листопада 1928 р.), що його вчинили польські фашисти на українське населення та його культурні, кооперативні, громадські та інші установи й організації.

Отже, замість сподіваної зустрічі з західньо - українськими революційними письменниками та святкування ювілею академіка Студинського, Микитенкові припало з невблаганною очевидністю побачити один з найяскравіших варіянтів застосовування польсько - фашистської національної політики.

Нечуване насильство, звірячий великопанствовий шовінізм („Пся крев, як хочеш їхати через Польщу, то вчи сама польську мову. Мусиш знати, як хочеш їхати через Польщу..." злобно сичать польські ревізійні аґенти на адресу якоїсь чужоземної мандрівниці, що посміла щось запитати панів аґентів, не знаючи польської мови), неперевершена цинічна брехня — ось найповажніші компоненти, що складають так звану „національну політику" польського фашизму.

Про цю політику кричать до радянського письменника чорні роздерті роти вибитих вікон у розгромлених українських редакціях, студентських будинках, крамницях;

про неї свідчать трагічні уламки розтрощених друкарських машин, шелестять розвіяні по вулицях рукописи, пошматовані книжки, скреготуть купи битого скла на пішоходах;

за неї спливає кров'ю безневинна дівчина Михайлина Фалясівна, викинута погромниками з вікна другого поверху просто на брук...

Коли читаєш це в Микитенковій книжці „Голуби мира", то мимоволі разом з автором відчуваєш „гостру, неможливо гостру й пекучу радість за Радянську Україну, за все, що вона здобула, за її щоденний поступ, за її , за наш казковий розвиток і розквіт, за нашу славну запашну боротьбу"...

Не зважаючи на порівняно невеликий щодо різноманітности матеріял, цей розділ про Західню Україну попри його літературну вартість і політичне значіння, цінний ще й тим, що він є, покищо, єдиний в українській художній літературі твір, що відображує згадані історичні події.

Німеччина. Могутня зовнішність капіталістичної стабілізації цієї країни ніяк не похитнула твердого переконання нашого мандрівника в тому, що неминуча катастрофа капіталістичної системи, хоч би й солідної німецької конструкції, швидко наближається,

бо золотоволосій Медхен з чистою елястичною шкірою, з блискучими витонченими нігтями, що „здатні рвати не гірше від леопардо-

вих пазурів“, цим дужим пружнастим рекордсменам з фашистських спортивних організацій п р о т и с т о ї т ь —

жовтозубий з довгою шиєю і невковирними руками німецький робітник. І єдина його перевага в тому, що він завжди голодний. Та „цієї переваги вже досить для того, щоб...“ і т. ін.;

бо нікчемна красномовна брехня продажних соціяль-демократів, що талановито служать своєму панові, коли на сторожі революційних інтересів німецького пролетаріяту стоїть міцна комуністична партія Німеччини;

бо спокій тупого самовдоволеного бюрґера, розпухлого від пива й неробства, турбують бойові загони червоних фронтовиків;

бо коли німецького буржуа обслуговують старі професори імператоровільгельмівських інститутів або розважають ревю „Тисяча голих жінок“, то в цей час у льокалях на околицях Берліну виступають молоді пролетарські поети і своїми віршами запалюють робітничі серця до переможної революційної боротьби, ті поети, що вже організувалися в міцний союз пролетарських революційних письменників Німеччини на чолі з Йоганесом Бехером, Куртом Клебером, Карлом Ґрюнберґом та іншими *видатними німецькими* пролетарськими літераторами.

Ось вона та стабілізація, що „мов доспіле важке яблуко... лежить задоволене і рум'яне. Переверни його, уважний досліднику, ти побачиш другий розм'якшений бік бурувато-жовтий, як пролежень на шкірі мерця. Завзятий червак уже пригриз його до самої середини“.

Такий основний зміст вражінь від Німеччини, що їх Микитенко подав у художньо-оформлених і міцно змонтованих окремих епізодах, зустрічах, влучно підмічених типах, настроях, досягаючи великого емоціонального ефекту соціяльно-суперечними аналогіями, гострим контрастуванням, узагальненнями тощо.

Цікавий також розділ про Чехословаччину, але він менше соціяльно-насичений, ніж попередні розділи.

Формальні прийоми подачі матеріялу в книжці „Голуби мира“ дуже різноманітні і варті глибшої аналізи, але це полишаємо для критиків-фахівців.

А. Шмигельський

МЕЧИСЛАВ ГАСКО. О б а б і ч к о р д о н у. ДВУ. Харків. 1930. 56 ст. Ціна 80 коп.

Мечислав Гаско в цій збірці дає революційну лірику. За основний матеріял йому правлять враж інія та переживання комуніста — за-

 пільного робітника в буржуазній країні. Їх він і поетизує, іноді надто вже алегорично, але вразливо, так, приміром:

Мою юність доля розстріляла,
На майдані гуркотливих міст.
Моя доля наче польський уряд.
Моя юність польський комуніст. (21 ст.).

Розділ „Обабіч кордону", звідкіля взято цитату, центральний в збірці. Він вражає своєю непідробленістю, документальністю, тільки злегка прикрашеною загально - поетичного мовою:

Ваш лист...
ланцюг етапів і в'язниць.
Луцьк
Ковель
Сандомір
і далі ...
Сьогодні з Пйотрокова ви вітали,
І кожне слово ваше
— криця. (22 ст.).

М. Гаско показує, що Західня Волинь, перетворювана на пляцдарм проти Радянського Союзу, перетворюється через ті ж таки заходи на пляцдарм революції, бо збільшений гніт викликає збільшений — незламний, крицевий — опір. Друга, загальніша, ідея, що наснажує цей розділ, є ідея інтернаціонального єднання. З Радянського Союзу, протиставленого в розділі буржуазній Польщі, є батьківщина пролетарським революціонерам усіх країн, що мають у країні буржуазній спільну в'язницю. Поет це показує на двох прикладах — болгарської революціонерки та арґентинського робітника в останніх поезіях розділу. Так життєвий матеріял, як і соціяльна його суть, поетові добре знані, але він ще не вміє поєднати конкретне враження з абстрактною думкою в єдиний, емоційно наснажений образ. Отже, з художнього боку ці його поезії залишаються недовершені, переховують етюдний характер. М. Гаско ще не знайшов своєї поетичної маніри та свого жанру. Останній розділ „Через смугу романтико - лірики" показує, що на молодого поета впливає не лише романтика революції, але також і формальні досягнення та ліричні настрої романтики занепадної.

В першій же поезії розділу ми зустрічаємо нову варіяцію світового занепадного мотиву.

Всім шляхам
 У домовині край.
Він раніш пішов,
 А я прибуду згодом.

Що й казати — новина...

Поруч у дальших поезіях виникає літературно запозичена футуроімажиністика космічно-комічного ґатунку, доволі весела, в стилі Ґ. Коляди:

А море
 шумить
  і гуде
Неначе велетенський пес
 до гучномовця гавкає
(Ну і стихія ж!).
Ранком,
 коли сонце яскравило морду свою
Між бруду
  і винограду... (44 ст.).

Поет переходить через смугу літературних впливів, містячи в цьому розділі „Через смугу"... доволі грамотні вправи, особливим соціяльним змістом не обтяжені, навіть з небезпечними тенденціями цього соціяльного змісту уникати. Проте складати якісь підсумки на підставі цих вправ ми б покищо не наважились, обмежуючись наведеною перестророгою. В тих вправах іноді прокидаються настрої перевтоми —

Крил ребра - нервюри
 Розсипані долі —
У металевому колі
 Кольчуг - і - дюр - алюмінія —
Неначе нерви мої
  Пошарпані від протоколів
І вкриті резолюцій інеєм. (54 ст).

Особиста психологія в даному зразку оригінально поєднана з індустріяльним враженням. Закінчуючи поезію, поет показує, як із цих розкладених елементів складається відповідно і літак, і „романтика революції" в його усуцільненій психіці. Безперечним досягненням збірки і пролетарської літератури є поема „Кар-

 пати". З неї безперечно є найсильніша картина імперіялістичної війни в українській радянській поезії. Вона дивує своєю стислістю і простотою. Провідна ідея поеми в тому, що обдурені брати не мали змоги порозумітися. Аґітаційних відступів у ній немає: аґітують самі факти, подані на тлі снігу та крови, що їхні барви мають тут емблематичне значіння, розвинене далі, бо поема „Карпати" розпочинає збірку. Збірка (коли вилучити з неї деякі вправи з останнього розділу) загалом справляє суцільне враження. М. Гаско починає з суперечностей війни, показує, що вона перетворюється на революцію, яка саме тепер триває, і закінчує індустріяльними мотивами соціялістичного будівництва, показуючи при цій нагоді, що треба не лише нові машини, а також і нову людську психіку свідомо будувати для наступної борні.

Очевидно, молодому поетові вдаються саме серйозні й гострі теми, а вони потребують од нього значно більшої технічної досконалости, як та, що нею він натепер володіє. Шлях поетичного розвитку перед т. Гаском одчинений, та він не буде йому стелитися під ноги і потребуватиме суворого, революційного напруження.

М. Д.

ЛИСТУВАННЯ З А. БАРБЮСОМ

Пролетарський письменник т. В. Кузьмич, що працює над монографією про творчість Анрі Барбюса, звернувся до останнього з кількома запитаннями; найголовніші з них наводимо:

1) Як саме вас прийняли в ранні роки в літературних колах, що казали про ваші ранні твори маститі критики.

2) Що зробила практично група „Клярте", щоб виконати свої чудесні декларації. Як ви особисто пояснюєте причини розпаду „Клярте". Хто з цієї групи підтримує „Монд". І чи не станеться так, що і „Монд" розпадеться подібно „Клярте" саме через своє універсальне настановлення.

3) Як саме допомагає „Монд" робітничій літературній громадськості, який зв'язок цього журналу з найвидатнішими талановитими молодими письменниками, що приєдналися до пролетарського фронту в літературі й боротьбі.

4) Як саме допомагає вам ваша громадська діяльність опановувати новий життьовий матеріял. Чи не з'явилися „Правдиві історії" наслідком тривалого знайомства з життям певних революціонерів.

5) Чи не бажали ви скористати історію Христа для викриття Христа. Може ви навмисне маскувалися в євангелійний одяг, щоб краще

розгромити віру в власному тилу. Може вам відомо, що наші радянські баптисти, зокрема на Дніпрельстані, скористали вашу книжку „Ісус", щоб довести, що, мовляв, он такий видатний комуніст, як Барбюс, і той визнав історичне існування Ісуса.

6) Чи ви згодні з радянською критикою, хоч би в особі проф. Райснера й інших, що засудила ваш твір. Може ви мали іншу мету, про яку ми не знаємо, бо автор занадто замаскував своє ставлення до „історичного Ісуса".

7) Може ви в згаданому творі шукали нові літературні форми, виступаючи в особі історичного письменника. Що потягло вас на цей шлях — чи історичні шукання, чи формалістичні.

8) Прошу вас іще написати пару слів про своє ставлення до ренеґата і брехуна Панаіта Істраті, що так несподівано вразив нашу країну своєю зрадою. За тим напишіть в невеликому реєстрику — на які мови перекладені ваші твори. Прошу надіслати мені дві книги, що їх нема в руських перекладах, і що їх я сам бажаю прочитати — „Пекло" і „Промови борця". У всякому разі якнайдокладніше відповідайте на ці питання, бо це значно поширить мій обрій, і тоді монографія буде повніша. Ви ж сами розумієте, як тяжко писати далеко від Франції про ватажка нової революційної літератури.

Лист А. Барбюса з відповіддю на ці запитання має не абиякий громадський - літературний інтерес. Але мусимо згадати про видрукований в „Юманіте" одвертий лист до А. Барбюса від Секретаріяту Міжнароднього Бюра революційної літератури. Лист той свідчить про те, що сьогоднішня позиція А. Барбюса не така вже ясна, як це намагається довести А. Барбюс у листі до т. Кузьмича. Тож наводимо цей лист А. Барбюса майже повністю, випустивши лише кілька рядків суто особистого характеру.

Ред.

ЛИСТ АНРІ БАРБЮСА ДО ВОЛОДИМИРА КУЗЬМИЧА

28 КВІТНЯ 1930 РОКУ

Мій дорогий Кузьмичу

Я відповідаю на довгого і дружнього листа, що Ви його мені надіслали й що цікавить мене з багатьох боків. Я хотів би, щоб ви по змозі частіше зв'язувались отак листовно зі мною. Наша робота для спільної мети тільки виграє від цього.

Починаю з того, що висловлюю Вам ту радість, яку я відчув, довідавшись про Ваш вступ до Інституту Марксизму - Ленінізму. Це

 Вам дасть змогу ліпше виконувати ту ролю, що Ви її мусите відігравати на Вкраїні.

Щодо тих питань, які Ви мені ставите з приводу роботи Вашої про мене, то я не можу Вам докладно відповісти про інтернаціональну критику на мене, бо це б примусило мене писати велику компілятивну роботу, бо більшість видатних критиків усіх країн писали про мої роботи. Насамперед, при виході моєї книжки „Пльороз" („Жалібні серпанки") року 1895 й особливо „Пекла" (Enfer) року 1909 про їх добре висловлювались такі важливі письменники: Катюль Мендес, Анатоль Франс, Моріс Метерлінк. „Огонь" і „Ясність" („Клярте") вже позначили далеко більший матеріяльний успіх, що мав вплив на попередні тиражі при розповсюдженні ранішніх моїх книжок. Головних осіб, що говорили про ці дві книжки так багато, що мені трудно їх обчислити: Ґеорґ Брандес, Макс Нордав, Горький, Ленін і вся без винятку французька критика.

Становище, яке я маю, це становище зовсім особливе (ориґінальне). З початку моєї творчости я мав значіння літературне й художнє, що потім змінило свій характер у тім розумінні, що зауваження соціяльного й політичного характеру дістали перевагу перед іншими в суперечках про мою творчість. Питання про мої політичні переконання — бо я — єдиний розповсюджений автор комуніст (поза радянськими письменниками)—переважило над питанням літературної критики. Та публіка, що мене читає, цінує мене не лише як літерата, але ж як і борця за певні соціяльні принципи. Щодо моїх політичних супротивників, то вони тому кілька років змовились мовчати про мої твори. В сучасний момент я не належу до тих авторів, що їх твори найбільше продаються (опріч 3 — 4 моїх книжок). Але проте, я залишаюсь одним із найбільш відомих, якщо не зовсім найвідомішим за признанням реакційного журналу „Літературні Новини", що констатує, ніби я разом із Роменом Роляном являюсь найвідомішим письменником у світі.

Фактично я тепер стою в опозиції до більшости модних французьких письменників,— не вважаючи на добрі особисті відносини, що можуть існувати поза боротьбою ідей. Я ніколи не проминаю можливости боротися з абстрактними індивідуалістичними тенденціями, чисто балаканинними та більш - менш реакційними, тих із французьких письменників, що мають тимчасовий успіх у Франції, напр., з тенденціями Марселя Пруста, або Жіроду, Поля Морана, Жана Кокто й ін. Журнал „Монд" дуже енерґійно провадить з ними боротьбу, хоч і в навмисне стриманому тоні своєї літературної критики. Я зазначив у початковій декларації „Монду"—маніфестові,—що наша мета: допомагати розвиватись пролетарській літературі. В дійсності

наша література — зовсім бідна. Вона полягає переважно в обіцянках та вказівках, і наше завдання на Заході складається з того, щоб нам себе з д і й с н и т и і побороти буржуазні принципи, що стають на заваді до розвитку цієї літератури; але ми ще знаходимось у стадії шукання революційної та пролетарської літературної форми в мистецтві.

Щодо цього, то в певній мірі я надаю певне значіння книзі, яку закінчую в даний момент і що вийде з друку протягом цього року. Мова мовиться про роман, якого перспективи, обстанова й рухи розвиваються на очах авіятора. Я намагався в цій книзі ввести в акцію обстанову й життя великих колективів — у протилежність усе впертішому та впертішому й більш рафінованому індивідуалізмові буржуазних літератур.

Рух „Клярте" був мною організований по війні з метою відшукати серед кіл інтелігенції людей, здібних засвоїти собі революційні погляди. В деякі періоди цей рух надбав собі популярности, але він був не досить зорганізований та централізований. Деякі групи схибили вправо, інші — вліво. Наприклад, по Скандинавських країнах групи „Клярте" - впали в реформізм. Навпаки в Греції й Туреччині вони заклали Компартію, й за це їх переслідувано. Що ми хочемо зробити разом з друзями „Монду", так це,— мобілізувати в можливо більшому числі симпатії д о в е л и к и х с о ц і я л ь н и х п е р е б у д о в, з р о б л е н и х у ж е в Р а д я н с ь к і м С о ю з і, які в інших країнах світу знаходяться лише в стадії становлення. Ми хочемо досягти цього, не обертаючи „Монду" в партійний орган і навіть не зв'язуючи його органічно з Компартією, але ж тільки викладаючи через журнал у досконалому вигляді дійсність по змозі найоб'єктивніше, даючи читачеві змогу самому розбиратись у фактах, не підштовхуючи його — у фактах імперіялізму, питаннях колоніялізму, експлуатації робітничої кляси або, з іншого боку, в досягненнях Радянського Союзу.

Я дивлюся в той уступ того Вашого листа, де Ви питаєте мене про мою книжку „Різні факти" (Faits divers). Я дуже дбаю за подібне відшукування правдивих документів для поповнення роботи уяви, що з моменту відкриття таких фактів відіграє ролю лише викладача їх, і я маю намір написати нову книгу правдивих історій. Теми мені постачать не тільки факти мого власного досвіду, але ж і ті, що їх дадуть мені—чи то в листах чи усно—особи, здатні винайти в фактові, якого вони були свідками — елементи достатнього драматичного характеру для того, щоб мене з ним зазнайомити.

Щодо „Ісуса", про якого Ви мені зокрема говорите, то я Вам писав про це тому 2 тижні в листі, який ви вже певно отримали і в якім

 я пояснював Вам імпульси, під якими я писав у моєму романі „Ісус" і в книзі „Ісус проти Христа" про обмани й хитрощі, яких запобігала для себе християнська церква на своїм початку. Це виправлення історії руйнує, на мою думку, все християнське тлумачення і навіть фактичне й сентиментальне обожествлення Ісуса Христа, завдяки якому деякі секти та особи гадають, ніби вони одрізнились від християнства. З цього погляду мені здається, що питання про історичність Ісуса відходить на другий плян, як я це і зазначив у своїй книзі „Ісус проти Христа" (Jesus contre Christe). Все доводить, що Ісус Христос євангельський є мішанина з фантастичних і вольових елементів надзвичайно різноколірного характеру, взятих, можливо, з історичного боку в кількох моделів для цього — і все це доводить, що саме так і є. Але з іншого боку мені видається перебільшенням і надто вже простою гіпотезою твердження, що особа Ісуса (історична та фактична підкладка християнського Христа) — не зв'язується абсолютно ні з якою особою історичної дійсности. В цьому пункті я зовсім не погоджуюся з тими радянськими товаришами, які мене критикували. Вони надто легко приймають своє бажання за дійсність. Тезу неіснування, тобто повної штучної фабрикації постати єврейського проповідника 1-го віку,— таку тезу мені здається науково обґрунтувати важко. Не вважаючи на оромanену та поетичну форму, якої я надав своїй книзі „Ісус", вона являється наслідком підкріплення всіх відомостей документальними даними та поглибленого й старанного вивчення реальних історичних фактів і наслідком наукового критикування текстів. Я повторюю, що встановлення правди наносить далеко кращий удар ортодоксальній релігії і навіть пропаґанді сект, ніж доктринальний захист. Що може залишитись від релігії, що побудовувалась лише в той штучний і опортуністичний спосіб, який я описую?

Мені казали, ви в монографії критикуєте мене за те, що баптисти використовують в певній мірі мою книгу „Ісус". Зрозуміло, я абсолютно не протестую, що ви адресуєте цю критику проти мене. Діяти таким чином є право і обов'язок, що існує поміж товаришами, і найчудесніший бік нашої доктрини це — добра охота, з якою ми дістаємо зауваження, та стриманість, що авторитетні товариші можуть зробити на адресу того чи іншого з-поміж нас.

Проте я гадаю, що мушу Вам сказати, якщо релігійна секта бере епіграф (претекст) з моєї книги „Ісус", то вона виявляє надзвичайно грубий спосіб своєї пропаґанди й що вивчення моєї книги показує, що з боку секти це є справжнє перекручування тез, що підтримую я. Кожна релігійна секта є заснована на обожествленні однієї особи, а я не тільки одкидав обожествлення, що стосується пророка Ісуса,

але й поставав проти неї, хоч би це й поширювалось на більш широку галузь — на самого бога. Не існує в світі книжок, що давали б краще й точніше відкидання тверджень всіх релігій взагалі і християнської зокрема, як ті, що я присвятив походженню християнства: „Ісус", „Ісус проти Христа". Я розвиваю правдиву теорію атеїзму і навіть більше, я нападаю на християнство, показуючи, на яких фундаментальних обдурюваннях збудоване воно. Мені здається, що подібні тези є пряма протилежність, оскільки це можливо, релігійній пропаґанді. І звичайно тим, що моя книга називається „Ісус", вона аж ніяк не служить підпиранню фантастичної леґенди про надприродного Христа. Навпаки. Я не можу бути відповідальним і накликати на себе критику через те, що інші, не дбаючи про зміст, який я даю святій історії, користуються моїм текстом, на тій підставі, що моя книга під назвою „Ісус" наносить удар ідеї бога і шановному походженню християнства.

Ви мене питаєте, на які мови перекладалися мої книжки? Можна сказати, що більшість моїх книжок перекладено на всі мови, принаймні на російську, німецьку, англійську й італійську. Так само майже все перекладено на угорську, польську, на мови скандинавські й балканські та голяндську. Крім того кілька моїх книжок перекладено на китайську, японську мови й есперанто. „Огонь" (Feu) має до сорока чужоземних перекладів різними мовами, більшости ж тих видань я навіть не знаю (а, напр., „Пекло" недавно вийшло 318-м виданням у Парижі).

Я вам надсилаю на Ваше прохання „Пекло" (Enfer) і „Промови бійця"; „Пекло" з'явиться російською мовою в Москві, щодо „Промов бійця", то вони вже вийшли в Держ. Видав. і в Москві. Остання книжка, це — збірка промов і статтів, що не репрезентують моєї теперішньої думки, але ж показують ту еволюцію, яку я перейшов від інтеліґентського ідеалізму до поглядів чисто революційних.

. . . .

Уже давно хочу я відповісти Вам на запитання, яке Ви поставили мені щодо Панаїта Істраті. Ось що я писав моїй приятельці Алчевській. „Правда, давно колись я сприяв популярності й розповсюдженню творів Панаїта Істраті, пишучи про нього прихильні статті в такий момент, коли він мені ще видавався щирим та пройнятим духом революційности, хоч і трохи індивідуалістичним і анархістським, але повним все ж прекрасних слів проти безчинств соціяльного визискування та проти буржуазного режиму. В Радянському Союзі я часто бачив Панаїта Істраті. Але тоді, якщо він і чинив трохи нетактовно, що я йому тоді ж таки закидав, проте його безперечно можна було вважати за справжнього друга СРСР. Лише в т о й період

 про нього ми писали в „Монді—і навіть в газеті „Humanité“(Юманіте), де я подавав цілі уступи з листа, якого від нього одержав, щоб показати нашим клясовим супротивникам, що Панаїт Істраті не з ними. З того часу стан речей з м і н и в с я, і Панаїт Істраті попався на вудочку ворогів радянського режиму, які підійшли до нього з улесливими, для колосального чванства письменника, словами та збудженням деяких інших його „слабостей“ аж до того, що зробили його одним із головних проводирів виступів проти Радянського Союзу. Панаїт Істраті, здається, дав тому рік у квітні інтерв'ю в „Монді“, інтерв'ю, що в ньому робив слабі спроби реабілітувати себе. Він хотів показатись у кращому світлі саме тоді, коли виявив грубу ворожість до радянської влади, яка оточила його ласкою підчас перебування в СРСР і навіть постачала йому безліч усякого роду матеріяльних вигод (вигод, до яких, на жаль, цей письменник є дуже ласий). Але цілковито не можна сказати, що це інтерв'ю, подане в „Монді“, подає погляди самого „Монду“. Наші погляди являються безперечно ворожими до Панаїта Істраті. До того ж в своїй статті на сторінках „Монду“ я згадав в іронічних рядках про цю зраду в однім із новіших чисел „Монду“. Щодо факту про замовчання в „Монді“ ганебних нападів у буржуазній пресі, які написав своєю рукою Панаїт Істраті, взявши тим на себе за них відповідальність, хоч не сам він їх складав (згадайте останні дві книжки, писані руськими білоґвардійцями, з трьох, що він їх випустив про СРСР під своїм ім'ям), то це залежало від мого небажання ширити чутку про його наклепи й не годувати ними зайвий раз ту полеміку, яку роздмухати він щиро б хотів у своїх інтересах. Справді, фактично книжки Панаїта Істраті про СРСР не знайшли собі відгуку, і можна сказати, що їхнього впливу в даний момент зовсім не існує. Я був би надзвичайно засмучений, якби знайшлися в СРСР люди, які б серйозно могли подумати, що в такім журналі, як „Монд“, виявлялась хоч будь - яка прихильність до Панаїта Істраті.

Дозвольте мені сказати вам два слова на тему, що вельми цікавить мене: а власне про той успіх, який зроблено книзі Ремарка, про війну— „На Заході все по-старому“: Цей успіх почасти будувався з метою виступити проти мене. Справді, книга Ремарка нічого нового не додає до того, що я за 12 років перед тим уже сказав. Є певна схожість між оцими двома книжками, і єдина між ними помітна ріжниця це та, що я розкривав у ній соціяльні причини війни і надав своїм картинам — революційного значіння, тимчасом як Ремарк відмовився від цього. Він старанно замкнувся в тумані пацифістського ідеалізму, що не має ніякого впливу на дійсність, і строго зазначив на початку своєї книжки, що не буде писати упереджено на будь - яку користь. Саме через це всі читачі, що з трудом припускали думку

про революційне настановлення моєї книжки „Вогонь" і яка проте являється книжкою — документом і при тім найважливішим — про війну, всі ті читачі поквапились превознести книжку Ремарка, саме через те, що вона була мов цілющий бальзам з соціяльного погляду й спокійненькою для буржуазного режиму. Шкода, що радянська критика не досить висвітлила дуже ясні мотиви штучного успіху Ремарка, в той час, як цей успіх не виправдується ніяк ні літературною, ні художньою добротністю твору, та ще й стількома роками пізніше „Вогню" написаного. Тому, що Ви пишете монографію, мені здається, варто, щоб ви це зазначили.

Я закінчую, висловлюючи Вам те почуття приємности, що я відчуваю від розмови з Вами й — запевняючи Вас, що я читав з особливим інтересом все, що Ви мені казали про теперішні Ваші роботи.

. . . .

З теплим почуттям до Вас і до Ваших тт.

Анрі Барбюс.

Мірамар, Віжілія — Морські Альпи.

ХРОНІКА

НА ШЛЯХАХ ДО ПРОЛЕТАРСЬКОГО ТЕАТРУ

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР

Досі так складається, що театральне життя нашої периферії майже не виходило за свої „етнографічні береги". Робота навіть більших державних периферійних театрів України (Одеса, Дніпропетровське, почасти Київ тощо) часто - густо становила досягнення лише тих міст чи округ, що їх ці театри постійно обслуговували.

Тимчасом деякі з периферійних театрів провадять дуже цікаву творчу роботу, шукаючи найкращих метод мистецького виявлення вузлових питань та проблем нашої реконструктивної доби. Зрозуміло, що цей творчий процес потребує якнайсерйознішої уваги усієї пролетарської суспільности, її критичного втручання й допомоги. Треба, щоб широкі кола пролетарського глядача столиці мали змогу бачити, порівнювати роботу бодай найбільших периферійних театральних колективів, відповідно оцінювати їхнє художнє й ідейно - мистецько спрямовання.

Саме з цією метою до Харкова приїздили на гастролі Одеський державний драматичний театр та державний театр ім. Заньковецької, що за два - три тижні своєї художньої роботи в столиці набули вели-

кої популярности серед харківського робітничого глядача й дістали глибоку, загалом позитивну оцінку від критики у столичній пресі.

Для характеристики того складного процесу, що його відбувають кращі театри нашої периферії, може, зокрема, правити розвиток Одеського державного драматичного театру, його вперта боротьба за художнє самовизначення, за пролетарське ідейно - мистецьке спрямовання.

Протягом перших трьох років своєї роботи Одеський держдрамтеатр здобув визнання й підтримку пролетарського суспільства м. Одеси, як видатний культурний фактор, як мистецький чинник українізації. Але своєчасно не визначивши виразних ідейно - мистецьких настановлень, що були б співзвучні добі соціялістичного будівництва, театр у перший рік п'ятирічки зазнав гострої ідейно - мистецької кризи тому, що не мав міцного партійного керівництва й висококваліфікованої режисури.

Тов. Терещенко М. С., що за його мистецького керівництва з перших же років Одеський драмтеатр завоював був глядача усіх національностей м. Одеси, через отруйницьку роботу СВУ-вців—Слабченків, Панченків та інших ворогів пролетарського мистецтва—примушений був залишити театр і піти на кіно - роботу.

На початку сезону 1929 - 30 р. нове політкерівництво театру на чолі з директором тов. О. Шраменком знову запросило М. С. Терещенка до керівної роботи. Дирекція й поновлене художнє керівництво зразу ж опрацювали ідеологічно - мистецьку програму перебудови Одеського драмтеатру, подавши її на обговорення керівних органів, художньо - політичної ради та робітників театру й здеклярувавши її на пленумі художньо - політичної ради НКО.

За цією програмою Одеська держдрама має перетворитися на театр: політично-функціональний, що в тематиці свого репертуару ставить і розв'язує найактуальніші проблеми клясової боротьби за соціялістичного будівництва, базуючись на творчості пролетарських драматургів;

ідейних колізій, що в своїй творчості відображують боротьбу комуністичної ідеології пролетаріяту з буржуазною й дрібнобуржуазною ідеологією, примиренським ставленням до неї, аполітичністю, буржуазним психологізмом у театрі тощо;

організованого робітничого глядача, орієнтуючись на обслуговування й органічний зв'язок з основними кадрами робітництва, не припускаючи щодо них ні відриву, ні назадництва;

боротьби з неґативними явищами й показу позитивних елементів радянського життя;

показу будівників соціялізму;

виробничо-експериментальний, що в своїй роботі поєднує творення мистецької продукції для пролетарського глядача з експериментуванням, спрямованням на шукання театрального стилю реконструктивної доби і створення своєї формальної школи;

виховання марксівських мистецьких кадрів, тощо.

Оці ідейно - мистецькі настановлення Одеський держдрамтеатр почав реалізувати з 1929 - 30 р., створивши насамперед ідейно мистецький бльок з основною організацією пролетарської літератури на Україні — ВУСПП'ом. Цей бльок, принципово схвалений від пленуму художньо - політичної ради НКО, зміцнив ідейно - мистецькі позиції театру і розв'язав найскладніше питання, питання репертуару.

П'єси пролетарських драматургів: „Диктатура" І. Микитенка, „Коммольці" Л. Первомайського, „Постріл" Безименського Одеський держдрамтеатр вважає для себе за програмові.

Ці постави водночас підтверджують реальність і практичність бльоку театру з ВУСПП'ом. Решта п'єс, що їх ставила поточного сезону Одеська держдрама, наприклад, „Дорога вогню" Вейтінга та Вольдо, „На камені горить" Мамонтова, „Чудак" Афіногенова, театр кваліфікує як прохідні, що без них однак не можна було обійтися через брак витриманішого драматургічного матеріялу.

Але ставлячи ці прохідні п'єси, театр намагався подолати хиби авторів, і хоч це не завжди й не в однаковій мірі йому вдавалося, проте робота щодо подолання матеріялу мала певне виховне значіння для режисури й акторів.

Зі згаданого основного репертуару протягом поточного сезону „Диктатура" пройшла 52 рази, „Постріл" пройшов 42 рази поспіль закритими виставами. „Коммольці" Первомайського, як програмова робота режисерського, художнього й акторського молодняка, становлять в історії театру початок реконструкції Одеської держдрами.

В боротьбі за витриману художньо - ідеологічну лінію театру, за наближення його до завдань реконструктивної доби політичному й художньому керівництву Одеської держдрами довелося переборювати консервативні, реакційні громадські й мистецькі тенденції серед частини акторів, провівши для цього жорстоку перевірку акторського складу та залучивши до роботи в театрі партійців, комсомольців, робітників з виробництва. В наслідок на кінець сезону колектив Одеської держдрами ідеологічно зміцнів, створив політично - здоровий працездатний актив, а по лінії акторській — міцний ансамбль.

Ставши на шлях творення пролетарського театру, Одеська держдрама застосовує методу соціялістичного змагання, ударництво, провадить масову роботу тощо. Протягом поточного сезону ударники держдрами зробили 109 виступів на підприємстві, 11 виїздів на село. Поряд соціялістичного змагання в середині колективу Одеський драмтеатр провадить соціялістичне змагання з Київським театром ім. Франка.

Особливо слід відзначити велику роботу Одеської держдрами щодо організації робітничого глядача не тільки як споживача продукції театру, а як активного непосереднього учасника його творчої роботи. Наприклад, з ініціятиви театру та його художньо - політичної ради для праці над п'єсою застосовується таку систему: пленум художньо-політичної ради читає й обговорює п'єсу на підприємстві, що його найбільш стосується п'єса за своєю тематикою, прикладом, „Постріл"— Одеський Трампарк. Тут же обговорюють трактування п'єси й постави, використовують політичну та виробничу консультацію. Представників відповідних підприємств запрошують також на генеральні репетиції для обговорення постановки в її остаточному вигляді. Нарешті на закінченння сезону театр скликає конференцію робітничого глядача для обговорення звітноперспективних доповідей дирекції, худкерівництва, художньо - політичної ради тощо.

Загалом методи творчої й громадської роботи Одеського держдрамтеатру, його тверда ідеологічно - мистецька лінія, спрямована на соціялістичну реконструкцію театру, нарешті, його безперечні досягнення щодо театральної культури, все це доводить, що цей театр вийшов із стану другорядного театру і став на передові позиції пролетарської культури на театральному фронті поряд першорядних українських драматичних театрів.

Дальший успішний розвиток театру ґарантує також міцний акторський колектив, що має у своєму складі таких талановитих акторів, як Ю. Шумський (що дав найсильніший образ Дударя в „Диктатурі" і виявив віртуозну майстерність, граючи Пришлецова в „Пострілі"), заслужений артист Замичковський, Мацієвська, Красноярський, Паламарчук, Пономаренко, Вечора і багато інших.

Репертуаром на наступний сезон Одеський драмтеатр в основному вже забезпечений. Новий сезон театр розпочне програмовою роботою „Кадри"— нова п'єса І. Микитенка. Крім того, театр склав угоду з Микитенком на другу п'єсу на тему — „соціялістична перебудова села. Також складено угоду з М. Семенком на соціяльну трагедію віршом на тему „1905 рік і сучасність". Одержано п'єсу Толлера та Газенклевера „А все ж таки міщанин" та п'єсу Раскольнікова „Робесп'єр". Пишуть нові п'єси драматурги Куліш, Первомайський, Корнійчук та ін. Від білоруського драматурга Курдіна

театр одержить п'єсу „Межбур'є" і сподівається на нову п'єсу від Безименського.

На кінець треба згадати те, з чого слід було б почати, а саме: Цього року Одеський державний драматичний театр закінчив п'ятирічний плян своєї роботи. Розвиваютъся у боях з консервативною й реакційною частиною суспільства, з міщанством та обивателем, борючись за свою внутрішню політично - громадську міць та мистецьку кваліфікацію, Одеський держдрамтеатр, активно підтримуваний пролетарською суспільністю, увіходить у друге п'ятиріччя своєї роботи, міцно озброєний, готовий до дальшої боротьби за пролетарську культуру.

А. Ш.

ЛІКВІДАЦІЯ „ТЕА - КИНОПЕЧАТИ"

НК РСІ СРСР, перевіряючи роботу видавництва „Теа - кинопечать" (Москва) виявив великі хиби організаційного, господарського та ідеологічного характеру. В зв'язку з цим видавництво покладено ліквідувати, як окрему одиницю. Його функції передано Держвидавові РСФРР. При ньому утворено спеціяльний сектор, що відає виданням літератури з питань театру, кіна та взагалі мистецтва.

В КИЄВІ ВІДКРИВСЯ БУДИНОК ЛІТЕРАТУРИ

18 - го травня в Києві урочисто відкрито будинок літератури й преси. На урочистих зборах виступали з привітаннями серед інших товаришів поет М. Голодний (російська асоціяція пролетарських письменників), польський пролетарський поет Вандурський, єврейський поет Фефер і представник бюра міжнародного об'єднання пролетарських письменників Бруно Ясенський. Своїм виступом вони продемонстрували революційну солідарність поміж пролетарськими літературами народів СРСР і всього світу.

Відкриття в Києві будинку літератури й преси є знаменна подія в літературно - громадському житті цього міста. Будинок, об'єднавши письменників, журналістів і робітників мистецтва, допоможе їм налагодити колективну роботу, скеровану в бік підвищення теоретично - мистецької кваліфікації та ідейного переозброєння за допомогою органічного засвоєння й практичного застосування засад діялектичного матеріялізму. Будинок літератури стане одночасно й будинком кіно - мистецтва, бо в його роботі візьмуть якнайактивнішу участь кіно - робітники м. Києва — сьогоднішнього центра української кінематографії.

НОВІ ВИДАННЯ „ҐАРТ"

У виданні „Гарт" вийшли такі книжки: В. Кузьмич — „Повидло"— комсомольське оповідання Л. Первомайський — „Романтична зустріч", М. Майський — „Новелі" і К. Гордієнка — „Мудриголови" (повість).

МІСЯЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

З 17 - го червня по всій Україні широко розгорнувся місячник української культури, що його організовано з ініціятиви ВУРПС. Основне завдання місячника — ознайомити трудящих промислових округ з досягненнями української пролетарської культури та ще ширше втягти їх у культурний процес на Радянській Україні й у національно - культурне будівництво.

В зв'язку з місячником політосвітні органи, Наркомосвіта й мистецькі заклади змобілізували всі наявні сили на обслуговування місячника. Так само й письменницькі організації дали згоду взяти в місячнику найактивнішу участь.

ПІДСУМКИ РОБОТИ ПЕРШОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ РОБСЕЛЬТЕАТРІВ

30 - го травня закінчила роботу перша всеукраїнська конференція робсельтеатрів. Вона безперечно є переломний етап у розвитку й роботі наших робсельтеатрів.

Конференція заслухала кілька доповідей про шляхи й майбутній розвиток робсельтеатрів та культурної революції на селі. Доповідачі зазначали, що робсельтеатри передусім повинні перетворитись на могутню аґітаційну мистецьку базу, що в художніх формах поширює серед селянства значіння соціялістичної перебудови сільського господарства, боротьби за нове село т. ін.

Конференція ухвалила збільшити на Україні число робсельтеатрів до 80 з таким розрахунком, щоб кожна округа мала 2 — 3 районних робсельтеатри. Конференція ухвалила звернутися до українських революційних письменників, УТОДІК'у та Наркомосу з проханням допомогти робсельтеатрам ліквідувати репертуарну кризу.

Конференція звернула увагу робсельтеатрів на потребу поширити вистави по колгоспах і радгоспах та влаштувати на селі, зокрема в колгоспах, дитячі вистави. В зв'язку з великими заслугами журналу „Сільський театр" конференція ухвалила піднести клопотання перед відповідними органами про нагороду його червоним прапором.

Конференція також ухвалила надати письменникам-драматургам Ірчанові та Микитенкові звання почесних робсельтеатрівців за їхні заслуги перед робсельтеатром.

ВИДАННЯ ТВОРІВ МАЯКОВСЬКОГО

„Книгоспілка“ готує видання трьох томів вибраних творів В. Маяковського українською мовою. Видавництво поклало собі за завдання показати творчість В. Маяковського у сучасній спрямованості та політичній актуальності. В першому томі Маяковський подається як політичний поет, в другому — як сатирик (побутові поезії та закордонні) і в третьому — як митець.

На редактора видання запрошено М. Семенка. Для перекладу запрошено таких поетів, що своєю творчістю найспорідненіші з творчістю В. Маяковського,—Гаска, М. Семенка, Г. Шкурупія, Влизька, Голованівського, Зимного, Бажана, Мельника, Первомайського, Скубу т. ін. До видання дадуть докладний розбір творчости поета. Том перший виходить незабаром.

ЛІТЕРАТУРНИЙ РЕЙД БРИҐАДИ „ПЛУГА“

5-й з'їзд „Плуга“ виділив бриґаду в складі письменників: С. Божка, А. Головка, П. Хуторського. В. Зайця, П. Загоруйка, О. Шеманського, Ю. Лавриненка та російського письменника О. Богданова (делеґата з'їзду), що працювала 9 днів на Дніпрельстані, в Запоріжжі та в радгоспі № 20.

Протягом цих днів письменники виступали на Дніпрельстані: на Дніпрозаводбуді, Мостовому переході (ост. Хортиця), центральних механічних майстернях, гідротехнічних розробках правого берега, на майдані „А“ поля Тракторобуда (у грабарів), по червоних кутках земельно-скальників та комунальників, на робітничих курсах підготовки до вишів, в гідротехнічному інституті, трудшколі — 10-ти річці правого берега та книжковому базарі у Кічкасі.

Доповідями, читанням творів і розмовами по зазначених місцях охоплено понад *6 тис. чол. робітництва.*

У м. З а п о р і ж ж і протягом 3-х днів письменники виступали: у цехах машинобудівельного заводу „Комунар“, на заводі „Інтернаціонал“ та „№ 29“, а також по спілкових клюбах: металістів, залізничників (ім. Доб'язга), у будівельників, на ювілейному вечері з нагоди десятиріччя газети „Дер Штерн“; у школах: машинобудівельному технікумі, педтехнікумі, машинобудівельному інституті (на вечері спілки Робос).

Письменники взяли участь в оздоровчій кампанії по м. Запоріжжі дітей дошкільного й шкільного віку, виступаючи на масових дитячих ранках у Південному та Міському садах.

Два дні поряд (з 5 — 8 год. веч.), письменники обслуговували книжковий базар. Разом 14-ма виступами в Запоріжжі — місті охоплено понад 10 тис. чол.

У радгоспі № 20 письменники виїздили на тракторні колони й виступали в міському театрі перед членами профспілок та учнями.

Всього бриґада „Плуга“ влаштувала 28 прилюдних виступів і обслужила понад 20 тис. робітничої маси.

ПЛЕНУМ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА РЕВОЛЮЦІЙНИХ МУЗИК

З 15 до 22 травня в Києві й на Дніпрельстані відбувався 3-й поширений пленум Всеукраїнського т-ва революційних музик (ВУТОРМ).

Тов. Скрипник, виступаючи на пленумі, зазначив, що музична справа на Україні відстала від життя принаймні на 2 роки. В цьому винні всі. Музика,— сказав тов. Скрипник,— є вища математика. Отже, треба дуже уміло й бережно подати цю вищу математику, щоб її розумів кожний робітник.

Творчий музичний процес на Україні зріс чимало. У нас є 27 видатних композиторів, з них здебільшого молодь.

Пленум в резолюції поставив такі завдання. Налагодити у всеукраїнському маштабі концертову справу. Для цього взяти на облік дієві музичні колективи та одиниці на місцях і повести непримиренний наступ проти халтури.

Ухвалено докласти всіх сил, щоб виправити роботу самодіяльних клюбних гуртків, скерувавши її на масове музичне виховання пролетаріяту і втягуючи до неї не спеців-виконавців, а всю масу робітництва.

Пленум постановив переглянути музичний матеріял взагалі і прохати про заборону виконувати твори Давидовського, як композитора, що дає шкідливі для сучасности твори. Поставлено питання про справжнє художнє музичне обслуговування периферії, для чого зміцнити й забезпечити музичні колективи округ. Пленум виявив жахливі факти обслуговування колгоспів борцями-силовиками, куплетистами та артистами найнижчого ґатунку.

Щоб охопити масову музичну роботу, утворено товариство „Музика — масам“ за безпосередньою участю комсомолу. Це т-во

працюватиме під керівництвом партійних, професійних та політосвітніх організацій.

ПІДСУМКИ ШЕВЧЕНКОВОЇ ВИСТАВКИ В ЛУГАНСЬКОМУ

Недавно в Луганському закрилася Шевченкова виставка, що її організував Всеукраїнський інститут ім. Шевченка. Інститут відрядив до Луганського для обслуговування відвідувачів виставки 20 своїх співробітників. Замість намічених 90 годин, виставка працювала 154 години, і співробітники інституту провели на ній близько 300 пояснювальних доповідей. Інститут залучив до обслуговування виставки місцеві вчительські сили, що подали чималу допомогу в справі обслуговування. Лише вони самі зробили 85 пояснювальних доповідей.

На жаль, під виставку дали мале помешкання, і вона не могла належним чином обслужити всіх трудящих робітничого центру.

Виставку відвідали понад 15 тис. чоловіка. Серед них 6.306 робітників, 6.425 учнів, 1.888 службовців, 172 червоноармійці і 157 селян. Організовано виставку відвідало 139 екскурсій, де було понад 5 тис. чоловіка.

БЕРЛІНСЬКИЙ „ТЕАТР МОЛОДОГО АКТОРА" В ХАРКОВІ

Культурний зв'язок СРСР з трудящими Заходу дедалі міцнішає. Жодного місяця не проходить, щоб республіку трудящих не відвідувала якась делеґація з різних країн. Останнього часу почався інтересний обмін і ознайомлення закордону з нашими мистецькими досягненнями. Так само й з-за кордону все частіше й частіше почали нас відвідувати письменники й різні мистецькі заклади. Все це треба завдячити товариству культурного зв'язку з закордоном, що розгорнуло останнього часу величезну роботу.

13-го червня столиця України зустрічала в себе берлінський „Театр молодого актора", що так само прибув з ініціятиви товариства. Театр прибув до Харкова в повному складі. На вокзалі його урочисто зустрічали представники різних організацій столиці, серед них — від всеукраїнського товариства культурного зв'язку з закордоном, від ВУРПС'у, ВУФКУ, робітників мистецтва, від робітників ХПЗ й працівників харківських театрів.

Вітаючи акторів німецького революційного театру, представники столичних революційних культурно-мистецьких шарів зазначали, що приїзд „Театру молодого актора" є велике свято для українського

 мистецтва й радянського суспільства. Він знаменує собою ще більше зміцнення інтернаціонального зв'язку пролетарського мистецтва СРСР, зокрема УСРР, з робітничими масами закордону.

На привітання від імени „Театру молодого актора" відповідав тов. Вертер. Він сердечно дякував за теплу товариську зустріч і підкреслив, що „театр молодого актора" й надалі йтиме шляхами революційного мистецтва та сприятиме піднесенню інтернаціональної революційної свідомости пролетарських мас.

На Україні, підкреслив тов. Вертер, ми докладно ознайомимося з досягненнями пролетаріяту УСРР в галузі будівництва соціялізму та з культурними й мистецькими досягненнями. Це дасть нам змогу ще активніше працювати на великому й відповідальному фронті боротьби за перемогу пролетарської світової революції.

В Харкові гастролі театру відбувалися в найкращому помешканні— театрі „Березіль". Вистави німецьких товаришів пройшли з винятковим успіхом. Театр виставив п'єси „Ціяністий калій", та „Бунт у виховальному домі".

ЗМІСТ

52

HART

ЦІНА
75 коп